

ЗОВНІШНЯ ТОРГІВЛЯ: ЕКОНОМІКА, ФІНАНСИ, ПРАВО

Науковий журнал

Виходить 6 разів на рік

Заснований у січні 2010 р.

Журнал визнано МОН України

як фахове видання з юридичних наук

категорії «Б»

2022

№1 (120)

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ

Головний редактор

МАЗАРАКІ Анатолій Антонович, д. е. н., професор, в.о. ректора ДТЕУ

Заступник головного редактора

ПРИТУЛЬСЬКА Наталія Володимирівна, д. т. н., професор,
перший проректор з науково-педагогічної роботи ДТЕУ

Відповідальний секретар

МЕЛЬНИЧЕНКО Світлана Володимирівна, д. е. н., професор,
проректор з наукової роботи ДТЕУ

Члени редакційної колегії (за галузями наук)

з економічних наук:

БСЛОСТЄЧНИК Григорій, д. е. н., професор, ректор Академії економічної освіти Молдови (*Молдова*).
ВОЛОСОВИЧ Світлана Василівна, д. е. н., професор, професор кафедри фінансів ДТЕУ (*Україна*).
ГАЙДУКЕВИЧ Агнешка, д. е. н., професор кафедри міжнародної торгівлі Краківського економічного університету (*Польща*).

ГОНЕТ Войцеш, д. е. н., доцент Університету природничо-гуманітарних наук у Седльце (*Польща*).

ГОСПОДАРОВИЧ Анджей, д. е. н., професор Вроцлавського економічного університету (*Польща*).

ДОБЯ Мечислав, д. е. н., професор Краківського економічного університету (*Польща*).

ДУПНЕЦЬ Ганна Володимирівна, д. е. н., професор, завідувач кафедри світової економіки ДТЕУ (*Україна*).

КАЛЮЖНА Наталія Геннадівна, д. е. н., професор кафедри світової економіки ДТЕУ (*Україна*).

КВАЧ Ярослав Петрович, д. е. н., професор, директор Одеського торговельно-економічного фахового коледжу (*Україна*).

КОРЖ Марина Володимирівна, д. е. н., професор, професор кафедри світової економіки ДТЕУ (*Україна*).

ЛАЦЕ Наталя, д. е. н., професор Ризького технічного університету (*Латвія*).

МЕЛЬНИК Тетяна Миколаївна, д. е. н., професор, завідувач кафедри міжнародного менеджменту ДТЕУ (*Україна*).

МОТОРИН Руслан Миколайович, д. е. н., професор, професор кафедри статистики та економітриї ДТЕУ (*Україна*).

ФЕДУН Ігор Леонідович, д. е. н., професор кафедри світової економіки ДТЕУ (*Україна*).

ШЛОСАРЧИК Богуслав, д. е. н., професор Жешувського університету (*Польща*).

з юридичних наук:

ВАЩЕНКО Юлія Вячеславівна, д. ю. н., доцент, професор кафедри адміністративного права, Київський національний університет імені Тараса Шевченка (*Україна*).

ГУРЖІЙ Тарас Олександрович, д. ю. н., професор, завідувач кафедри адміністративного, фінансового та інформаційного права ДТЕУ (*Україна*).

ГУРЖІЙ Анна Валеріївна, к. ю. н., доцент кафедри адміністративного, фінансового та інформаційного права ДТЕУ (*Україна*).

КАВКА Інга, д. ю. н., професор Інституту права, адміністрації та економіки Краківського педагогічного університету (*Польща*).

КАЛЮЖНИЙ Ростислав Андрійович, д. ю. н., професор, заступник декана юридичного факультету Національного авіаційного університету (*Україна*).

КОПИЛЕНКО Олександр Любимович, д. ю. н., професор, народний депутат України дев'ятого скликання (*Україна*).

КУЗЬМЕНКО Оксана Володимирівна, д. ю. н., професор, заступник директора інституту з наукової роботи ДВНЗ «Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана» (*Україна*).

ЛАНДЕ Роберт, професор права Балтиморського університету (*США*).

МАЗАРАКІ Наталія Анатоліївна, д. ю. н., професор, завідувач кафедри міжнародного, цивільного та комерційного права ДТЕУ (*Україна*).

МОНТЕЙРО ФЕРНАНДЕС Антоніо, д. ю. н., професор Нового університету Лісабону (*Португалія*).

ОЛІЙНИК Олег Вікторович, д. ю. н., с. н. с., професор кафедри правового забезпечення безпеки бізнесу ДТЕУ (*Україна*).

ОНДРОВА Драгомира, д. ю. н., завідувач кафедри державної політики і теорії державного управління, факультет державного управління, Університет Павла Йозефа Шафарика у Кошиці (*Словаччина*).

ОСИКА Сергій Григорович, к. ю. н., професор кафедри світової економіки ДТЕУ (*Україна*).

ПРИМАК Володимир Дмитрович, д. ю. н., професор кафедри міжнародного, цивільного та комерційного права ДТЕУ (*Україна*).

ПУСТОВІТ Юлія Юрївна, к. ю. н., доцент кафедри адміністративного, фінансового та інформаційного права ДТЕУ (*Україна*).

СОБАКАРЬ Андрій Олексійович, д. ю. н., професор, завідувач кафедри адміністративного права, процесу та адміністративної діяльності, Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ (*Україна*).

ХМЕЛКО Ірина, д. ф. н., доцент, Університет Теннессі в Чаттануга, штат Теннессі (*США*).

ЯКУШЕВИЧ Адам, д. ю. н., доцент Інституту права, адміністрування та менеджменту Університету Казимира Великого в Бидгощі (*Польща*).

Засновник, редакція,
видавець і виготовлювач

**ДЕРЖАВНИЙ
ТОРГОВЕЛЬНО-
ЕКОНОМІЧНИЙ
УНІВЕРСИТЕТ/
правонаступник
Київського національного
торгівельно-економічного
університету**

Завідувач редакції

І. В. Кривицька

Редактори: **Л. М. Сафіулліна,
Е. Ю. Кириченко, М. В. Дубко**
Художньо-технічний редактор
Л. В. Чорнокозинська

Підписано до друку 15.02.2022.

Тираж 200 пр. Зам. 56.

Адреса редакції, видавця,
виготовлювача:

вул. Кіото, 19, м. Київ,

Україна, 02156

Телефон редакції: 531-31-16

E-mail: zt@knute.edu.ua

Свідчення

про державну реєстрацію

серія КВ № 22092-11992ІР

від 16.05.2016

Індекс журналу в Каталозі видань

України на 2022 рік – 09641

Надруковано на обладнанні ДТЕУ

Свідчення суб'єкта видавничої

справи серія ДК № 4620

від 03.10.2013

Видається за рекомендацією

Вченої ради ДТЕУ

(протокол засідання № 1

від 02.02.2022)

Статті проходять рецензування.

Передрук і переклади матеріалів,

опублікованих у журналі,

дозволяються лише зі згоди

автора та редакції

Журнал представлено в міжнародних і національних наукометричних базах: Індекс Копернікус (Index Copernicus); реферативній базі даних «Україніка наукова», а також у пошуковій системі Академії Google (Google Scholar)

© Державний торговельно-економічний університет, 2022

З М І С Т

МІЖНАРОДНЕ ПРАВО

КРЕСІН О.	Протидія гібридним загрозам в українському законодавстві	4
МЕЛЬНИЧЕНКО Н.	Процедури дерогації при захисті прав людини	18
ТИЩЕНКО Ю.	Правовий режим «Дія Сіті» як фактор залучення інвестицій	29
ГУРЖІЙ Т., МУШЕНОК В., ГУРЖІЙ А.	Правовий механізм застосування податкових пільг в Україні та ЄС	38

ПУБЛІЧНЕ ТА ПРИВАТНЕ ПРАВО

МЕЛЬНИЧЕНКО Р.	Запобігання зловживанню конструкцією «значних правочинів» і «правочинів із заінтересованістю»	53
МИКИТЕНКО Л.	Нечесна підприємницька практика в угодах зі споживачами	64
НІКІТЕНКО В.	Протидія шахрайству у банківській сфері	76
БОНДАРЕНКО Н., ГОРОБЕЦЬ М.	Судова практика у справах про поширення недостовірної інформації	86
АЛЬОНКІН О.	Право підприємства на професійну правничу допомогу і судове представництво	97
ДУБІНА О.	Права дитини в адміністративно-деліктних відносинах	107

C O N T E N T

INTERNATIONAL LAW

KRESIN O.	Counteracting hybrid threats in Ukrainian legislation	4
MELNYCHENKO N.	Derogation procedures for human rights protection	18
TYSHCHENKO Y.	Legal regime of «Action City» as a factor for attracting investments	29
GURZHII T., MUSHENOK V., GURZHII A.	Legal mechanism for the application of tax benefits in Ukraine and the EU	38

PUBLIC AND PRIVATE LAW

MELNYCHENKO R.	Preventing the abuse of the construction of «material transactions» and «transactions of interest»»	53
MUKUTENKO L.	Unfair entrepreneurial practice in agreements with consumers	64
NIKITENKO V.	Anti-fraud in the banking sphere	76
BONDARENKO N., HOROBETS M.	Judicial practice in cases on the dissemination of unreliable information	86
ALONKIN O.	The company right to professional legal assistance and judicial representation	97
DUBINA O.	The rights of the child in administrative-tort relations	107

МІЖНАРОДНЕ ПРАВО

Kresin O. Protydiya hibrydnym zahrozam v ukrai'ns'komu zakonodavstvi. *Zovnishnja torgivlja: ekonomika, finansy, pravo*. 2022. № 1. S. 4-17. Serija. Jurydychni nauky. [https://doi.org/10.31617/zt.knute.2022\(120\)01](https://doi.org/10.31617/zt.knute.2022(120)01)

УДК 343.3-025.26

КРЕСІН Олексій,

д. ю. н., доцент, професор кафедри міжнародного,
цивільного та комерційного права

Державного торговельно-економічного
університету

вул. Кіото, 19, м. Київ, 02156, Україна

ORCID: 0000-0002-4016-6596

okresin@gmail.com

DOI: 10.31617/zt.knute.2022(120)01

KRESIN Oleksiy,

Doctor of Sciences (Law), Associate Professor,
Professor of the Department of International,
Civil and Commercial Law

State University of Trade and Economics
19, Kyoto St., Kyiv, 02156, Ukraine

ORCID: 0000-0002-4016-6596

okresin@gmail.com

ПРОТИДІЯ ГІБРИДНИМ ЗАГРОЗАМ В УКРАЇНСЬКОМУ ЗАКОНОДАВСТВІ

Вступ. Українське законодавство у сфері захисту національної безпеки, зокрема й протидії гібридним загрозам, відрізняється концептуальною комплексністю, регулює основні сфери реальних і потенційних загроз, розглядає їх у нерозривному зв'язку зовнішніх і внутрішніх чинників, суб'єктності держави, суспільства та громадянина; спрямоване не лише на збереження функціонування держави й життєдіяльності суспільства, а й на захист демократичного розвитку, прав і свобод людини, притаманних українському суспільству цінностей.

Проблема. Деякі ключові нормативно-правові акти в цій сфері й нині мають виключно описовий і декларативний характер, не передбачають механізмів своєї реалізації.

Метою дослідження є визначення історії становлення, структури, основних характеристик і недоліків законодавства України у сфері протидії гібридним загрозам.

Методи. Використано методи дослідження: історико-генетичний; формально-догматичний, структурний і функціональний; порівняльний і реконструкції.

Результати. Гібридну війну можна визначити як новий тип протистояння держав між собою та з недержавними акторами, що діалектично пов'язаний із заборонаю в міжнародному праві звичайної війни як засобу національної політики.

COUNTERACTING HYBRID THREATS IN UKRAINIAN LEGISLATION

Introduction. Ukrainian legislation in the field of national security protection, including counteraction to hybrid threats, is conceptually complex: it regulates the main areas of real and potential threats, considers them in an inseparable connection of external and internal factors, the subject-ness of state, society and citizen; aimed not only at preserving the functioning of the state and the vital functions of society, but also at protecting democratic development, human rights and freedoms, the values inherent in Ukrainian society.

Problem. Some key legal acts in this area are still purely descriptive and declarative, do not provide mechanisms for their implementation.

The aim of the study is to determine the history of formation, structure, main characteristics and shortcomings of Ukrainian legislation in the field of combating hybrid threats.

Methods. Research methods used: historical and genetic; formal-dogmatic, structural and functional; comparative and method of reconstruction.

Results. Hybrid warfare can be defined as a new type of confrontation between states and with non-state actors, dialectically linked to the prohibition of conventional warfare in international law as a means of national policy.

© Кресін О., 2022

Дослідження здійснене у рамках наукової програми НАН України «Державно-правові основи реалізації стратегії національної стійкості в умовах існування гібридних загроз для Української держави і суспільства».

В Україні створено розвинену систему законодавства у сфері захисту національної безпеки, зокрема її протидія гібридним зарозам, що відрізняється концептуальною комплексністю. Але лише в умовах протистояння російській агресії визначені засади її орієнтири доповнено механізмами їхньої реалізації через визначення цілісної культури безпеки, централізацію та уточнення інституційної складової національної безпеки, створення ієрархічної системи взаємопов'язаних нормативно-правових актів.

Висновки. Сучасне законодавство України у сфері національної безпеки характеризується: ієрархічною структурою нормативно-правових актів та інституційного забезпечення; врахуванням безпекової складової всіх сфер життєдіяльності, ідеї стійкості як менеджменту вразливостей і побудови спроможностей; розширенням і модернізацією предмета регулювання, що враховує віртуальний простір протистояння.

Ключові слова: гібридна війна, гібридні загрози, національна безпека, культура безпеки, документи довгострокового планування, стратегічні документи галузевого характеру.

JEL Classification K32

Ukraine has a well-developed system of legislation in the field of national security protection, including counteraction to hybrid threats, which is conceptually complex. But only in the face of Russian aggression, the principles and guidelines are supplemented by mechanisms for their implementation through the definition of a holistic culture of security, centralization and clarification of the institutional component of national security, creating a hierarchical system of interrelated regulations.

Conclusions. The current Ukrainian legislation in the field of national security is characterized by: hierarchical structure of regulations and institutional support; security component of all spheres of life awareness, idea of sustainability as vulnerability management and capacity building; expanding and modernizing the understanding of the subject of regulation, accounting the virtual space of confrontation.

Keywords: hybrid war, hybrid threats, national security, culture of security, long-term planning documents, sectoral strategic documents.

Конфлікт інтересів: Автор заявляє, що він не має фінансових чи нефінансових конфліктів інтересів щодо цієї публікації; не має відносин з державними органами, комерційними або некомерційними організаціями, які могли б бути зацікавлені у поданні цієї точки зору. З огляду на те, що автор працює в установі, яка є видавцем журналу, що може зумовити потенційний конфлікт або підозру в упередженості, остаточне рішення про публікацію цієї статті (включно з вибором рецензентів і редакторів) приймалося тими членами редколегії, які не пов'язані з цією установою.

Передмова. Актуальність проблеми впливає з реальності ведення гібридної війни Російської Федерації проти України. У нашому попередньому дослідженні [1] запропоновано розгляд гібридної війни як нового типу протистояння держав між собою та з недержавними акторами, який діалектично пов'язаний із заборонаю в міжнародному праві звичайної війни як засобу національної політики. У вузькому розумінні, характерному для військових аналітиків, гібридна війна становить поєднання регулярних та іррегулярних методів ведення війни. У широкому і більш відповідному реаліям баченні вона є видом протистояння, заснованим на неофіційних, неавторизованих чи замаскованих невоєнних і воєнних ворожих діях, спрямованих на ураження всіх сфер життєдіяльності суспільства, включно з функціонуванням держави та економіки, соціальними комунікаціями, модусами поведінки людей.

Гібридна війна як інтелектуальна технологія є надзвичайно привабливою через свою результативність за умов порівняно незначних витрат і репутаційних втрат, тож можна припустити, що її використання стане постійним чинником у міжнародних відносинах. Отже, її варто сприймати не як тимчасовий стан, а як перманентний процес. Відтак стратегія відповіді на неї повинна мати характер не завершеного плану, а постійного підходу, своєрідної незавершеної відкритої філософії політики, в якій константами можуть бути лише цінності та принципи.

Через це необхідно звернути увагу на плідність запропонованої концепції національної стійкості як стратегії збереження й розвитку суспільства та держави, забезпечення їхньої безпеки, національних інтересів, політичної й культурної суб'єктності [2]. У межах цього підходу можна розрізнити виклики та загрози. Виклики постають перед кожною сферою життєдіяльності суспільства, зокрема це невирішеність соціальних проблем, конфлікти інтересів груп населення, недоліки гуманітарного розвитку, недостатність ресурсів тощо. Завдяки викликам розвиток суспільства є вразливим у відповідній сфері. Безумовно, впоратися з усіма викликами одночасно неможливо. Проте залежно від конструктивності, інклюзивності, оперативності, інтелектуального забезпечення, стратегічності державної політики та суспільних комунікацій кожен виклик може перетворитися або на шанс удосконалення суспільства, поліпшення життя людини, посилення стійкості держави, або на ризик для людини, суспільства, держави, який в умовах гібридного протистояння перетворюється на загрозу та поле для зовнішнього втручання. Безумовно, це стосується також економічного, технологічного, екологічного розвитку в їхньому взаємозв'язку із суспільним розвитком. У такому баченні й вразливість, і стійкість є відносними та мінливими, процесуальними показниками, постійними тут має бути лише забезпечення стратегії прогнозування, пошуку та вибору найадекватніших відповідей.

Ще в одному нашому дослідженні [3] продемонстровано, що в документах НАТО останніх років розвинене комплексне розуміння протидії гібридним загрозам, унаслідок чого дедалі більше увага приділяється безпеці цивільних спроможностей як «першої лінії оборони», а в межах концептів стійкості та цивільної готовності затираються межі між гібридними, природними і техногенними загрозами. До того ж цивільна готовність передбачає інтеграцію безпекової діяльності національних органів влади, приватного та громадського секторів, а основою стійкості проголошується відданість спільним цінностям держав-учасниць. Принциповими змінами в розумінні відповідальності НАТО стало визнання, починаючи з 2015 р., гібридного нападу (фізичних дій, а згодом і віртуальних) видами збройної агресії, що передбачають можливість колективної оборони.

Стратегічні документи ЄС вказують на динамічну природу феномена гібридності, яка має мінливий процесуальний характер, що складно точно ідентифікувати та класифікувати, а також на синергетичний характер гібридних викликів, що саме у своєму поєднанні створюють комплексні загрози суспільству. Для підходів ЄС характерна концепція загальносуспільного менеджменту ризиків як елемента протидії гібридним загрозам. Вона передбачає розгляд частини загроз як виклики, що за умови їх передбачення та адекватної відповіді можуть стати шансом для посилення стійкості суспільств і держав. Зокрема йдеться про необхідність гармонізації суспільних відносин, усунення передумов для розвитку екстремізму та радикалізму, пом'якшення ризиків, інклюзивний менеджмент ресурсів тощо.

Проблема. Необхідність правового забезпечення протидії гібридним загрозам, що постають перед Україною, а також динамічний характер розвитку національного законодавства вимагає базової концептуалізації, постійного узагальнення та осмислення правових новел.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Проблеми гібридної війни нині є предметом розгляду багатьох науковців і дослідницьких центрів, зокрема Європейського центру протидії гібридним загрозам у Гельсінкі [4] тощо, а також узагальнюються в українських аналітичних публікаціях [5]. Особливості гібридної війни РФ проти України також розглядають у низці досліджень: комплексних монографіях і збірниках [6; 7], дослідженнях щодо її воєнних [8] та інформаційних [9] аспектів тощо. Але, на жаль, аспекти законодавчого забезпечення протидії гібридним загрозам в Україні поки досліджувалися лише побіжно.

Метою дослідження є визначення історії становлення, структури, основних характеристик і недоліків законодавства України у сфері протидії гібридним загрозам.

Методи. У ході дослідження використано історико-генетичний метод – для розуміння послідовності й зв'язків у розвитку законодавства у сфері протидії гібридним загрозам. Поєднання формально-догматичного, структурного та функціонального методів дало змогу виявити значення й співвідношення правових норм, їхнє місце у системі законодавства. Завдяки поєднанню порівняльного методу та методу реконструкції виявлено сильні й слабкі місця в окремих предметах правового регулювання. Методологічного характеру для дослідження набуває згадана концепція національної стійкості, що пропонує загальне бачення гібридних загроз і відповідей на них, включно з правовими.

Результати. Законодавство України щодо різних аспектів захисту національної безпеки достатньо розвинуте. Відповідно до обраної проблематики у ньому можна виокремити: законодавство, що охоплює стратегічні питання протидії загрозам, документи довгострокового планування, стратегічні документи галузевого характеру та підзаконні акти, спрямовані на виконання положень законів у сфері протидії гібридним та іншим загрозам національній безпеці.

Стратегічні питання протидії загрозам суспільству та державі стали предметом Концепції (основ державної політики) національної безпеки України, схваленої Постановою Верховної Ради України у 1997 р.¹ Національна безпека у цьому акті визначалася як стан захищеності життєво важливих інтересів особи, суспільства та держави від внутрішніх і зовнішніх загроз. Постанова визначила об'єктами захисту, поряд із захистом державного суверенітету та територіальної цілісності України, також забезпечення демократичного розвитку суспільства й держави, захист прав і свобод людини. Документ загалом комплексно охоплював те, що нині розуміється як основні зовнішні й внутрішні гібридні загрози у політичній, економічній, соціальній, воєнній, екологічній,

¹ Усі тексти нормативно-правових актів України взято на Офіційному вебпорталі Верховної Ради України [10].

науково-технологічній сферах. Менш розвинутим, зважаючи на реалії того часу, є лише розуміння загроз в інформаційній сфері. Постанова містила інтегральне бачення залучення до забезпечення національної безпеки органів державної влади, громадських організацій та громадян. Координаційні функції у сфері національної безпеки згідно з Конституцією України передані до РНБО. Водночас Постанова мала насамперед декларативний характер і не вказувала на форми та засоби своєї реалізації.

Перший в Україні профільний Закон «Про основи національної безпеки України» було прийнято у 2003 р. і спрямовано на захист національних інтересів і гарантування в Україні безпеки особи, суспільства й держави від зовнішніх і внутрішніх загроз в усіх сферах життєдіяльності. До того ж до національних інтересів віднесено, зокрема, цінності й потреби народу і держави. У законі громадян та їхні об'єднання віднесено до суб'єктів забезпечення національної безпеки. Для документа характерні комплексне бачення взаємного зв'язку безпеки суспільства і держави, внутрішнього та зовнішнього вимірів національної безпеки у зовнішньополітичній, військовій, внутрішньополітичній, економічній, соціальній і гуманітарній, науково-технологічній, екологічній, інформаційній сферах, а також не означених окремо правовій і техногенній, критичне й точне визначення реальних і потенційних загроз. Але інституційне забезпечення реалізації положень у Законі не було чітко визначене.

Свідченням визнання необхідності взаємодії інститутів держави і суспільства у чинному Законі України «Про національну безпеку України» 2018 р. серед іншого стало запровадження, поряд з державною безпекою, категорії громадської безпеки та порядку – як захищеності життєво важливих для суспільства й особи інтересів, прав і свобод людини та громадянина, забезпечення яких є пріоритетним завданням діяльності сил безпеки, інших державних органів, органів місцевого самоврядування, їх посадових осіб і громадськості, що здійснюють узгоджені заходи щодо реалізації й захисту національних інтересів від впливу загроз. У Законі передбачено інституційну структуру забезпечення національної безпеки, що визначає сфери відповідальності та взаємодію центральних органів виконавчої влади. Проте форми й механізми участі приватного та громадського секторів у забезпеченні національної безпеки у Законі не розкрито.

Закон, що значною мірою має рамковий характер, передбачив необхідність своєї деталізації й реалізації у низці стратегічних документів (документів довгострокового планування), що мають схвалюватися Радою національної безпеки та оборони України й затверджуватися указами Президента України. Вони, в свою чергу, мають бути основою для розроблення галузевих стратегій і концепцій, державних цільових програм, оперативних планів й планів застосування сил і засобів у кризових ситуаціях міністерствами та іншими центральними органами виконавчої влади. Також передбачено проведення комплексних оглядів сектора безпеки й оборони, включно з оглядом громадської безпеки та цивільного захисту, які має організувати Кабінет Міністрів

України й затверджувати РНБО та які мають сприяти послідовному нарощуванню спроможностей складових національної безпеки.

Поряд із законами, що регулюють суто чи переважно військові аспекти безпеки, починаючи з 1990-х років, ухвалено й акти, спрямовані на протидію іншим загрозам функціонування держави і життєдіяльності суспільства. Зокрема, слід відзначити розвиток законодавства щодо цивільного захисту. Закон України «Про цивільну оборону України» 1993 р. запропонував комплексне бачення попередження й протидії небезпечним наслідкам аварій і катастроф техногенного, екологічного, природного та воєнного характеру. Зокрема передбачено розподіл повноважень між спеціалізованими та іншими центральними органами виконавчої влади, місцевими органами влади, підприємствами, установами й організаціями. Передбачалося: створення спеціальних центрального (підпорядкованого Кабінету Міністрів України) і територіальних (подвійного підпорядкування) штабів цивільної оборони, військових, спеціалізованих і невоєнізованих формувань, фінансових і матеріально-технічних резервів, розвиток спеціальної інфраструктури, підготовка і підвищення кваліфікації кадрів, навчання населення, визначалися вимоги до підприємств та організацій.

Від початку законодавство України в цій сфері спрямоване на вирішення питань надзвичайних ситуацій. Тож воно охоплює питання вразливостей у життєдіяльності суспільства й економіки лише частково. Водночас воно весь час було значною мірою декларативним, ніколи повністю не виконувалося, не забезпечувалося достатньо ані кадрово, ані фінансово, ані матеріально. В умовах приватизації та браку уваги держави до цивільної оборони її інфраструктура не розвивалася, була частково перепрофільована або зруйнована.

Згідно з чинним Кодексом цивільного захисту України 2012 р. відповідна діяльність здійснюється підрозділами Державної служби з надзвичайних ситуацій і охоплює переважно питання ліквідації наслідків стихійних лих і техногенних катастроф, гасіння пожеж, розмінування та очищення від вибухонебезпечних предметів, евакуації населення, доставки гуманітарної допомоги, проведення інженерних робіт з укріплення та будівництва оборонних рубежів, роботи з відновлення та відбудови інфраструктури, електро- і водопостачання, житла, комунікацій, об'єктів життєзабезпечення і транспортних комунікацій.

Через неможливість проаналізувати у статті положення всього законодавства України у сфері захисту національної безпеки, зупинимось ще на двох найбільш *новаційних за предметом регулювання актах законодавства* – «Про основні засади забезпечення кібербезпеки України» та «Про основи національного спротиву».

Закон «Про основні засади забезпечення кібербезпеки України» 2017 р. вводить в українське право систему нових понять – кібернетичний інцидент, кібератака, кібербезпека та ін. Ключові категорії Закону пов'язуються з виявленням, запобіганням і нейтралізацією реальних

і потенційних загроз національній безпеці, забезпеченням сталого розвитку інформаційного суспільства та цифрового комунікативного середовища. Закон передбачає формування державного реєстру об'єктів критичної інформаційної інфраструктури, щодо яких Кабінет Міністрів України має розробити загальні вимоги кіберзахисту, індикатори кіберзагроз, вимоги до проведення незалежного аудиту інформаційної безпеки. Такий механізм передбачає широке поле для державно-приватної взаємодії.

Закон України «Про основи національного спротиву» 2021 р. розкриває сучасну концепцію всезагального спротиву із залученням громадян до дій, спрямованих на забезпечення воєнної безпеки, суверенітету й територіальної цілісності держави, стримування, стійкість і відсіч агресії, завдання противнику неприйнятних втрат шляхом організації руху опору.

Положення цих та інших законів, ратифікованих Україною міжнародних договорів розкриваються у *документах довгострокового планування*. Основним серед них є Стратегія національної безпеки України, що затверджується указом Президента України. У першій такій стратегії, затвердженій у 2007 р., наголошувалося на нівелюванні в сучасному світі різниці між внутрішніми та зовнішніми аспектами безпеки, зростанні ваги несилкових (політичних, економічних, соціальних, енергетичних, екологічних, інформаційних тощо) складових її забезпечення.

Національну безпеку в Стратегії було пов'язано, зокрема, з утвердженням засад національної єдності задля розбудови демократичної, правової, конкурентоспроможної держави, забезпеченням інформаційної безпеки, екологічно і техногенно безпечних умов життєдіяльності суспільства. Серед стратегічних пріоритетів політики національної безпеки називалися, зокрема, консолідація суспільства, вдосконалення системи взаємодії органів державної влади з інститутами громадянського суспільства, розвиток системи демократичного цивільного контролю над воєнною організацією та правоохоронними органами держави, а умовою реалізації цієї політики – забезпечення дієздатності системи державної влади. У Стратегії передбачалися конкретні механізми громадського контролю та залучення громадськості до вироблення й реалізації політики національної безпеки: оприлюднення підсумків і перспектив діяльності у цій сфері органів державної влади, проведення громадської експертизи проєктів нормативно-правових актів, концепцій і програм, залучення громадськості до обговорення проблем у ході опрацювання відповідних державних рішень, створення громадських експертних рад при органах виконавчої влади.

Важливим інструментом реалізації політики національної безпеки згідно зі Стратегією мали стати розробка та впровадження загальнодержавної системи визначення та моніторингу порогових значень показників (індикаторів) рівня захищеності національних інтересів у різних сферах життєдіяльності й виникнення реальних загроз національній безпеці, впровадження системи порівняльного аналізу стану секторів безпеки України та інших держав.

Стратегія національної безпеки 2012 р. проголошувала політику позаблоковості, скорочення оборонного потенціалу та була сфокусована на внутрішніх викликах національній безпеці, які роблять державу вразливою. Зокрема йшлося про «неефективність пострадянської суспільної системи», включно з інститутами державної влади, «викривлення демократичних процедур», зростаючу недовіру до держави з боку суспільства. Загрози національній безпеці вбачалися у громадянській активності, що може інспіруватися ззовні й набувати екстремістських форм.

У Стратегії національної безпеки України 2015 р. фокус уваги зміщується на забезпечення державного суверенітету та створення умов для відновлення територіальної цілісності України. Але ці питання розглядалися через наслідки зовнішніх загроз для розвитку українського суспільства: підрив суспільно-політичної стабільності, розвідувально-підривна й диверсійна діяльність, дії, спрямовані на розпалювання міжетнічної, міжконфесійної, соціальної ворожнечі та ненависті, сепаратизму й тероризму, інформаційно-психологічну війну, приниження української мови та культури, фальшування української історії, маніпулювання суспільною свідомістю.

Стратегія наголошує на централізованому управлінні сектором безпеки й оборони як цілісним функціональним об'єднанням, міжвідомчій координації та взаємодії, створенні єдиної системи моніторингу, аналізу, прогнозування та прийняття рішень, єдиній системі ситуаційних центрів профільних органів державної влади у секторі безпеки й оборони, що загалом мало привести до формування нової культури безпеки. У документі присутній докладно не розкритий концепт гібридної війни як (за контекстом) комплекс незбройних форм зовнішньої агресії. Передбачена у Стратегії взаємодія держави та суспільства виявилася у пропозиціях щодо: виховних програм, а також програм військової підготовки й цивільного захисту в навчальних закладах, просвіті населення у сфері цивільного захисту та медіакультури, розвитку державно-приватного партнерства у сфері запобігання надзвичайним ситуаціям і реагування на них.

Однією з основних засад чинної Стратегії національної безпеки України 2020 р. є концепт стійкості, що розуміється як здатність суспільства та держави швидко адаптуватися до змін безпекового середовища й підтримувати стає функціонування шляхом мінімізації зовнішніх і внутрішніх вразливостей. Питання стійкості у Стратегії розглядається щодо кожної визначеної в ній сфери, вразливої до загроз національній безпеці. Стратегія оперує поняттям гібридної війни, пов'язуючи з нею політичні, економічні, інформаційно-психологічні, кібер- і воєнні засоби здійснення агресії. Наголошується на підривній діяльності РФ проти України, спрямованій на дестабілізацію українського суспільства, його роз'єднання за допомогою його вразливостей і перетворення деструктивних внутрішніх акторів на інфраструктуру зовнішнього впливу.

.....

У цих умовах Стратегія пропонує: запровадити національну систему стійкості для забезпечення високого рівня готовності суспільства й держави до реагування на широкий спектр загроз (оцінка ризиків, ідентифікація загроз, визначення вразливостей; стратегічне планування та кризовий менеджмент через впровадження протоколів реагування на кризові ситуації та відновлення з урахуванням рекомендацій НАТО; координацію й взаємодію органів сектору безпеки та оборони, інших державних органів, територіальних громад, бізнесу, громадянського суспільства й населення у запобіганні та реагуванні на загрози й подоланні наслідків надзвичайних ситуацій; поширення знань і навичок у цій сфері). Суспільний вимір національної безпеки також дістає відображення в ідеї інклюзивного політичного діалогу (створення системи стратегічних комунікацій; публічне обговорення актуальних проблем суспільного розвитку, підвищення рівня медіакультури суспільства, гарантування безпеки журналістів; розвиток конкуренції у сфері надання інформаційних послуг населенню). Також Стратегія звертається до ідеї державно-приватного партнерства та розподілу відповідальності з метою забезпечення стійкості критичної інфраструктури.

Стратегія національної безпеки 2020 р. передбачає розробку стратегічних документів для її реалізації в різних сферах. Але на сьогодні ухвалено менше половини із запланованих документів: Стратегію людського розвитку; Стратегію воєнної безпеки України; Стратегію розвитку оборонно-промислового комплексу України; Стратегію економічної безпеки; Стратегію енергетичної безпеки; Стратегію кібербезпеки України.

Серед *стратегічних документів галузевого характеру* варто відзначити насамперед Стратегію воєнної безпеки 2021 р. Вона заснована на ідеї стійкого й всеохоплюючого стримування та опору, які передбачають використання для відсічі агресії всього потенціалу держави та суспільства (воєнного, політичного, економічного, міжнародно-правового (дипломатичного), духовного, культурного тощо), застосування у боротьбі всіх законних форм збройної боротьби, включно з асиметричними діями, налагодження надійних каналів комунікації з населенням та підтримання його життєдіяльності. Серед іншого передбачається підтримання не лише оперативного і мобілізаційного, а й громадського військового резерву. Стимування в контексті всеохоплюючої оборони України передбачає готовність не лише сил оборони, а й національної економіки, населення та всієї держави до відсічі збройній агресії. До гібридних інструментів міждержавного протистояння документ зараховує використання комбінації економічних важелів впливу, приватних військових компаній, регулярних військ без знаків розрізнення, незаконних збройних формувань і терористичних організацій, використання пропаганди, саботажу, терору, вчинення диверсій, навмисного завдання шкоди громадянам, юридичним особам та об'єктам державної власності. Значною мірою Стратегія містить доволі загальні положення без розкриття форм, засобів та інституційного забезпечення їх реалізації.

Натомість Стратегія економічної безпеки України на період до 2025 р., затверджена у 2021 р., має не лише теоретичний, а й цілком визначений практичний, хоча й вузький, потенціал. У Стратегії помітна орієнтація на усвідомлення та концептуалізацію безпекової складової у різних сферах життєдіяльності задля забезпечення їх стійкості від зовнішніх і внутрішніх викликів і загроз. Стратегія обґрунтовує постійний моніторинг і щорічну оцінку економічної стійкості на основі визначених індикаторів рівня економічної безпеки та їх критичних меж, наводяться відповідні індикатори й методики, розроблені на основі уточнення розробок, запроваджених Міністерством економічного розвитку і торгівлі України в 2013 р.

Стратегія енергетичної безпеки 2021 р., схвалена розпорядженням Кабінету Міністрів України, розвиває поняття стійкості функціонування енергетичного сектору на основі диференціації викликів, ризиків і загроз у цій сфері та принципів і завдань їхнього менеджменту. У документі заявлено про необхідність запровадження механізму співпраці та взаємодії між державою й операторами критичної інфраструктури енергетичного сектору в разі кризових ситуацій, зокрема щодо залучення представників держави до участі та контролю за виконанням планів реагування на кризи, механізмів державно-приватного партнерства для забезпечення енергетичної безпеки. Але загалом Стратегія має значною мірою декларативний характер.

Стратегія кібербезпеки України 2021 р. у дусі підходів останнього десятиліття до проблем безпеки визнає кіберпростір разом з іншими фізичними просторами одним з можливих театрів воєнних дій, а також пропонує загальне бачення кібервикликів і кіберзагроз, зокрема в умовах пандемії *COVID-19*, передумов й чинників, що формують такі загрози. Принципами протидії таким загрозам, слідом за документами НАТО, називаються стримування, стійкість і взаємодія.

Констатуючи суттєві успіхи України в інституційному та технічному забезпеченні протидії кіберзагрозам, Стратегія визначає подальші потреби цієї сфери, адаптуючи загальні безпекові орієнтири НАТО та українського законодавства. Зокрема, це стосується й залучення до вирішення завдань у цій сфері більш широкого кола учасників, у тому числі суб'єктів господарювання, громадські об'єднання та окремих громадян України. Значну увагу в документі приділено вже створеному Національному координаційному центру кібербезпеки, який є робочим органом Ради національної безпеки і оборони України. Власне Стратегія докладно визначає та уточнює повноваження цього органу. Також пропонується низка ініціатив у сфері розвитку кібербезпеки, які може бути реалізовано державними органами, приватним і громадським сектором. Їх має бути деталізовано у плані реалізації Стратегії, що буде розроблено Національним координаційним центром кібербезпеки, без уточнення суб'єкта схвалення (вірогідно, РНБО). Передбачається регулярне здійснення огляду стану національної системи кібербезпеки, а також кіберзахисту державних інформаційних ресурсів і критичної інформаційної інфраструктури. Декларується перспективна розробка

постійної оцінки ефективності реалізації Стратегії на основі системи індикаторів стану кібербезпеки. Достатньо знаковим також вважаємо вказівку в Стратегії на наступальні дії в кіберпросторі як один з орієнтирів політики безпеки України.

До документів стратегічного планування у сфері протидії загрозам національної безпеки можна віднести й інші нормативно-правові акти, наприклад, затверджену указом Президента України Концепцію боротьби з тероризмом в Україні 2019 р., яка передбачає визначення переліку і характеристик, заходів щодо захисту, ведення реєстру найбільш уразливих об'єктів можливих терористичних посягань, оцінку терористичних ризиків тощо.

Розроблено систему інших *підзаконних актів* на виконання положень законодавства у сфері протидії гібридним та іншим загрозам національній безпеці. Зокрема, це акти Кабінету Міністрів України: Загальні вимоги до кіберзахисту об'єктів критичної інфраструктури 2019 р., Порядок формування переліку об'єктів критичної інформаційної інфраструктури 2020 р., Розпорядження про затвердження плану заходів з реалізації Концепції боротьби з тероризмом в Україні 2021 р. тощо.

Одним з останніх у цій сфері є Указ Президента України від 17 вересня 2021 р. «Про Стратегічний оборонний бюлетень України», який визначає основні напрями реалізації воєнної політики України в контексті всеохоплюючої оборони України, перспективну модель Збройних Сил України та інших складових сил оборони й вимоги до її побудови, основні спроможності сил оборони, яких необхідно досягти, стратегічні цілі розвитку сил оборони, основні завдання та очікувані результати їх досягнення. Стратегічний бюлетень враховує елементи теорії стійкості, зокрема ідею викликів, що можуть трансформуватися у загрози.

Документ розкриває закладену в Законі України «Про основи національного спротиву» концепцію всеохоплюючої оборони та стійкого опору як використання всього потенціалу держави й суспільства в умовах неможливості досягнення воєнного паритету з противником, а також запропоновану у Стратегії національної безпеки України ідею асиметричних дій. *Асиметричні та непрямі дії* згідно зі Стратегічним оборонним бюлетенем – це вміння вчиняти дії, що відрізняються від дій противника, з організацією своєї діяльності та мислення так, щоб відрізнятись від нього з метою використання його вразливих місць і максимізації своїх переваг шляхом перехоплення ініціативи та/або забезпечення простору для маневрування, ефективного використання факторів моральної переваги країни, яка захищає свої національні цінності та національні інтереси. Варто підкреслити також відображені в документі ідеї превентивних дій, здійснення впливу на кіберпростір противника, знищення або захоплення кіберінфраструктури противника, мережоцентричного підходу до ведення бойових дій. Стратегічний оборонний бюлетень наголошує на координації дій і розподілі

відповідальності всіх державних органів і суспільства, розвитку ефективної системи стратегічних комунікацій з суспільством тощо.

Висновки. Отже, протягом тридцятилітнього незалежного розвитку в Україні створено розвинену систему законодавства у сфері захисту національної безпеки. Починаючи з 1990-х рр. вона відрізняється *концептуальною комплексністю*, не лише регулюючи основні сфери реальних і потенційних загроз, а й розглядаючи їх у нерозривному зв'язку зовнішніх і внутрішніх чинників, суб'єктності держави, суспільства та громадянина. Іншою важливою характеристикою законодавства України в цій сфері є спрямованість не лише на збереження функціонування держави та життєдіяльності суспільства, а й на захист демократичного розвитку, прав і свобод людини, притаманних українському суспільству цінностей.

Водночас визначені засади та орієнтири тривалий час залишалися значною мірою декларативними. І лише впродовж сучасного етапу розвитку законодавства в цій сфері, започаткованого Стратегією національної безпеки 2015 р. і Законом «Про національну безпеку України» 2018 р. в умовах російської агресії, вперше централізовано управління, запропоновано систему координації органів влади у сфері національної безпеки, створено нормативно-правові основи для комплексної інституційної структури забезпечення національної безпеки як сфери відносин і взаємодії органів виконавчої влади та інших інститутів.

Також уперше протягом сучасного етапу створено засади *ієрархічної структури нормативно-правових актів*, згідно з якою загальні положення законів розкриваються у визначеному переліку стратегічних документів (документів довгострокового планування), деталізуються у галузевих стратегіях і концепціях, державних цільових програмах, комплексних оглядах сектору безпеки та оборони, операційних документах (операційних планах, планах застосування сил і засобів, протоколах реагування на кризові ситуації та відновлення після них, реєстрах об'єктів). Нарешті, все це забезпечується нормативно-правовими актами й положеннями технічного характеру, що містять механізми та засоби оцінки і моніторингу стійкості й вразливості, ризиків і загроз (індикатори, вимоги, методики, порядки, плани реалізації, матеріали оглядів тощо).

Також сучасний етап розвитку законодавства України у сфері національної безпеки *характеризується*: новими філософськими засадами, визначеними як «нова культура безпеки», що виявляються в усвідомленні безпекової складової всіх сфер життєдіяльності, ідеї стійкості як менеджменту вразливостей і побудови спроможностей; запозиченням безпекових стандартів і концепцій НАТО; відмовою від виключних переліків категорій загроз, адже гібридизація агресії зробила це неактуальним; поступовим формуванням інтегральної або загальносуспільної концепції безпеки, елементом якої є ідея всеохоплюючої оборони; розширенням і модернізацією розуміння предмета регулювання законодавства, що дала змогу врахувати поряд з фізичним також віртуальний простір протистояння з притаманними для нього загрозами.

Водночас законодавство у сфері захисту національної безпеки і зокрема від гібридних загроз має й суттєві *недоліки*. Цілоком статистично-описовою і декларативною є Стратегія людського розвитку, схвалена у 2021 р., що за змістом не зовсім відповідає передбаченому для неї статусу документа довгострокового планування у сфері національної безпеки. У проаналізованих сучасних нормативно-правових актах втрачено попередні пропозиції щодо конкретних механізмів громадського контролю й залучення громадськості до вироблення та реалізації політики національної безпеки, розробки індикаторів оцінки захищеності національних інтересів, регулярного проведення порівняльно-правового моніторингу законодавства держав-сусідів і провідних держав світу (запропоновані, наприклад, у Стратегії національної безпеки 2007 р.) та ін. Практично не розкритими у законодавстві залишаються форми та механізми взаємодії держави з приватним сектором.

Можливо однією з найважливіших *сутнісних характеристик* сучасного визначеного у законодавстві бачення захисту національної безпеки є його, як це дивно не звучало б, гібридність. Усвідомлення сутності й механізмів гібридних загроз привело до діалектичної відповіді – синтезу традиційної й нової гібридної стратегії протистояння. Тож сучасна українська безпекова стратегія заснована на цілоком гібридному поєднанні регулярних та іррегулярних методів ведення бойових дій, кібероперацій та інших засобів протистояння. Це виявляється у концепціях стійкого опору, асиметричних і непрямих дій, мережоцентричного підходу до ведення бойових дій, наступальних дій у кіберпросторі тощо.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Кресін О. В. Основні види гібридних загроз для України в умовах іноземної агресії та правові основи забезпечення конструктивної взаємодії інститутів держави і суспільства. У кн.: Пирожков С. І., Шемшученко Ю. С., Скрипнюк О. В. та ін. Державно-правові основи реалізації стратегії національної стійкості в умовах існування гібридних загроз для Української держави і суспільства: аналітична записка. Київ: Інститут держави і права імені В. М. Корецького НАН України, 2021. (в друці).
2. Пирожков С. І., Божок Є. В., Хамітов Н. В. Національна стійкість (резильєнтність) країни: стратегія і тактика випередження гібридних загроз. *Вісник НАН України*. 2021. № 8.
3. Кресін О. В. Визнання, регулювання та забезпечення протидії гібридним загрозам у НАТО та ЄС. *Правова держава*. 2022. Вип. 33 (у друці).
4. Hybrid threats and the law: Concepts, trends and implications. Ed. by A. Sari. Helsinki: The European Centre of Excellence for Countering Hybrid Threats. 2020.
5. Гібридні загрози Україні і суспільна безпека. Досвід ЄС і Східного партнерства. Аналітичний документ / За заг. ред. В. Мартинюка. Київ, 2018.
6. Світова гібридна війна: український фронт: монографія / За заг. ред. В. П. Горбуліна. Київ: НІСД, 2017.
7. Гібридна війна: сутність, виклики та загрози: зб. матер. круглого столу (Київ, 8 липня 2021 р.). Київ: НА СБУ, 2021. URL: https://academy.ssu.gov.ua/uploads/p_57_28744724.pdf

8. Военні аспекти протидії “гібридній” агресії: досвід України: монографія / За заг. ред. А. М. Сиротенка. Київ: НУОУ ім. Івана Черняхівського, 2020.
9. Тарасюк В. Застосування інформаційних технологій в умовах гібридної війни: монографія. Beau Bassin: GlobeEdit, 2020.
10. Офіційний вебпортал Верховної Ради України. URL: www.rada.gov.ua

REFERENCES

1. Kresin O.V. Osnovni vydy hibrydnyh zahroz dlia Ukrainy v umovah inozemnoi ahresii ta pravovi osnovy zabezpechennia konstruktivnoi vzaiemodii instytutiv derzhavy i suspilstva. In: PyrozHKov S. I., Shemshuchenko Yu. S., Skrypniuk O. V. and others. Derzhavno-pravovi osnovy realizatsii stratehii natsionalnoi stiykosti v umovah isnuvannia hibrydnyh zahroz dlia Ukrainскої derzhavy i suspilstva: analitychna zapyska. Kyiv: Volodymyr Koretskyi Institute of State and Law, NAS of Ukraine, 2021. (in print). [in Ukrainian]
2. PyrozHKov S. I., Bozhok Ye. V., Hamitov N. V. Natsionalna stiykist (rezilientnist) krainy: stratehiia i taktyka vyperedzhennia hibrydnyh zahroz. *Visnyk NAN Ukrainy*. 2021. № 8 [in Ukrainian].
3. Kresin O. V. Vyznannia, rehuliuвання та zabezpechennia protydii hibrydnyh zahrozam u NATO ta ES. *Pravova derzhava*. 2022. Iss. 33 (in print). [in Ukrainian]
4. Hybrid threats and the law: Concepts, trends and implications. Ed. by A. Sari. Helsinki: The European Centre of Excellence for Countering Hybrid Threats. 2020 [in English].
5. Hibrydni zahrozy Ukraini i suspilna bezpeka. Dosvid ES i Shidnoho partnerstva. Analitychnyi document / Ed. by V. Martyniuk. Kyiv, 2018. [in Ukrainian]
6. Svitova hibrydna viyna: ukrainskyi front: monografia / Ed. by V. P. Horbulin. Kyiv: NISD, 2017 [in Ukrainian].
7. Hibrydna viyna: sutnist, vyklyky ta zahrozy: Zbirnyk materialiv kruhloho stolu. Kyiv: NA SBU, 2021. Retrieved from https://academy.ssu.gov.ua/uploads/p_57_28744724.pdf [in Ukrainian].
8. Voienni aspekty protydii “hibrydnyy” ahresii: dosvid Ukrainy: monohrafia / Ed. by A. M. Syrotenko. Kyiv: NUOU imeni Ivana Cherniahovskoho, 2020 [in Ukrainian].
9. Tarasiuk V. Zastosuvannia informatsiynyh tehnolohiy v umovah hibrydnoi viyny: monohrafia. Beau Bassin: GlobeEdit, 2020 [in Ukrainian].
10. Official web-portal of Verkhovna Rada of Ukraine. Retrieved from www.rada.gov.ua [in Ukrainian].

Надійшла до редакції 23.01.2022.

Прийнято до друку 28.01.2022.

Опубліковано онлайн 24.02.2022.

Mel'nychenko N. Procedury derogacii' pry zahysti prav ljudy. *Zovnishnja torgivlja: ekonomika, finansy, pravo*. 2022. № 1. S. 18-28. Serija. Jurydychni nauky. [https://doi.org/10.31617/zt.knute.2022\(120\)02](https://doi.org/10.31617/zt.knute.2022(120)02)

УДК 342.761

МЕЛЬНИЧЕНКО Наталія,
к. ю .н., доцент кафедри міжнародного,
цивільного та комерційного права
Державного торговельно-економічного
університету
вул. Кіото, 19, м. Київ, 02156, Україна
ORCID ID: 0000-0002-8482-9339
nataliderunets@gmail.com

DOI: 10.31617/zt.knute.2022(120)02

MELNYCHENKO Nataliia,
PhD (Law), Assistant Professor of
the Department of International, Civil
and Commercial Law
State University of Trade and Economics
19, Kyoto St., Kyiv, 02156, Ukraine
ORCID ID: 0000-0002-8482-9339
nataliderunets@gmail.com

ПРОЦЕДУРИ ДЕРОГАЦІЇ ПРИ ЗАХИСТІ ПРАВ ЛЮДИНИ

***Вступ.** Права та свободи людини повинні гарантуватися та захищатися державою. Однак у сучасному світі відбуваються події, які унеможливають повноцінне функціонування державних органів, зокрема її захист прав людини як у кількох регіонах, так і по всій державі.*

***Проблема.** Щоб уникнути відповідальності за невиконання або неналежне виконання положень міжнародного договору, держави змушені вдаватися до процедури відступу, визначення та умов якого потребують вивчення та уточнення.*

***Метою** статті є визначення особливостей правового регулювання державних відступів у надзвичайних ситуаціях як у національному праві, так і в міжнародних договорах.*

***Методи.** У статті використано: діалектичний, функціональний, структурно-функціональний, формально-юридичний і порівняльний методи.*

***Результати.** Проаналізовано основні положення національного законодавства, міжнародних договорів щодо відступу держав від договірних зобов'язань про захист прав людини в надзвичайних ситуаціях. Окреслено практику прийняття рішень Європейським судом з прав людини у справах про такі порушення з боку держави, висновки щодо якої можуть мати практичне значення через тимчасову втрату контролю над АРКрим та окремими районами Донецької та Луганської областей.*

***Висновки.** Право держави відступати від своїх зобов'язань може виникнути в тій частині та на тій території під час війни чи надзвичайної ситуації, яка загрожує нації. Міжнародне право забороняє відхилення від певних гарантованих прав і свобод людини. Держава, що планує скористатися своїм правом відступу, повинна заздалегідь надати*

DEROGATION PROCEDURES FOR HUMAN RIGHTS PROTECTION

***Introduction.** Human rights and freedoms must be guaranteed and protected by the state at all times. However, in today's world, extraordinary events are taking place that make it impossible for state bodies to function properly, including the protection of human rights, both in several regions and throughout the country.*

***Problem.** In order to avoid liability for non-compliance or improper implementation of the provisions of an international treaty, states are forced to resort to the procedure of withdrawal, the definition and conditions of which need to be studied and clarified.*

***The aim** of the article is to determine the features of the legal regulation of state deviations in emergencies, both in national law and in international treaties.*

***Methods.** The following scientific methods were used: dialectical, functional, structural-functional, formal-legal and comparative.*

***Results.** The main provisions of national legislation and international treaties concerning the withdrawal of states from their treaty obligations to protect human rights in emergencies are analyzed. The practice of decision-making by the European Court of Human Rights in cases of such violations by the state is outlined.*

***Conclusions.** The right of the state to withdraw from its obligations can arise only during a war or other emergency situation that really threatens the life of the nation. Withdrawal may be made only in the part and in the territory where it is caused by an emergency. International law prohibits deviations from certain guaranteed human rights and freedoms. A State which intends to exercise its right of withdrawal must provide detailed information and*

детальну інформацію та обґрунтування Генеральному секретарю Ради Європи.

justification in advance to the Secretary General of the Council of Europe.

Ключові слова: права людини, дерогація, надзвичайний стан, Європейський суд з прав людини.

Keywords: human rights, derogation, state of emergency, European Court of Human Rights.

JEL Classification: K32, K33

Конфлікт інтересів: Автор заявляє, що він не має фінансових чи нефінансових конфліктів інтересів щодо цієї публікації; не має відносин з державними органами, комерційними або некомерційними організаціями, які могли б бути зацікавлені у поданні цієї точки зору. З огляду на те, що автор працює в установі, яка є видавцем журналу, що може зумовити потенційний конфлікт або підозру в упередженості, остаточне рішення про публікацію цієї статті (включно з вибором рецензентів і редакторів) приймалося тими членами редколегії, які не пов'язані з цією установою.

Постановка проблеми. Права та свободи людини, що передбачено національним законодавством країн, а також нормами звичаєвого та договірного міжнародного права за загальною практикою мають гарантуватися та охоронятися державою безперервно. Однак у світі виникають надзвичайні події, які унеможливають повноцінне функціонування державних органів, зокрема й щодо забезпечення прав людини як на окремій території, так і на території всієї держави. Загальновизнано, що дія міжнародних договорів у просторі поширюється на територію всієї держави, що висловила згоду на обов'язковість такого договору, проте за виникнення надзвичайної ситуації виконання таких зобов'язань на практиці стає неможливим. Для уникнення відповідальності за недотримання чи неналежне дотримання положень міжнародного договору держави змушені вдаватися до процедури дерогації – відступу від своїх зобов'язань на тій території/частині території та в тому обсязі, в якому вони не можуть забезпечити виконання угоди.

Проблема. Хоча ситуація надзвичайного стану регулюється кожною державою самостійно на основі Конституції та положень національного законодавства, міжнародне право закріплює правила щодо забезпечення прав і свобод людини в таких умовах. Положення міжнародних договорів визначають основні стандарти щодо прав і свобод людини, від яких не можна відхилитися за будь-яких умов. Тож використувані визначення та умови дерогації в міжнародних договорах потребують подальшого вивчення та конкретизації.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Окремі аспекти, що пов'язані зі здійсненням державами відступу від їхніх зобов'язань за міжнародними договорами, досліджували вітчизняні та закордонні вчені: Є. Борисов [1], О. Дроздов [2], Л. Серватюк [3], Ю. Фігель [4], Л. Хелфер [5], Ж. Чевичалова [6]. Однак загальний характер досліджень та їх незначна кількість зумовлює необхідність глибокого аналізу зазначеної проблематики з урахуванням сучасних умов.

Метою статті є визначення особливостей правового регулювання відступу держави за надзвичайних ситуацій як у національному законодавстві, так і в нормах міжнародних договорів, а також з'ясування загальних тенденцій у практиці Європейського суду з прав людини

у світлі застосування державами ст. 15 Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод 1950 р.

Методи. Теоретичною основою статті є наукові праці вітчизняних учених, що досліджували питання прав людини та відступу держави від своїх зобов'язань за надзвичайних умов. Під час написання статті використано комплекс філософсько-світоглядних, загальнонаукових і спеціально-наукових методів. Для досягнення поставленої мети застосовано такі наукові методи: діалектичний, функціональний, структурно-функціональний, формально-юридичний і порівняльний.

Результати дослідження. Міжнародне право у виняткових визначених випадках дає змогу державам здійснити відступ від виконання деяких своїх міжнародних зобов'язань у сфері захисту прав людини, тобто надає їм право на дерогацію. *Дерогація* (з англ. *derogation*) – це ситуація, за якої дія норм міжнародного договору, закону, постанови або рішення скасовуються частково [3]. Особливої уваги заслуговує формулювання «*відступ держав від своїх зобов'язань*» у положеннях міжнародних договорів. Зокрема згідно з п. 1 ст. 4 Міжнародного пакту про громадянські та політичні права 1966 р. допускається прийняття державами заходів на відступ від своїх зобов'язань: «Під час надзвичайного стану в державі, під час якого життя нації перебуває під загрозою та про наявність якого офіційно оголошується, держави-учасниці цього Пакту можуть вживати заходів на *відступ від своїх зобов'язань* за цим Пактом тільки такою мірою, в якій це диктується гостротою становища, за умови, що такі заходи не є несумісними з іншими зобов'язаннями за міжнародним правом і не тягнуть за собою дискримінації виключно на основі раси, кольору шкіри, статі, мови, релігії чи соціального походження» [7]. Держави, що вдаються до відступу від своїх зобов'язань, повинні повідомляти інших держав – учасниць договору, за посередництвом Генерального Секретаря ООН про положення, від яких такий відступ здійснено, та причини, які до цього призвели. Таким самим шляхом держави мають повідомити про дату, коли такий відступ буде припинено [1].

Європейська конвенція про захист прав людини та основних свобод 1950 р. як один з основних та ефективних міжнародних договорів у галузі прав людини у ст. 15 про надзвичайний стан зафіксувала обмеження, спрямовані на запобігання зловживанню державами своїх повноважень. Відповідно до цього важливого документу «*підставою для відступу від міжнародних зобов'язань з прав людини може служити тільки така виняткова, надзвичайна ситуація, яка впливає на всю націю*»: «1. Під час війни або іншої суспільної небезпеки, яка загрожує життю нації, будь-яка Висока Договірна Сторона може вживати заходів, що відступають від її зобов'язань за цією Конвенцією, виключно в тих межах, яких вимагає гострота становища, і за умови, що такі заходи не суперечать іншим її зобов'язанням згідно з міжнародним правом. 2. Наведене вище положення не може бути підставою для відступу від статті 2, крім випадків смерті внаслідок правомірних воєнних дій, і від статей 3, 4 (пункт 1) і 7» [8].

Надзвичайний стан або інший екстраординарний стан – це особливий правовий режим діяльності держави, що вводиться на певний час з метою забезпечення конституційного ладу та відновлення нормального правопорядку.

Цей інститут є системою узгоджених правових норм, що визначають:

- підстави та цілі введення надзвичайного режиму;
- державний орган, уповноважений вводити надзвичайний режим;
- порядок його введення;
- просторові й часові межі дії;
- особливий режим діяльності органів державної влади та управління, підприємств, установ й організацій, що допускає обмеження прав і свобод громадян;
- у федеративних державах – тимчасові зміни в розмежуванні предметів ведення і повноважень між федеральними органами державної влади та органами влади суб'єктів федерації.

На практиці сукупність правових норм, що регламентують суспільні відносини в період надзвичайного стану, отримала умовну назву «*надзвичайне законодавство*». Саме існування надзвичайного законодавства зумовлено об'єктивною можливістю виникнення у процесі розвитку суспільства та держави різних екстремальних ситуацій (війна, агресія, збройне повстання, масові заворушення, стихійні лиха, епідемії), які становлять небезпеку для значної кількості людей, загрозу конституційному ладу або самому існуванню держави, і для вирішення, нейтралізації або ліквідації наслідків яких звичайні форми правового регулювання є недостатніми.

Порівняльно-правовий аналіз законодавчих актів закордонних країн свідчить про наявність різних екстраординарних державно-правових режимів: надзвичайний стан (Данія, Угорщина, США, Канада); стан облоги (Іспанія, Греція, Португалія); стан війни (Італія, Франція); стан напруженості та оборони (ФРН); стан загрози й винятковий стан (Іспанія); воєнний стан (Великобританія); стан небезпеки війни (Швеція); стан федерального втручання або федеральної інтервенції (США, Аргентина, Бразилія); пряме президентське правління (Індія).

Усі ці режими є різними формами інституту надзвичайного стану загального, родового поняття, оскільки характеризуються одними й тими самими *ознаками*:

- вводиться особливий режим державного управління з посиленням виконавчої влади;
- максимально підвищується централізація в управлінні державою;
- вводяться додаткові обмеження прав і свобод громадян;
- для охорони громадського порядку широко застосовуються силові методи.

Різновиди надзвичайного стану визначаються причинами його введення. Так, у ч. 1 ст. 228 Конституції Республіки Польща 1997 р. спеціально виділяються саме різновиди надзвичайного стану: воєнний стан, надзвичайний стан, стан стихійного лиха. Одним з неодмінних

наслідків введення надзвичайного стану є обмеження прав і свобод людини та громадянина. В умовах, коли є реальна загроза державній або громадській безпеці чи державна або громадська безпека вже порушені, в інтересах держави та суспільства необхідно змінити правовий статус громадян [9]. Це означає: *по-перше*, покладання на громадян додаткових обов'язків, викликаних конкретними обставинами особливого стану; *по-друге*, певне звуження можливостей для реалізації деяких прав і особистих свобод. Така зміна кола прав і обов'язків має місце лише як тимчасовий захід, як правило, на обмеженій території. Самі обмеження у разі надзвичайного стану носять не індивідуальний, персоніфікований характер, а поширюються на населення всієї території. Основна мета введення надзвичайного стану – захист прав і свобод й створення умов для відновлення нормального правопорядку. Держава, з одного боку, обмежує деякі права та свободи людини, з іншого – за допомогою введення надзвичайного стану забезпечує збереження інших, більш значущих і необхідних для існування людини прав і свобод. Тому введення надзвичайного стану необхідно розглядати не тільки в негативному контексті обмеження прав і свобод, а й як спосіб забезпечення та захисту основних прав і свобод людини й громадянина.

Варто зазначити, що за нормального (звичайного) правопорядку існує баланс між владними повноваженнями держави та свободою людини, а за введення надзвичайного режиму він порушується на користь держави, оскільки в цих умовах держава має можливість більшою мірою контролювати поведінку людей, встановлюючи фактичну заборону на реалізацію більшості, але не всіх основних прав і свобод [4].

До того ж у сучасній державі введення надзвичайного стану або іншого екстраординарного режиму є одним з найефективніших способів запобігання кризовим ситуаціям і стабілізації суспільно-політичної ситуації. Передбачаючи існування екстраординарних режимів, конституції практично всіх держав сучасного світу закріплюють можливість обмеження певних прав і свобод людини й громадянина в цих умовах. Однак допускається обмеження тільки тих прав і свобод, реалізація яких може перешкодити відновленню правопорядку, а самі обмеження носять тимчасовий характер. А жорстка регламентація цих обмежень є свідченням того, що держава, навіть в умовах кризи, дотримується основоположного принципу сучасної державності – права та свободи людини є найвищою цінністю [5].

Отже, ст. 15 Конвенції про захист прав людини і основних свобод 1950 р. надає урядам держав-учасників у виняткових обставинах тимчасове, обмежене й таке, що підлягає контролю, право на відступ від дотримання їх зобов'язання забезпечувати певні права й свободи відповідно до Конвенції. Використання цього права регулюється такими процедурними та матеріальними положеннями:

- право на відступ може виникати тільки під час війни або іншої надзвичайної ситуації, що загрожує життю нації;
- держава може вживати заходів на відступ від своїх зобов'язань по Конвенції тільки тією мірою, якою це строго обумовлено гостротою ситуації;

- будь-які відступи не можуть бути несумісні з іншими зобов'язаннями держави відповідно до міжнародного права;
- деякі права за Конвенцією не допускають будь-яких відступів: так, п. 2 ст. 15 забороняє будь-які відступи щодо права на життя, за винятком законних актів війни, заборони тортур і нелюдського або такого, що принижує гідність, поводження чи покарання, заборони рабства та примусової праці й правила «покарання тільки на підставі закону»; так само не допускаються ніякі відступи від ст. 1 (скасування смертної кари в мирний час) Протоколу № 6 до Конвенції, ст. 1 (скасування смертної кари за будь-яких обставин) Протоколу № 13 до Конвенції, і ст. 4 (право не бути судимим або покараним двічі) Протоколу № 7 до Конвенції;
- нарешті, на процедурному рівні держава, що скористалася цим правом на відступ, має повною мірою інформувати про це Генерального Секретаря Ради Європи [10].

Раніше вісім держав – учасниць Європейської Конвенції з прав людини – Албанія, Вірменія, Франція, Грузія, Греція, Ірландія, Туреччина та Великобританія – скористалися своїм правом на відступ. Чотири з них (Греція, Ірландія, Великобританія та Туреччина) змушені були обґрунтувати вжиті заходи в світлі вимог Конвенції.

У рішенні по справі *Ірландія проти Великобританії* Суд підкреслив, що саме держави-учасниці, на які покладена відповідальність за «життя нації», мають визначити, чи існує загроза суспільству, і якщо так, то які заходи необхідно вжити для її ліквідації. Разом з тим Суд бере на себе повноваження вирішувати, по-перше, чи справді конкретні обставини настільки небезпечні для країни, що вимагали запровадження надзвичайних заходів і відступу від зобов'язань за Конвенцією; по-друге, чи були оскаржувані дії влади жорстко обумовлені надзвичайністю ситуації та чи не були вони навіть у цих умовах надмірними [11].

У 1957 р. Ірландія скористалась своїм правом на відступ від своїх зобов'язань у зв'язку з діяльністю ІРА (Ірландської республіканської армії) і її дисидентських груп. Заявник, що підозрювався в тому, що він є членом ІРА, стверджував, що з липня по грудень 1957 р. він перебував у таборі для військовополонених в Ірландії, не будучи доставлений до суду в відповідний час. Європейський суд з прав людини у своєму рішенні в справі *Лоулесс проти Ірландії* зазначив, що в загальному контексті ст. 15 Конвенції природний і звичайний сенс слів «інші надзвичайні обставини, що загрожують життю нації» досить ясний: «виняткова кризова або надзвичайна ситуація, яка зачіпає все населення і являє собою загрозу для організованого життя суспільства, з якого складається держава». Надалі, розглянувши питання, чи підпадають під цю концепцію факти та обставини, що змусили ірландський уряд заявити 5 липня 1957 р. про відступ від своїх зобов'язань за реалізації особливих повноважень щодо утримання під вартою, Суд визнав правоту влади. Ірландський уряд обґрунтовано прийшов до висновку про

.....

існування на той момент «надзвичайних обставин, що загрожують життю нації» на підставі низки факторів, а саме: існування на території Республіки Ірландія таємної армії, що займається неконституційною діяльністю і яка застосовує насильство для досягнення своїх цілей; того факту, що ця армія також діяла за межами території держави, а отже, поставивши під серйозну загрозу відносини Ірландської Республіки з її сусідом; стійкого і тривожного зростання терористичної діяльності, починаючи з осені 1956 р. і впродовж першої половини 1957 р. [11].

З усіх випадків відступів, зроблених державами – учасницями Конвенції, найдетальніше Суд розглянув питання застосування ст. 15 у справах про скарги на порушення англійською владою статей 3, 5 Конвенції в період оголошення у 1970–1980 рр. XX ст. надзвичайного стану на території Північної Ірландії через вибухонебезпечну ситуацію та зростаючу активність терористичних організацій (міждержавний спір *Ірландія проти Сполученого Королівства*). З метою боротьби з тим, що держава-відповідач назвала «найтривалішою і найжорстокішою терористичною кампанією в будь-якій частині острова Ірландія», влада Північної Ірландії з серпня 1971 р. по грудень 1975 р. застосувала низку позасудових повноважень щодо арешту, затримання та інтернування. Протягом цього періоду уряд Сполученого Королівства направив Генеральному Секретарю Ради Європи шість повідомлень про відступ, що стосувалися цих повноважень. Ірландський уряд стверджував, зокрема, що позасудові заходи позбавлення волі не є повністю сумісними зі ст. 15 і порушують ст. 5 (право на свободу та особисту недоторканність) Конвенції. Суд підтвердив, що в Північній Ірландії ситуація була надзвичайною, відтак дерогація виправдана, і відхилив твердження заявника про те, що відступ від гарантування статей 3, 5 не був співрозмірним [11].

Згодом у 1993 р. Суд розглядав справу *Бранніган і Макбрайд проти Сполученого Королівства*. Два заявники, підозрювані в членстві в ІРА, арештовані поліцією в Північній Ірландії і утримувалися під вартою в поліції: один упродовж шести днів і чотирнадцяти з половиною годин, а інший – протягом чотирьох днів, шести годин і 25 хвилин. Обидва заявника скаржилися на те, що вони позбавлені можливості негайно постати перед суддею. Британський уряд просив Суд постановити, що Сполучене Королівство не порушило ст. 5 (право на свободу та особисту недоторканність) Конвенції, скориставшись 23 грудня 1988 р. своїм правом на відступ від дотримання зобов'язань відповідно до ст. 15 Конвенції [6]. Посилаючись на свої рішення у справах *Лоулесс проти Ірландії* [12] та *Ірландія проти Сполученого Королівства* та провівши власну оцінку в світлі наявних в його розпорядженні доказів щодо масштабів і наслідків терористичного насильства в Північній Ірландії й в інших районах Великобританії, Суд встановив, що поза всяких сумнівів у цьому випадку дійсно існували надзвичайні обставини, що загрожують життю нації. Суд дійшов висновку, що уряд не перевищив меж відступу і що відступ обумовлений надзвичайністю ситуації [11].

Туреччина скористалася своїм правом на відступ від своїх зобов'язань щодо Південно-Східної Туреччини в 1990 р. після зіткнень між силами безпеки і членами нелегальної організації РПК (Робоча партія Курдистану). У 1985 р. у південно-східній частині Туреччини почалися серйозні зіткнення між силами безпеки та членами РПК. У той час, коли Суд розглядав справу *Аксой проти Туреччини*, у десяти з 11 провінцій у цій частині Туреччини починаючи з 1987 р. введено надзвичайний стан. Заявник стверджував, що його тримання під вартою у 1992 р. за підозрою в пособництві терористам РПК незаконне. Турецький уряд заявив, що порушення ст. 5 Конвенції (право на свободу та особисту недоторканність) не було, з урахуванням того, що в 1990 р. Туреччина зробила повідомлення про відступ відповідно до ст. 15 Конвенції. Уряд стверджував, що в південно-східній частині Туреччини існували надзвичайні обставини, які загрожують життю нації, що не оскаржено заявником, хоча він визнавав, що це питання головним чином має розглядатися органами Конвенції [13].

У світлі всіх наявних в його розпорядженні доказів Суд встановив, що масштаби і конкретні наслідки терористичної діяльності РПК у південно-східній частині Туреччини, безсумнівно, породили в цьому регіоні надзвичайні обставини, що загрожують життю нації. Суд зазначив, що кожна Договірна держава, яка несе відповідальність за «життя [своєї] нації», має право визначати, чи загрожують цьому життю «надзвичайні обставини», і якщо так, то як далеко вона може зайти в своїх спробах подолати ці надзвичайні обставини. Оскільки національна влада може безпосередньо й постійно спостерігати ситуацію і нагальні потреби, вона загалом має більше можливостей, ніж міжнародний суд, для прийняття рішення як про існування таких надзвичайних обставин, так і про характер і масштаби відступів, необхідних для їхньої ліквідації. Відповідно, у цьому питанні національній владі надається широка свобода розсуду. Проте держави не користуються необмеженою свободою розсуду в цьому відношенні, тож у функції Суду входить, зокрема, розгляд питання, чи не вийшла держава за межі, «строго обумовлені гостротою ситуації». За здійснення цього європейського нагляду Суд повинен належним чином оцінити такі фактори: характер прав, порушених відступом, обставини, що призвели до такого відступу, а також тривалість надзвичайних обставин.

24 листопада 2015 р. влада Франції поінформувала Генерального Секретаря Ради Європи про низку надзвичайних заходів, прийнятих державою після масштабних терактів у Парижі, які можуть бути пов'язані з відступом від дотримання деяких прав, гарантованих Європейською Конвенцією з прав людини.

21 травня 2015 р. Верховна Рада України прийняла постанову, якою затвердила заяву Верховної Ради України «Про відступ України від окремих зобов'язань, визначених Міжнародним пактом про громадянські й політичні права та Конвенцією про захист прав людини і основоположних свобод». Україна здійснила відступ «від окремих зобов'язань, визначених п. 3 ст. 2, ст. ст. 9, 12, 14 та 17 Міжнародного пакту про громадянські та політичні права й ст. ст. 5, 6, 8 та 13 Конвенції про

захист прав людини і основоположних свобод, на період до повного припинення збройної агресії Російської Федерації.» [14].

5 червня 2015 р. Україна повідомила Генерального Секретаря Ради Європи, що внаслідок надзвичайної ситуації в країні влада України вирішила використовувати ст. 15 Європейської Конвенції з прав людини для відступу від дотримання деяких прав, закріплених у Конвенції [11]. Також відповідне повідомлення направлено до Генерального Секретаря ООН, у якому повідомлялося про безпекову ситуацію на сході України та у межах територій, щодо яких здійснюється відступ від зобов'язань за Міжнародним пактом про громадянські і політичні права.

У березні 2020 р. через пандемію *COVID-19* сім європейських держав заявили про дерогацію відповідно до положень ст. 15 Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод [15]. У квітні 2020 р. їхня кількість зросла до 10 (Латвія, Румунія, Молдова, Вірменія, Естонія, Грузія, Албанія, Північна Македонія, Сербія та Сан-Марино) [16]. На той момент особливо гостро постало питання щодо вільного переміщення між європейськими країнами, зокрема відступи Вірменії, Естонії та Латвії передбачали заборону в'їзду до них. Також зазнала обмежень свобода пересування, яка виправдана тим, що поширення інфекційного захворювання є небезпечним для здоров'я, й відповідно карантинні обмеження є виправданими та відповідають переслідуюній законній меті, адже менш суворі обмеження не були результативними та загрожували безпеці населення (підхід щодо обмежень та їх часових рамок розглядався ЄСПЛ у справі *Куїмов проти Росії*. Заборона відвідувати близьких потенційно могла розглядатися як порушення ст. 8 щодо втручання у приватне життя, а поширення інформації щодо місця проживання хворих – як розголошення лікарської таємниці [2]. Відповідно, передумовою дерогації може слугувати також і світова пандемія, а не лише збройні конфлікти та стихійні лиха.

Висновки. За підсумками аналізу особливостей правового регулювання відступу держав від своїх зобов'язань у національному законодавстві різних країн, а також у положеннях міжнародних договорів універсального і регіонального характеру, встановлено, що право держави на відступ від своїх зобов'язань може виникати тільки під час війни або іншої надзвичайної ситуації, яка справді загрожує життю нації (не окремої частини держави), територіальній цілісності та є неминучою. При цьому дерогація може здійснюватися лише в тій частині й на тій території, як це обумовлено надзвичайною ситуацією, що склалася в державі. Міжнародне право забороняє відступи щодо деяких гарантованих прав і свобод людини, зокрема, це право на життя, за винятком законних актів війни, заборона тортур і нелюдського або такого, що принижує гідність, поводження чи покарання, заборони рабства й примусової праці. Крім того, держава, яка планує скористатися правом на відступ від своїх зобов'язань відповідно до ст. 15 Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод, повинна заздалегідь надати детальну інформацію та обґрунтування таких умов і рішення Генеральному Секретарю Ради Європи.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Борисов Є. Дерогація у механізмах Міжнародного пакту ООН про громадянські та політичні права. *European Political and Law Discourse*, 2019, Volume 6, Issue 5. P. 37-43.
2. Дроздов О., Дроздова О. COVID-19 та права людини. Критерії ЄСПЛ. URL: <https://www.echr.com.ua/covid-19-ta-prava-lyudini-kriteri%D1%97-yespl>
3. Серватюк Л. В. Правомірне обмеження прав людини: міжнародне та національне право. URL: <http://www.sci-notes.mgu.od.ua/archive/v32/8.pdf>
4. Фігель Ю. О. Класифікація обмежень прав людини. *Вісник Львівського торговельно-економічного університету. Юридичні науки*. 2016. Вип. 3. С. 79-87.
5. Helfer L. R. Rethinking Derogations from Human Rights Treaties. *American Journal of International Law*, Volume 115, Issue 1, January 2021, P. 20-40.
6. Чевичалова Ж. В. Правові підстави відступу України від окремих зобов'язань, визначених Міжнародним пактом про громадянські і політичні права та Конвенцією про захист прав людини і основоположних свобод. *Теорія і практика правознавства*. Вип. 2 (12). 2017. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/tipp_2017_2_21
7. Міжнародний пакт про громадянські і політичні права: Міжнародний документ від 16.12.1966 URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_043
8. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод: Рада Європи, Міжнародний документ від 04.11.1950. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004
9. Конституція Республіки Польща. URL: http://pravo.org.ua/img/books/files/1525439592pol_const_new_a5_web.pdf
10. Право на дерогацію. Українське право. URL: https://www.ukrainepravo.com/international_law/public_international_law/pravo-na-derogatsiyu/
11. Обмеження під час надзвичайного стану: орієнтири щодо застосування статті 15 Європейської конвенції з прав людини. URL: https://ukrainepravo.com/international_law/european_court_of_human_rights/sbpyezyerra-tke-af-raeivamrsgs-fkharts-sukzhrkhyuy-ses-iafkhstsvarya-fkhakhkhk-15-zhvustyemfensl/
12. Case Of Lawless v. Ireland. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22itemid%22:%5B%22001-57518%22%5D%7D>
13. Посібник зі статті 15 Європейської конвенції з прав людини. Відступ від зобов'язань під час надзвичайної ситуації. URL: https://www.echr.coe.int/Documents/Guide_Art_15_UKR.pdf
14. Про відступ України від окремих зобов'язань, визначених Міжнародним пактом про громадянські і політичні права та Конвенцією про захист прав людини та основоположних свобод: Постанова Верховної Ради України від 21.05.2015 року. Відомості Верховної Ради. 2015. № 29. ст. 267. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/462-19>
15. Coronavirus derogations from human rights send wrong signal, say MEPs. URL: <https://www.euractiv.com/section/justice-home-affairs/news/coronavirus-derogations-from-human-rights-send-wrong-signal-say-meps/>
16. Назарчук І. Вплив COVID-19 на міжнародне право. Правники аналізують виклики, відслідковують тенденції, роблять прогнози (частина перша). URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/coronavirus-mizhnarodne-pravo/30555879.html>

REFERENCE

1. Borysov, Je. (2019). Derogacija u mehanizmah Mizhnarodnogo paktu OON pro gromadjans'ki ta politychni prava [Derogation in the mechanisms of the UN International Covenant on Civil and Political Rights]. *European Political and Law Discourse*, (Vol. 6, Issue 5), (pp. 37-43) [in Ukrainian].
2. Drozdov O., Drozdova O. COVID-19 ta prava ljudyny. Kryterii' JeSPL. Retrieved from <https://www.echr.com.ua/covid-19-ta-prava-lyudini-kriteri%D1%97-yespl> [in Ukrainian].
3. Servatjuk, L. V. Pravomirne obmezhenja prav ljudyny: mizhnarodne ta nacional'ne pravo [Legitimate restriction of human rights: international and national law]. Retrieved from <http://www.sci-notes.mgu.od.ua/archive/v32/8.pdf> [in Ukrainian].

4. Figel', Ju. O. (2016). Klasyfikacija obmezhen' prav ljudyny [Classification of human rights restrictions]. *Visnyk L'vivs'kogo torgovel'no-ekonomichnogo universytetu. Jurydychni nauky – Bulletin of Lviv University of Trade and Economics. Legal sciences*, (Vol. 3), (pp. 79-87) [in Ukrainian].
5. Helfer, L. R. (2021). Rethinking Derogations from Human Rights Treaties. *American Journal of International Law*, (Vol. 115, Issue 1), (pp. 20-40) [in English].
6. Chevychalova, Zh. V. (2017). Pravovi pidstavy vidstupu Ukrai'ny vid okremykh zobov'jazan', vyznachenyh Mizhnarodnym paktom pro gromadjans'ki i politychni prava ta Konvencijeju pro zahyst prav ljudyny i osnovopolozhnyh svobod [Legal grounds for Ukraine's withdrawal from certain obligations set out in the International Covenant on Civil and Political Rights and the Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms]. *Teorija i praktyka pravoznavstva – Theory and practice of jurisprudence*, (Vol. 2 (12). Retrieved from http://nbuv.gov.ua/UJRN/tipp_2017_2_21 [in Ukrainian].
7. Mizhnarodnyj pakt pro gromadjans'ki i politychni prava: Mizhnarodnyj dokument vid 16.12.1966 [International Covenant on Civil and Political Rights: International document of 16.12.1966]. Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_043 [in Ukrainian].
8. Konvencija pro zahyst prav ljudyny i osnovopolozhnyh svobod : Rada Jevropy, Mizhnarodnyj dokument vid 04.11.1950 [Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms: Council of Europe, International Document of 04.11.1950]. Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004 [in Ukrainian].
9. Konstytucija Respubliki Pol'shha [Constitution of the Republic of Poland]. Retrieved from http://pravo.org.ua/img/books/files/1525439592pol_const_new_a5_web.pdf [in Ukrainian].
10. Pravo na derogaciju [The right to derogate]. *Ukrai'ns'ke pravo – Ukrainian law*. Retrieved from https://www.ukrainepravo.com/international_law/public_international_law/pravo-na-derogatsiyu [in Ukrainian].
11. Obmezhennja pid chas nadzvyčajnogo stanu: orijentyry shhodo zastosuvannja statti 15 Jevropejs'koi' konvencii' z prav ljudyny [Limitations during a state of emergency: guidelines for the application of Article 15 of the European Convention on Human Rights]. Retrieved from https://ukrainepravo.com/international_law/european_court_of_human_rights/sbpyezyeruya-tke-af-raeivyamrsgs-fkharts-sukzhrkhyuy-ses-iafkhsftsvarrya-fkhakhkhk-15-zhvustyemfensl [in Ukrainian].
12. Case Of Lawless v. Ireland. Retrieved from <https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22itemid%22:%5B%22001-57518%22%7D> [in English].
13. Posibnyk zi statti 15 Jevropejs'koi' konvencii' z prav ljudyny. Vidstup vid zobov'jazan' pid chas nadzvyčajnoi' situacii. Retrieved from https://www.echr.coe.int/Documents/Guide_Art_15_UKR.pdf [in Ukrainian].
14. Pro vidstup Ukrai'ny vid okremykh zobov'jazan', vyznachenyh Mizhnarodnym paktom pro gromadjans'ki i politychni prava ta Konvencijeju pro zahyst prav ljudyny ta osnovopolozhnyh svobod: Postanova Verhovnoi' Rady Ukrai'ny vid 21.05.2015 roku [On Ukraine's Derogation from Certain Obligations, defined by the International Covenant on Civil and Political Rights and the Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms: Resolution of the Verkhovna Rada of Ukraine of May 21, 2015]. *Vidomosti Verhovnoi' Rady – Information of the Verkhovna Rada*. (2015), 29, article 267. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/462-19> [in Ukrainian].
15. Coronavirus derogations from human rights send wrong signal, say MEPs. Retrieved from <https://www.euractiv.com/section/justice-home-affairs/news/coronavirus-derogations-from-human-rights-send-wrong-signal-say-meps/> [in English].
16. Nazarchuk, I. Vplyv COVID-19 na mizhnarodne pravo. Pravnyky analizujut' vyklyky, vidslidkovujut' tendencii', robljat' prognozy (chastyna persha) [The impact of COVID-19 on international law. Lawyers analyze challenges, track trends, make forecasts (part one)]. Retrieved from <https://www.radiosvoboda.org/a/coronavirus-mizhnarodne-pravo/30555879.html> [in Ukrainian].

Надійшла до редакції 01.02.2022.
 Прийнято до друку 02.02.2022.
 Опубліковано онлайн 24.02.2022.

Tyshhenko Ju., Pravovyj rezhym «Dija Siti» jak faktor zaluchennja investycij. *Zovnishnja torgivlja: ekonomika, finansy, pravo*. 2022. № 1. S. 29-37. Serija. Jurydychni nauky. [https://doi.org/10.31617/zt.knute.2022\(120\)03](https://doi.org/10.31617/zt.knute.2022(120)03)

УДК 346.7

ТИЩЕНКО Юлія,

к. ю. н., доцент, доцент кафедри міжнародного, цивільного та комерційного права Державного торговельно-економічного університету

вул. Кіото, 19, м. Київ, 02156, Україна

ORCID: 0000-0002-3799-4227

y.tyschenko@knute.edu.ua

DOI: 10.31617/zt.knute.2022(120)03

TYSHCHENKO Yuliia,

PhD (Law), Assistant Professor, Assistant Professor of the Department of International, Civil and Commercial Law

State University of Trade and Economics

19, Kyoto St., Kyiv, 02156, Ukraine

ORCID: 0000-0002-3799-4227

y.tyschenko@knute.edu.ua

ПРАВОВИЙ РЕЖИМ «ДІЯ СІТІ» ЯК ФАКТОР ЗАЛУЧЕННЯ ІНВЕСТИЦІЙ

Вступ. Цифрові галузі значно випереджають за темпами зростання та капіталізації традиційні сфери економіки. Кожна держава намагається створити сприятливі умови для заохочення та розвитку новітніх виробництв як факторів високо-ефективної, конкурентної інноваційної економіки.

Проблема. Одним з кроків розвитку цифрової економіки в країні є належне правове забезпечення інвестиційних проєктів у цій сфері.

Метою статті є виявлення та осмислення змісту правового режиму «Дія Сіті» в контексті сприяння інвестиційній діяльності у сфері цифрової економіки.

Методи. Методологічною основою обрано сукупність загальнонаукових і спеціальних методів наукового пошуку: діалектичний, системно-функціональний, порівняльно-правовий.

Результати дослідження. Визначення правового режиму «Дія Сіті» в Законі України «Про стимулювання розвитку цифрової економіки в Україні» звужене та обмежує його дію тільки правовими нормами, що визначають права та обов'язки, пов'язані з резидентством «Дія Сіті». Деякі загальні засади, на яких ґрунтується правовий режим «Дія Сіті», суперечать іншим правовим нормам вітчизняного законодавства. Позитивним у контексті заохочення інвестицій є положення щодо самоврядування резидентів «Дія Сіті», а також застосування спеціального режиму оподаткування. Відносини між резидентом «Дія Сіті» та працівником можуть оформлятися спеціальним гіг-контрактом, який не є трудовим контрактом.

Висновки. Закон створює стимулюючі та заохочувальні умови для залучення інвестицій

LEGAL REGIME OF «ACTION CITY» AS A FACTOR FOR ATTRACTING INVESTMENTS

Introduction. Digital industries are significantly ahead of traditional sectors of the economy in terms of growth and capitalization. Each state is trying to create favorable conditions for the promotion and development of new industries as a factor in a highly efficient, competitive innovation economy.

Problem. One of the steps in the development of the digital economy in the country is the proper legal support of investment projects in this area.

The aim of the article is to identify and comprehend the content of the legal regime of Action City in the context of promoting investment activities in the digital economy.

Methods. The set of general scientific and special methods of scientific research is chosen as the methodological basis: dialectical, system-functional, comparative-legal.

Results. The definition of the legal regime of Action City in the Law of Ukraine «On Stimulating the Development of the Digital Economy in Ukraine» is narrowed and limits its effect only to legal norms that define the rights and obligations related to the residence of Action City. Some of the general principles on which the legal regime of Action City is based contradict other legal norms of domestic law. Positive in the context of investment promotion are the provisions on self-government of residents of Action City, as well as the application of a special tax regime. The relationship between an Action City resident and an employee may be formalized by a special gig contract that is not an employment contract.

Conclusions. The law creates stimulating and encouraging conditions for attracting investments in

у сферу технологій та інновацій, проте деякі його положення потребують вдосконалення.

Ключові слова: правовий режим, «Дія Сіті», принципи правового режиму «Дія Сіті», резидент «Дія Сіті», гіг-контракт.

technology and innovation, but some of its provisions need to be improved.

Keywords: legal regime, Action City, principles of legal regime Action City, resident of Action City, gig contract.

JEL Classification K39

Конфлікт інтересів: Автор заявляє, що він не має фінансових чи нефінансових конфліктів інтересів щодо цієї публікації; не має відносин з державними органами, комерційними або некомерційними організаціями, які могли б бути зацікавлені у поданні цієї точки зору. З огляду на те, що автор працює в установі, яка є видавцем журналу, що може зумовити потенційний конфлікт або підозру в упередженості, остаточне рішення про публікацію цієї статті (включно з вибором рецензентів і редакторів) приймалося тими членами редколегії, які не пов'язані з цією установою.

Вступ. Все більшого поширення набувають цифрові галузі економіки, які є як самостійним суб'єктом створення продукту, так і елементом аналогової економіки. До того ж цифрові галузі значно випереджають за темпами зростання та капіталізації традиційні сфери економіки, як-от: важка та легка промисловість, машинобудування, сільське господарство, торгівля тощо. Та й зазначені традиційні галузі вже не можливо уявити без впровадження в них інноваційних цифрових продуктів. Кожна держава намагається створити сприятливі умови для заохочення та розвитку новітніх виробництв як фактора високо-ефективної, конкурентної інноваційної економіки. Одним з найважливіших кроків на цьому шляху є належне правове забезпечення створення та реалізації інвестиційних проектів в ІТ-індустрії.

Проблема. У нашій державі є певне правове регулювання інвестиційної діяльності, зокрема й у галузі цифрової економіки, а саме: Закони України «Про інвестиційну діяльність», «Про правовий режим іноземних інвестицій», «Про інноваційну діяльність» тощо. Проте, крім цих законів, інтерес викликає створений за останні декілька років комплекс спеціальних законодавчих актів, спрямованих на правове забезпечення цифровізації вітчизняної економіки. Одним з таких є Закон України «Про стимулювання розвитку цифрової економіки в Україні».

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Сфери інновацій і цифрової економіки дуже розгалужені та є предметом досліджень науковців різних правових галузей, як-от: господарське, податкове, конкурентне, кримінальне право та інші. Так, О. Вінник [1] досліджувала нормативно-правове регулювання відносин у сфері цифрової економіки. Правовий статус саморегульованих організацій у сфері цифрової економіки вивчала О. Гончаренко [2]. О. Макух [3] розглядала питання правового регулювання адміністрування податків і зборів в умовах розбудови цифрової економіки. С. Аравантінос [4] зосереджував увагу на системі засобів правового захисту в епоху цифрових технологій в ЄС. Визначення суб'єктності штучного інтелекту у кримінальному праві стало предметом розгляду О. Радутного [5]. Проте питанням, що потребує окремого дослідження, є вплив суб'єктів цифрової економіки України на інвестиційну привабливість.

Метою статті є виявлення та осмислення змісту правового режиму «Дія Сіті» в контексті сприяння інвестиційній діяльності у сфері цифрової економіки.

Методи. Методологічною основою обрано сукупність загально-наукових і спеціальних методів наукового пошуку. Діалектичний метод дав змогу розглядати загальні засади правового режиму «Дія Сіті» у взаємозв'язку з іншими загально-правовими та галузевими принципами. Системно-функціональний застосовано для аналізу впливу правового режиму «Дія Сіті» на інвестиційну привабливість сфери цифрової економіки. Завдяки порівняльно-правовому методу встановлено співвідношення норм законодавчих актів, що регулюють інвестиційні відносини у сфері цифрової економіки. Інформаційною базою дослідження стали правові норми вітчизняного законодавства, аналітичні та наукові праці.

Результати дослідження. Як зазначають провідні економісти, основним драйвером розвитку України має стати економіка інноваційного типу, наявність національної інноваційної системи, яка буде підґрунтям для формування конкурентних переваг національної економіки [6, с. 5]. У досягненні цієї мети не останню роль відіграє комплекс правових засобів, що визначає порядок регулювання вітчизняної інноваційної системи. Однією зі складових цього комплексу є Закон України «Про стимулювання розвитку цифрової економіки в Україні» (далі – Закон), який визначає «організаційні, правові та фінансові засади функціонування правового режиму «Дія Сіті», що запроваджується з метою стимулювання розвитку цифрової економіки в Україні шляхом створення сприятливих умов для ведення інноваційного бізнесу, розбудови цифрової інфраструктури, залучення інвестицій, а також талановитих спеціалістів» [7].

Перш ніж перейти до аналізу засад функціонування зазначеного правового режиму, розглянемо зміст цієї юридичної категорії.

І. Соколова під правовим режимом пропонує розуміти «засновану на загальних засадах регулювання сукупність взаємопов'язаних між собою правових засобів, що забезпечують стійке нормативне впорядкування певної сфери суспільних відносин, виражають ступінь жорсткості юридичного регулювання, сприятливості чи несприятливості для задоволення інтересів суб'єктів права, припустимий рівень їхньої активності» [8, с. 9]. Також правовий режим визначається як правова форма відносин у певній сфері суспільного життя, що має комплекс правових засобів, якими забезпечується відповідний порядок динаміки цих відносин у часі й просторі та визначаються напрями правового регулювання. [9, с. 73]. Л. Вакарюк вважає правовий режим ширшою категорією стосовно юридичного режиму, який ґрунтується не тільки на нормах, принципах правового регулювання, відповідно типам, а й насамперед на закономірностях суспільного розвитку, політичному,

економічному, соціальному, культурному устрою суспільства та держави загалом, менталітеті правотворців, правовій політиці держави, її історичному розвитку [10, с. 199]. В. Белєвцева визначає цю юридичну категорію як особливий порядок правового регулювання, встановлений державою у вигляді правових норм і забезпечений силою державного примусу [11, с. 41]. О. Яковлєв пропонує розуміти правовий режим через характеристику способів, методів і типів правового регулювання [12, с. 82].

Отже, характерною ознакою *правового режиму* є наявність відповідних правових засобів – правових явищ, юридичних форм, юридичного інструментарію, що здійснюють вплив на суспільні відносини з метою настання суспільно-корисного результату.

П. 9 ч. 1 ст. 1 Закону розкриває правовий режим «Дія Сіті» як «сукупність правових норм, якими визначаються права та обов'язки особи, що виникають, змінюються та припиняються через звернення щодо набуття та втрати статусу резидента «Дія Сіті», а також особливості регулювання відносин за участю резидента «Дія Сіті» та щодо участі у його статутному капіталі». На нашу думку, така характеристика дещо звужує зміст категорії «правовий режим», обмежуючи його дією тільки правових норм, що визначають права та обов'язки, пов'язані з резидентством «Дія Сіті» та ігноруючи такі правові інструменти, як дозволи, заборони, пільги, способи реалізації і захисту прав резидентів «Дія Сіті» тощо, що встановлюються цим Законом.

Продовжуючи тему проблем термінології Закону, варто погодитись зі слушним зауваженням Головного науково-експертного управління про невиправдану відсутність визначення базових понять «цифрова економіка» та «об'єкти цифрової економіки» [13], які мали б конкретизувати зміст Закону та окреслити сферу його правового впливу. До того ж визначення поняття «цифрової економіки» вітчизняне законодавство майже не містить. Тож законотворцям варто виправити цей недолік, доповнивши Закон згаданими дефініціями.

Для дослідження змісту правового режиму «Дія Сіті» та його вплив на інвестиційну привабливість вітчизняної економіки, спочатку розглянемо основні засади, на яких він ґрунтується. Відповідно до ч. 4 ст. 2 Закону загальними засадами правового режиму «Дія Сіті» є: свобода діяльності всіх резидентів «Дія Сіті»; невтручання державних органів та органів місцевого самоврядування у діяльність резидентів «Дія Сіті», якщо така діяльність здійснюється в межах законодавства України; презумпція правомірності діяльності резидентів «Дія Сіті»; стабільність правового режиму «Дія Сіті» та його умов; формальний характер процедури набуття статусу резидента «Дія Сіті»; добровільність резидентства в «Дія Сіті».

Через кореляцію зі ст. 42 Конституції України [14], ст. 6 Господарського кодексу України (далі – Кодекс) [15] перший принцип свободи діяльності питань не викликає.

Принцип невтручання, з огляду на забезпечення прав інвесторів, особливо за наявності поодиноких проявів корупційних діянь, виявляється позитивним, проте викликає певні зауваження з позиції державних і суспільних інтересів. Згідно з ч. 3 ст. 9 Кодексу держава здійснює контроль і нагляд за господарською діяльністю суб'єктів господарювання, наприклад, у сферах: валютне регулювання та податкові відносини, виробництво та праця тощо. Ця функція держави обмежена загальним принципом ст. 6 Кодексу, а саме заборонаю незаконного втручання органів державної влади та органів місцевого самоврядування, їх посадових осіб у господарські відносини [15]. Тому згаданий у п. 2 ч. 4 ст. 2 Закону принцип невтручання дещо порушує інший фундаментальний принцип рівності всіх перед законом.

Принцип стабільності, передбачений п. 4 ч. 4 ст. 2 Закону, є «гарантією державою збереження правового режиму «Дія Сіті» та стабільності його умов, передбачених цим Законом та законами України, що визначають особливості оподаткування резидентів «Дія Сіті», протягом строку, визначеного цим Законом, включаючи недопустимість обмеження чи звуження змісту прав та гарантій, передбачених правовим режимом «Дія Сіті», а також недопустимість збільшення регуляторного навантаження на резидентів «Дія Сіті» протягом такого строку», безсумнівно сприятливо впливає на інвестиційну привабливість цієї сфери діяльності. Проте таке положення не узгоджується з Законами України «Про інвестиційну діяльність» [16] та «Про режим іноземного інвестування» [17] у частині гарантій прав суб'єктів інвестиційної діяльності, де такі гарантії не поширюються на випадки зміни законодавства, що стосуються зокрема податкових питань.

Принагідно зауважимо, що у текст п. 4 ч. 4 ст. 2 Закону, який визначає зміст принципу стабільності, закралася технічна помилка, а саме, невірне відмінювання слова «держава».

Важливим для з'ясування сутності правового режиму «Дія Сіті» є визначення тих суб'єктів, на яких він поширюється. Відповідно до ч. 5 ст. 2 Закону «правовий режим «Дія Сіті» застосовується до відносин за участю резидента «Дія Сіті» або щодо участі у статутному капіталі резидента «Дія Сіті» протягом строку його резидентства з урахуванням положень частин шостої та сьомої цієї статті». Отже, суб'єктами правового режиму «Дія Сіті» є юридичні особи, які відповідно до Закону набули статусу резидента «Дія Сіті» та згідно з інформацією, що міститься у реєстрі «Дія Сіті», перебувають у зазначеному статусі, та/або засновники, акціонери та інші учасники юридичної особи-резидента «Дія Сіті». Як бачимо, з цього переліку виключено суб'єкти інвестиційної діяльності, як-от фізичні особи-підприємці, що дещо звужує коло потенційних учасників розвитку цифрової економіки в Україні.

Статус резидента «Дія Сіті», а отже й право користуватися відповідним правовим режимом, юридична особа набуває з дня

внесення запису до реєстру «Дія Сіті», про що йдеться в ч. 2 ст. 4 Закону. Кабінетом Міністрів України затверджено Порядок подання та розгляду заяви про набуття статусу резидента «Дія Сіті» та Порядок формування та ведення реєстру «Дія Сіті» [18].

Приймає рішення про набуття статусу резидента «Дія Сіті» центральний орган виконавчої влади, що забезпечує формування та реалізацію державної політики у сфері цифрової економіки, – Міністерство цифрової трансформації України.

Позитивним з погляду заохочення інвестицій є положення ст. ст. 14, 15 Закону щодо самоврядування резидентів «Дія Сіті», метою якого є стимулювання ділової взаємодії між ними, об'єднання зусиль резидентів «Дія Сіті» та ресурсів задля розвитку цифрової економіки в Україні та підвищення її інвестиційної привабливості. Згідно з ч. 1 ст. 15 Закону самоврядування реалізується шляхом створення об'єднань у формі непідприємницьких (неприбуткових) організацій. Виникає питання щодо можливості таких організацій набути статусу саморегульованих у разі прийняття проекту Закону України «Про саморегулювання господарської та професійної діяльності» [19], який реалізує державну політику дерегуляції, спрямовану на зменшення регуляторного навантаження на господарську діяльність та ефективне забезпечення здійснення функцій з регулювання у сфері цифрової економіки самими її учасниками.

Також одним із елементів правового режиму «Дія Сіті» є створення сприятливих умов для інвесторів щодо залучення висококваліфікованих спеціалістів шляхом застосування спеціального режиму «оподаткування винагороди, яка сплачується резидентами «Дія Сіті» особам, чію працю вони використовують, відповідно до податкового законодавства» [20]. Відносини між резидентом «Дія Сіті» та таким працівником можуть оформлятися спеціальним гіг-контрактом, який визначається п. 1 ч. 1 ст. 1 Закону як «цивільно-правовий договір, за яким гіг-спеціаліст зобов'язується виконувати роботи та/або надавати послуги відповідно до завдань резидента «Дія Сіті» як замовника, а резидент «Дія Сіті» зобов'язується оплачувати виконані роботи та/або надані послуги і забезпечувати гіг-спеціалісту належні умови для виконання робіт та/або надання послуг, а також соціальні гарантії, передбачені розділом V цього Закону».

Непов'язаність резидента «Дія Сіті» з обов'язками роботодавця згідно з трудовим законодавством та встановлені Законом певні соціальні гарантії для гіг-спеціаліста, також є позитивним фактором для суб'єктів інвестиційної діяльності в цій сфері.

Проте деякі аспекти таких відносин викликають неузгодженість правового регулювання. Відповідно до ч. 3 ст. 19 Закону розмір винагороди в гіг-контракті може визначатися в іноземній валюті. Слушними є зауваження до проекту Закону Головного юридичного управління Апарату Верховної Ради України, який, посилаючись на ст. 99 Конституції

України, ст. 524 Цивільного кодексу України, ст. 5 Закону України «Про валюту і валютні операції», звертає увагу на невідповідність положень Закону чинному законодавству України [21], за яким винагорода гіг-спеціаліста за гіг-контрактом повинна визначатися грошовою одиницею України.

Висновки. Загалом Закон України «Про стимулювання розвитку цифрової економіки в Україні» створює стимулюючі та заохочувальні умови для залучення інвестицій у сферу технологій та інновацій з метою створення в Україні передової цифрової економіки. Зокрема передбачені сприятливі умови для створення цифрової інфраструктури шляхом формальної процедури набуття статусу резидента «Дія Сіті», можливість залучати висококваліфікованих спеціалістів на конкурентних ринкових умовах, не обтяжуючи у цьому разі інвестора обов'язками не реформованого трудового законодавства. Окремо необхідно згадати про податкові пільги, які встановлюються правовим режимом «Дія Сіті». Проте, попри необхідність та своєчасність зазначеного закону, деякі його положення ще потребують вдосконалення.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Вінник О. Нормативно-правове регулювання відносин у сфері цифрової економіки. *Зовнішня торгівля: економіка, фінанси, право*. 2018. № 2. С. 124-135.
2. Гончаренко О. М. Саморегульвні організації у сфері цифрової економіки. *Підприємництво, господарство і право*. 2020. №2. С. 93-97.
3. Макух О. В. Правове регулювання адміністрування податків і зборів в умовах розбудови цифрової економіки: дискусійні аспекти. *Право та інновації*. 2021. № 3(35). С. 63-68.
4. Aravantinos S. Competition Law and the Digital Economy: the Framework of Remedies in the Digital Era in the EU. *European Competition Journal*. 2021. № 17. P. 134-155.
5. Радутний О. Суб'єктність штучного інтелекту у кримінальному праві. *Право України*. 2018. № 1. С. 123-136.
6. Мельник Т., Гринько К. Інноваційна система України: потенціал імпорто-заміщення високотехнологічними товарами. *Зовнішня торгівля: економіка, фінанси, право*. 2021. № 2. С. 4-29.
7. Про стимулювання розвитку цифрової економіки в Україні: Закон України від 15 липня 2021 р. № 1667-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1667-20#Text>
8. Соколова І. О. Правовий режим: поняття, особливості, різновиди: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01. Харків, 2011. 22 с.
9. Кузніченко С. О. Категорія «адміністративно-правовий режим» у юридичній науці та законодавстві України. *Актуальні проблеми держави і права*. 2007. Вип. 35. С. 70-75.
10. Вакарюк Л. Основні підходи до розуміння поняття «правовий режим». *Підприємництво, господарство і право*. 2016. № 12. с. 196-201.
11. Белєвцева В. В. Правовий режим інформаційних ресурсів. *Інформація і право*. 2011. № 3(3). С. 41-46.
12. Яковлев О. А. «Правовий режим» підходи до визначення поняття. *Право та інновації*. 2015. № 2(10). С. 80-85.
13. Висновок на проект Закону України «Про стимулювання розвитку цифрової економіки в Україні». URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=70298

14. Конституція України: Закон України від 28 червня 1996 р. № 254к/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>
15. Господарський кодекс України від 16 січня 2003 р. № 436-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/436-15#Text>
16. Про інвестиційну діяльність: Закон України від 18 вересня 1991 р. № 1560-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1560-12#Text>
17. Про режим іноземного інвестування: Закон України від 19 березня 1996 р. № 93/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/93/96-%D0%B2%D1%80#Text>
18. Деякі питання реалізації положень Закону України «Про стимулювання розвитку цифрової економіки в Україні»: постанова Кабінету Міністрів України від 29 грудня 2021 № 1445. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1445-2021-%D0%BF#Text>
19. Проект Закону про саморегулювання господарської та професійної діяльності № 4221 від 15.10.2020. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=70181
20. Про внесення змін до Податкового кодексу України та інших законів України щодо стимулювання розвитку цифрової економіки в Україні: Закон України від 14 грудня 2021 року № 1946-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1946-20#n5>
21. Зауваження до проекту Закону України про стимулювання розвитку цифрової економіки в Україні Головного юридичного управління Апарату Верховної Ради України. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=70298

REFERENCES

1. Vinnyk, O. (2018). Normatyvno-pravove reguljuvannja vidnosyn u sferi cyfrovoyi ekonomiky [Normative and legal regulation of relations in the digital economy]. *Zovnishnja torghivlja: ekonomika, finansy, pravo – Foreign trade: economics, finance, law*, 2, 124-135 [in Ukrainian].
2. Goncharenko, O. M. (2020). Samoregulivni organizacii' u sferi cyfrovoyi ekonomiky [Self-regulatory organizations in the digital economy]. *Pidpryjemnyctvo, gospodarstvo i pravo – Entrepreneurship, economy and law*, 2, 93-97 [in Ukrainian].
3. Makuh, O. V. (2021). Pravove reguljuvannja administruvannja podatkov i zboriv v umovah rozbudovy cyfrovoyi ekonomiky: dyskusijni aspekty [Legal regulation of the administration of taxes and fees in the digital economy: debatable aspects]. *Pravo ta innovacii' – Law and innovations*, 3(35), 63-68 [in Ukrainian].
4. Aravantinos, S. (2021). Competition Law and the Digital Economy: the Framework of Remedies in the Digital Era in the EU. *European Competition Journal*, 17, 134-155 [in English].
5. Radutnyj, O. (2018). Sub'jektivist' shtuchnogo intelektu u kryminal'nomu pravi [Subjectivity of artificial intelligence in criminal law]. *Pravo Ukrainy – Law of Ukraine*, 1, 123-136 [in Ukrainian].
6. Mel'nyk, T., & Gryn'ko, K. (2021). Innovacijna systema Ukrainy: potencial importozamishhennja vysokotehnologichnymy tovaramy [Ukraine's innovation system: the potential for import substitution by high-tech goods]. *Zovnishnja torghivlja: ekonomika, finansy, pravo – Foreign trade: economics, finance, law*, 2, 4-29 [in Ukrainian].
7. Pro stymuljuvannja rozvytku cyfrovoyi ekonomiky v Ukraini: Zakon Ukrainy vid 15 lypnja 2021 r. № 1667-IX [On stimulating the development of the digital economy in Ukraine: Law of Ukraine of July 15, 2021 № 1667-IX]. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1667-20#Text> [in Ukrainian].
8. Sokolova, I. O. (2011). Pravovyj rezhyt: ponjattja, osoblyvosti, riznovydy: avtořef. dys. ... kand. juryd. nauk: 12.00.01 [Legal regime: concepts, features, varieties: author's ref. dis. ... Cand. of jurid. Sciences: 12.00.01]. Harkiv [in Ukrainian].
9. Kuznichenko, S. O. (2007). Kategorija «administratyvno-pravovyj rezhyt» u jurydychnij nauci ta zakonodavstvi Ukrainy [Category «administrative and legal

- regime» in legal science and legislation of Ukraine]. *Aktual'ni problemy derzhavy i prava – Current issues of state and law*, (Issue 35), (pp. 70-75) [in Ukrainian].
10. Vakarjuk, L. (2016). Osnovni pidhody do rozuminnja ponjattja «pravovyj rezhy» [Basic approaches to understanding the concept of «legal regime»]. *Pidpryjemnyctvo, gospodarstvo i pravo – Entrepreneurship, economy and law*, 12, 196-201 [in Ukrainian].
 11. Bjeljevceva, V. V. (2011). Pravovyj rezhy informacijnyh resursiv [Legal regime of information resources]. *Informacija i pravo – Information and law*, 3(3), 41-46 [in Ukrainian].
 12. Jakovljjev, O. A. (2015). «Pravovyj rezhy» pidhody do vyznachennja ponjattja [«Legal regime» approaches to the definition]. *Pravo ta innovacii' – Law and innovations*, 2(10), 80-85 [in Ukrainian].
 13. Vysnovok na projekt Zakonu Ukrai'ny «Pro stymuljuvannja rozvytku cyfrovoi' ekonomiky v Ukrai'ni» [Opinion on the draft Law of Ukraine «On Stimulating the Development of the Digital Economy in Ukraine»]. Retrieved from http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=70298 [in Ukrainian].
 14. Konstytucija Ukrai'ny: Zakon Ukrai'ny vid 28 chervnja 1996 r. № 254k/96-VR [Constitution of Ukraine: Law of Ukraine of June 28, 1996 № 254k / 96-VR]. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> [in Ukrainian].
 15. Gospodars'kyj kodeks Ukrai'ny vid 16 sichnja 2003 r. № 436-IV [Economic Code of Ukraine of January 16, 2003 № 436-IV]. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/436-15#Text> [in Ukrainian].
 16. Pro investycijnu dijalnist': Zakon Ukrai'ny vid 18 veresnja 1991 r. № 1560-XII [On investment activity: Law of Ukraine of September 18, 1991 № 1560-XII]. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1560-12#Text> [in Ukrainian].
 17. Pro rezhy inozemnogo investuvannja: Zakon Ukrai'ny vid 19 bereznja 1996 r. № 93/96-VR [On the regime of foreign investment: Law of Ukraine of March 19, 1996 № 93/96-VR]. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/93/96-%D0%B2%D1%80#Text> [in Ukrainian].
 18. Dejaki pytannja realizacii' polozhen' Zakonu Ukrai'ny «Pro stymuljuvannja rozvytku cyfrovoi' ekonomiky v Ukrai'ni»: postanova Kabinetu Ministriv Ukrai'ny vid 29 grudnja 2021 № 1445 [Some issues of implementation of the provisions of the Law of Ukraine «On Stimulating the Development of the Digital Economy in Ukraine»: Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine of December 29, 2021 № 1445]. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1445-2021-%D0%BF#Text> [in Ukrainian].
 19. Projekt Zakonu pro samoreguljuvannja gospodars'koi' ta profesijnoi' dijalnosti № 4221 від 15.10.2020 [Draft Law on Self-Regulation of Economic and Professional Activity № 4221 of 15.10.2020]. Retrieved from http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=70181 [in Ukrainian].
 20. Pro vnesennja zmin do Podatkovogo kodeksu Ukrai'ny ta inshyh zakoniv Ukrai'ny shhodo stymuljuvannja rozvytku cyfrovoi' ekonomiky v Ukrai'ni: Zakon Ukrai'ny vid 14 grudnja 2021 roku № 1946-IX [On Amendments to the Tax Code of Ukraine and other Laws of Ukraine on Stimulating the Development of the Digital Economy in Ukraine: Law of Ukraine of December 14, 2021 № 1946-IX]. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1946-20#n5> [in Ukrainian].
 21. Zauvazhennja do projektu Zakonu Ukrai'ny pro stymuljuvannja rozvytku cyfrovoi' ekonomiky v Ukrai'ni Golovnogo jurydychnogo upravlinnja Aparatu Verhovnoi' Rady Ukrai'ny [Comments on the Draft Law of Ukraine on Stimulating the Development of the Digital Economy in Ukraine of the Main Legal Department of the Verkhovna Rada of Ukraine]. Retrieved from http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=70298 [in Ukrainian].

Надійшла до редакції 22.01.2022.

Прийнято до друку 02.02.2022.

Опубліковано онлайн 24.02.2022.

Gurzhij T., Mushenok V., Gurzhij A. Reguljuvannja podatkovykh pil'g v Ukraïni ta JeS: porivnjal'no-pravovyj aspekt. *Zovnishnja torgivlja: ekonomika, finansy, pravo*. 2022. № 1. S. 38-52. Serija. Jurydychni nauky. [https://doi.org/10.31617/zt.knute.2022\(120\)04](https://doi.org/10.31617/zt.knute.2022(120)04)

УДК 347.191.5:(477+4-6ЄС)

ГУРЖІЙ Тарас,

д. ю. н., професор, завідувач кафедри адміністративного, фінансового та інформаційного права Державного торговельно-економічного університету вул. Кіото, 19, м. Київ, 02156, Україна
ORCID: 0000-0002-3348-8298
t.gurzhii@knute.edu.ua

МУШЕНОК Віктор,

д. ю. н., професор, професор кафедри адміністративного, фінансового та інформаційного права Державного торговельно-економічного університету вул. Кіото, 19, м. Київ, 02156, Україна
ORCID: 0000-0003-0411-7567
v.mushenok@knute.edu.ua

ГУРЖІЙ Анна,

к. ю. н., доцент, доцент кафедри адміністративного, фінансового та інформаційного права Державного торговельно-економічного університету вул. Кіото, 19, м. Київ, 02156, Україна
ORCID: 0000-0001-5757-592X
a.gurzhii@knute.edu.ua

DOI: 10.31617/zt.knute.2022(120)04

GURZHII Taras,

Doctor of Sciences (Law), Head of the Department of administrative, financial and informational law
State University of Trade and Economics
19, Kyoto St., Kyiv, 02156, Ukraine
ORCID: 0000-0002-3348-8298
t.gurzhii@knute.edu.ua

MUSHENOK Viktor,

Doctor of Sciences (Law), Professor, Professor of the Department of administrative, financial and informational law
State University of Trade and Economics
19, Kyoto St., Kyiv, 02156, Ukraine
ORCID: 0000-0003-0411-7567
v.mushenok@knute.edu.ua

GURZHII Anna,

PhD (Law), Associate Professor of the Department of administrative, financial and informational law
State University of Trade and Economics
19, Kyoto St., Kyiv, 02156, Ukraine
ORCID: 0000-0001-5757-592X
a.gurzhii@knute.edu.ua

**ПРАВОВИЙ МЕХАНІЗМ
ЗАСТОСУВАННЯ ПОДАТКОВИХ
ПІЛЬГ В УКРАЇНІ ТА ЄС**

Вступ. В Україні та країнах – членах ЄС наявні правові механізми застосування податкових пільг. Такі пільги в ЄС надаються для забезпечення рівності платників, проте їхнє надання обмежується для уникнення впливу на відносини конкуренції.

Проблема. Запозичення стандартів надання пільг у ЄС може позитивно вплинути на розвиток вітчизняних податкових відносин, що свідчить про актуальність досліджуваної проблеми.

Метою статті є дослідження основних правових механізмів застосування податкових пільг за законодавством України й країн – членів ЄС, а також визначення напрямів інтеграції вітчиз-

**LEGAL MECHANISM FOR
THE APPLICATION OF TAX BENEFITS
IN UKRAINE AND THE EU**

Introduction. Legal mechanisms for the application of tax benefits are available in Ukraine and the EU member states. Such benefits are provided in the EU to ensure equality of payers, but their provision is limited to avoid affecting competition.

Problem. Adopting standards of benefits in the EU can have a positive impact on the development of domestic tax relations, which indicates the relevance of the studied problem.

The aim of the article is to study the main legal mechanisms for the application of tax benefits under the laws of Ukraine and EU member states, as well as to identify areas of integration of

© Гуржій Т., Мушенок В., Гуржій А., 2022

Автори не отримували прямого фінансування для цього дослідження.

Внесок авторів є рівнозначним.

няного законодавства щодо пільгового оподаткування до стандартів ЄС.

Методи. *Методологічною основою є загальнонаукові та спеціально-юридичні методи пізнання, використання яких забезпечило високий ступінь вірогідності отриманих результатів.*

Результати дослідження. *Надано характеристику категорії «податкова пільга» та сформовано перелік підстав, за наявності яких платник може отримати податкову пільгу, а також визначено способи її надання. Обґрунтовано необхідність застосування таких пільг для сприяння розвитку економіки. На підставі аналізу директив ЄС досліджено механізми застосування податкових пільг у країнах-членах. З'ясовано спільні та відмінні риси у побудові правових механізмів застосування податкових пільг в Україні та ЄС. Сформовано обґрунтування щодо європейського вектора розвитку механізму пільг у податковій системі нашої держави.*

Висновки. *Під податковими пільгами в Україні та країнах – членах ЄС розуміють переваги, що надаються окремим категоріям платників у вигляді зниження податкових ставок, застосування додаткових податкових відрахувань, звільнення від сплати податку тощо. На прикладі системи обмежень ЄС щодо застосування пільгового оподаткування та класифікації видів податкових пільг запропоновано внесення змін до законодавства України.*

Ключові слова: міждержавні угоди, податки, податкова пільга, Податковий кодекс України, правовідносини.

JEL Classification K34

Конфлікт інтересів: Автори заявляють, що вони не мають фінансових чи нефінансових конфліктів інтересів щодо цієї публікації; не мають відносин з державними органами, комерційними або некомерційними організаціями, які могли б бути зацікавлені у поданні цієї точки зору. З огляду на те, що автори працюють в установі, яка є видавцем журналу, що може зумовити потенційний конфлікт або підозру в упередженості, остаточне рішення про публікацію цієї статті (включно з вибором рецензентів і редакторів) приймалося тими членами редколегії, які не пов'язані з цією установою.

Вступ. У системі оподаткування України та країн – членів Європейського Союзу (ЄС) діють специфічні правові механізми встановлення та застосування податкових пільг. Особливістю таких механізмів в Україні є надання преференцій в оподаткуванні міждержавних угод, фінансовій підтримці національного товаровиробника та (особливо) економічно вразливих категорій платників податків тощо. У рамках економічних відносин всередині ЄС пільгове оподаткування застосовується з метою забезпечення рівності платників податків різних країн-членів під час одночасного значного обмеження щодо встановлення інших видів податкових пільг для уникнення негативного фіскального впливу на відносини конкуренції.

Проблема. Максимальне наближення функціональних властивостей вітчизняних правових механізмів пільгового оподаткування до стандартів ЄС може позитивно вплинути на розвиток ділової активності

domestic legislation on preferential taxation to EU standards.

Methods. *The methodological basis is general scientific and special legal methods of cognition, the use of which provided a high degree of reliability of the results.*

Results. *The characteristic of the category «tax benefit» is given and the list of the bases on which existence the payer can receive a tax benefit is formed, and also ways of its granting are defined. The necessity of applying such benefits to promote economic development is substantiated. Based on the analysis of EU directives, the mechanisms of application of tax benefits in the member states are investigated. Common and distinctive features in the construction of legal mechanisms for the application of tax benefits in Ukraine and the EU are identified. The substantiation concerning the European vector of development of the mechanism of privileges in tax system of our state is formed.*

Conclusions. *Tax benefits in Ukraine and EU member states are understood as benefits provided to certain categories of taxpayers in the form of lower tax rates, the application of additional tax deductions, tax exemptions and more. On the example of the EU system of restrictions on the application of preferential taxation and classification of types of tax benefits, it is proposed to amend the legislation of Ukraine.*

Keywords: interstate agreements, taxes, tax benefits, the Tax Code of Ukraine, legal relations.

суб'єктів підприємницької діяльності в Україні та сприяти: залученню інвестицій у різні галузі національної економіки, реалізації інноваційних проектів, розвитку високотехнологічних конкурентних секторів нашої економіки тощо.

Дослідження питань теорії формування та проблем практики реалізації податкових відносин засобами правової науки та оприлюднення результатів таких досліджень беззаперечно позитивно впливає на розвиток суспільно-економічних відносин. З огляду на це у нас сформувався науковий інтерес до детальнішого дослідження функціональної сутності податкової пільги як елемента податкового механізму (поряд з об'єктом, суб'єктом, базою, ставкою, масштабом оподаткування) у вітчизняній та європейській податкових системах.

Аналіз основних досліджень і публікацій. У сучасній науці дослідженню проблематики формування сукупності загальних правил (стандартів) оподаткування присвячені розробки вітчизняних і закордонних дослідників, як-от: Г. Дейвіс [1], Є. Кирєєва [2], Т. Кнепка [3], В. Курило [4–5], О. Радишевська [6] та ін.

Попри доктринальні напрацювання зазначених та інших учених, можна констатувати, що поза їхньою увагою залишилися питання використання сучасних європейських правових механізмів застосування податкових пільг для удосконалення вітчизняної системи оподаткування та активізації розвитку економіко-правових відносин в Україні.

Метою цієї статті є аналіз основних теоретико-правових механізмів застосування податкових пільг в Україні й країнах – членах ЄС, визначення напрямів інтеграції вітчизняного податкового законодавства до стандартів ЄС і формування пропозицій щодо імплементації окремих позитивних зразків європейського пільгового оподаткування у національне законодавство для сприяння стабілізації економічних відносин в Україні.

Методи. Методологічною основою дослідження є загальнонаукові та спеціально-юридичні методи пізнання, використання яких забезпечило високий ступінь вірогідності отриманих результатів щодо сутності окремих механізмів пільгового оподаткування у країнах – членах ЄС, а також способів удосконалення податкових пільг у вітчизняній системі оподаткування та їхньому закріпленні у ПК України. Інформаційною базою дослідження стали нормативно-правові акти України [7–10] та ЄС [11–18], а також праці вітчизняних і закордонних науковців у галузі права та економіки.

Результати дослідження. Система нормативно-правового регулювання податкових відносин в Україні до 2011 р. не мала законодавчого визначення категорії «податкова пільга». Лише в абз. 2 п. 4.1.3 ст. 4 Закону України «Про порядок погашення зобов'язань платників податків перед бюджетами та державними цільовими фондами» № 2181–III від 21.12.2000 р. прописано, що пільга, поряд з доходами та витратами, є елементом податкової бази [8]. Тобто наявність чи відсутність податкової пільги по-різному впливає на базу оподаткування, яка

визначається Податковим кодексом України (далі – ПК України) як «фізичний, вартісний чи інший характерний вираз об’єкта оподаткування, до якого застосовується податкова ставка та який використовується для визначення розміру податкового зобов’язання» [7].

Отже, податкова пільга є інструментом податкового регулювання суспільно-економічних відносин між державою та платниками податків, зборів, інших видів обов’язкових платежів. Матеріальним виразом її застосування є те, що, звільняючи платника від сплати податкового зобов’язання чи зменшуючи розмір такого зобов’язання для окремих категорій платників, законодавець створює умови для одержання реальних доходів під час зменшення податкових вилучень.

У ПК України наведено теоретико-правове визначення категорії «податкова пільга» як «передбачене податковим і митним законодавством звільнення платника податків від обов’язку щодо нарахування та сплати податку та збору; сплата ним податку та збору в меншому розмірі за наявності підстав, якими можуть бути особливості, що характеризують певну групу платників податків, вид їхньої діяльності, об’єкт оподаткування або характер і суспільне значення здійснюваних ними витрат» (п. 30.1 ст. 30) [7].

У п.п. 30.2–30.8 ст. 30 ПК України закріплено загальний перелік правових підстав, за наявності яких платник може отримати податкову пільгу (вид діяльності, об’єкт оподаткування, характер і суспільне значення здійснюваних платником витрат); визначено інші елементи механізму податкової пільги (строк використання, право відмови чи зупинення застосування); порядок, підстави та особливості нормативно-правового встановлення; порядок обліку сум податків і зборів, не сплачених платником до бюджету у зв’язку з отриманням пільг; порядок контролю за правильністю надання, обліку та цільового застосування податкових пільг [7].

Посилаючись на приписи ПК України, проведемо детальніший теоретико-правовий аналіз основних шляхів надання податкової пільги:

- податкове вирахування (знижка) зменшує базу оподаткування до нарахування податку та збору;
- зменшення податкового зобов’язання після нарахування податку та збору;
- встановлення зниженої ставки податку та збору;
- звільнення від сплати податку та збору (п. 30.9 ст. 30) [7].

Категорії «вирахування» та «знижка» можна трактувати по-різному. *Вирахування* – це спосіб застосування податкової пільги, яка полягає у виокремленні часток із загального об’єкта оподаткування для зменшення зазначеного об’єкта на величину таких часток у процесі нарахування та сплати податкового платежу. *Знижка* – це спосіб застосування податкової пільги, який базується на зменшенні суми податку на конкретні величини. До того ж сама сукупність величин, що складає основу знижки, визначається сумою витрат платника, які законодавець виводить з-під оподаткування шляхом

зменшення на еквівалентну суму податкової бази. Отже, зазначений вид податкової пільги реалізується здебільшого у механізмах сплати податку на прибуток підприємств (далі – податок на прибуток), податку на доходи фізичних осіб (далі – ПДФО), чим визначається потреба суспільства у певній діяльності суб'єкта (платника податків) та стимулюються його витрати у запланованому напрямі суспільно-економічного розвитку.

Зменшення податкового зобов'язання – це вид пільги у сфері оподаткування, зокрема податок на додану вартість (далі – ПДВ), тобто якщо після постачання товарів/послуг здійснюється будь-яка зміна суми компенсації їхньої вартості, включаючи подальший за постачанням перегляд цін, перерахунок у випадках повернення товарів/послуг особі, яка їх надала, або у разі повернення постачальником суми попередньої оплати товарів/послуг, суми податкових зобов'язань і податкового кредиту постачальника та отримувача підлягають відповідному коригуванню на підставі розрахунку коригування до податкової накладної, здійсненому в порядку, встановленому для податкових накладних, та зареєстрованому в Єдиному реєстрі податкових накладних (п. 192.1 ст. 192) [7].

Встановлення зниженої ставки податку та збору – це вид пільги у сфері оподаткування, коли законодавцем для окремих галузей підприємництва (випуск цінних паперів, страхові послуги, перекази та повернення майна за договорами оперативного лізингу) визначається механізм спеціального оподаткування, який передбачає зниження податкових ставок порівняно з базовими (як-от, ПДВ: стандартна ставка – 20 %, знижена – 7 % тощо).

Звільнення як вид податкової пільги – це законна підстава не нараховувати та не сплачувати конкретним платником конкретний платіж за конкретний період. У цьому разі платник звільняється від податкового обов'язку як комплексу обов'язкових заходів щодо: ведення податкового обліку, надання податкової звітності, сплати визначеного податкового зобов'язання. Наприклад, юридичні особи – платники єдиного податку третьої групи звільнюються від обов'язку нарахування, сплати та подання податкової звітності (крім окремих випадків, визначених ПК України) з таких податків і зборів: податок на прибуток; ПДВ з операцій з постачання товарів, робіт та послуг, місце постачання яких розташоване на митній території України; податку на майно в частині земельного податку за земельні ділянки, що використовуються платниками єдиного податку третьої групи для провадження господарської діяльності (п. 297.1 ст. 297) [7].

Також звільнення платника від сплати податку можливе у повному обсязі або частково, якщо зменшується податкове навантаження («сукупність обчислених у грошовому виразі всіх податків і зборів, обов'язок сплати яких покладено чинним законодавством на платника податків у зв'язку з вчиненням ним конкретних фінансово-

господарських операцій, що утворюють загальну суму коштів, які підлягають вилученню до державного бюджету протягом податкового періоду» [19, с. 261] через зменшення об'єкта (предмета) оподаткування. Звільнюватися може конкретний платник як особливий суб'єкт суспільно-економічних відносин (наприклад, підприємство з іноземними інвестиціями), а також конкретний вид діяльності, яким він займається (як-от, суб'єкт індустрії програмної продукції).

Правове регулювання відносин застосування податкових пільг по конкретних загальнодержавних податках здійснюється у відповідних розділах ПК України, що визначають механізм адміністрування конкретного податку (Розділ III. Податок на прибуток підприємств; Розділ IV. Податок на доходи фізичних осіб; Розділ V. Податок на додану вартість; Розділ VI. Акцизний податок; Розділ VIII. Екологічний податок; Розділ IX. Рентна плата; Розділ XII. Податок на майно) [7] та інших податкових (наприклад, Закон України «Про внесення змін до Податкового кодексу України та деяких законодавчих актів України щодо податкової реформи» від 28.12.2014 № 71-VIII) [9] та неподаткових законах (як-от, Закон України «Про ратифікацію Угоди (у формі обміну нотами) між Україною та Європейським Союзом про відновлення дії Угоди між Україною та Європейською Спільнотою про наукове і технологічне співробітництво» від 15 липня 2021 № 1673-IX [10]), що закріплюють принципові винятки для певних категорій платників чи галузей економіки.

За даними Департаменту методологічної та нормотворчої роботи Державної податкової адміністрації України, наразі в Україні діє розгалужена система пільг (таблиця).

Таблиця

Чинні пільги по основних загальнодержавних податках в Україні станом на 01.01.2022 р.

Назва податку	Зміст пільги	Кількість пільг (шт.)
Податок на додану вартість	Усього	78
	Звільнення від сплати податку учасників міжнародних угод	19
	Інші пільги	59
Податок на прибуток підприємств (усього) у т.ч.	Усього	30
	Звільнення від сплати податку учасників міжнародних угод	21
	Інші пільги	9
Акцизний податок з вироблених в Україні товарів	Звільнення від сплати податку учасників міжнародних угод	26
Плата за землю	Усього	9

Джерело: складено авторами за [20].

У сучасній науці існують діаметрально протилежні позиції щодо доцільності застосування податкової пільги як елемента правового механізму оподаткування. Так, Л. Тарангул зазначає, що введення податкових пільг призводить до деформації усталених ринкових норм

в умовах, коли національна економіка дотримується основних ринкових законів [21, с. 256].

Наша позиція щодо цього є менш радикальною. Для розвитку конкретних важливих галузей економіки, підтримки окремих груп платників податків, формування європейського вектора розвитку податкової системи держава має застосовувати традиційні та стабільні звільнення від оподаткування. Проте наразі неможливо удосконалити податкову систему України за європейськими стандартами, враховуючи нестабільну економічну та політичну ситуацію, а також наявність великої кількості пільг, що характеризуються короткочасністю та містять корупційну складову, оскільки регулюють відносини оподаткування конкретних суб'єктів. На думку автора, умови надання податкових пільг мають ґрунтуватися на рівності платників, а основним критерієм їхнього надання має стати матеріальне становище суб'єкта чи специфічні умови існування галузі економіки, поряд з уникненням подвійного оподаткування та невтручанням у відносини ринкової конкуренції.

З метою обґрунтування питання щодо доцільності, ефективності та подальших шляхів застосування податкових пільг у законодавстві України доцільно дослідити відносини оподаткування країн – членів ЄС та здійснити теоретико-правовий аналіз їхньої системи та класифікації податкових пільг.

За Юридичним словником Д. Блека теоретико-правовими механізмами застосування сформованих у країнах – членах ЄС податкових пільг є:

- *податкові відрахування* – суми, які вилучаються (вираховуються) з валового доходу (чи зменшеного валового доходу) під час визначення доходу, який підлягає оподаткуванню [22, с. 286];
- *виключення* – частина доходу, що не включається до валового доходу та відповідно не підлягає оподаткуванню [22, с. 391];
- *звільнення* – суми, що дозволено вилучати зі зменшеного валового доходу для визначення оподатковуваного доходу певним платником [22, с. 397];
- *податковий кредит, інвестиційний податковий кредит* – сума, що вирахована з обчисленого податку, який підлягає сплаті до бюджету [22, с. 537].

За результатами аналізу цієї класифікації основною відмінністю між правовим механізмом надання податкового кредиту та податковим відрахуванням в законодавстві країн – членів ЄС є те, що податкове відрахування зменшує величину оподатковуваного доходу, а податковий кредит – суму податкового зобов'язання платника податків.

Досліджуючи теоретико-правові механізми пільгового оподаткування у країнах – членах ЄС, варто звернути увагу на те, що законодавство цих країн, розглядаючи субсидії та дотації як своєрідну податкову пільгу, обмежує їх використання. Зокрема у Договорі про

функціонування Європейського Союзу прописано про заборону будь-якої форми допомоги, що надається державою-членом у вигляді дотації або через державні ресурси, що порушує конкуренцію шляхом створення сприятливіших умов деяким підприємствам або виробленню деяких видів товарів: «є несумісною з внутрішнім ринком у тій мірі, якою вона торкається торгівлі між державами-членами, допомога, що надається у будь-якій формі державами-членами, або за рахунок державних ресурсів, яка спотворює чи загрожує спотворити конкуренцію шляхом створення переваг для окремих підприємств та виробництв» (ст. 107) [11].

Деталізуючи положення зазначеного договору, зауважимо: така заборона також поширюється на встановлення пільгових податкових режимів для окремих підприємств, що створюють додаткові переваги й впливають на конкуренцію, і не чинить впливу на умови торгівлі настільки, аби це суперечило загальним інтересам.

Прикладом пільгового оподаткування щодо прямих податків у країнах ЄС є оподаткування податком на прибуток материнських і дочірніх компаній, яке регулюється Директивою № 2011/96/ЄС від 30 листопада 2011 р. «Про загальну систему оподаткування, яка застосовується до материнських та дочірніх компаній різних держав-членів» [13]. Зазначена Директива наближає правовий статус материнських і дочірніх компаній, розташованих у різних державах – членах ЄС, до статусу компаній, що є резидентами однієї держави. Такий підхід зрівнює оподаткування угод, що укладені між компаніями різних держав – членів ЄС, з аналогічними операціями, здійсненими в межах однієї держави. Відповідно до Директиви держава, в якій материнська компанія є резидентом, має утриматися від оподаткування прибутку. Зокрема застосувати метод виключення стосовно прибутку, що отримує материнська компанія. Як альтернатива – держава здійснює оподаткування такого прибутку, але надає материнській компанії можливість зменшити податок, що підлягає сплаті, в частині податку на корпорації щодо прибутку, сплаченого дочірньою компанією і будь-якою компанією, в якій бере участь дочірня. Іншими словами, альтернативою методу виключення є податковий кредит щодо корпоративного податку, сплаченого дочірньою компанією. Отже, материнська та дочірня компанії повинні відповідати умовам, зазначеним у Директиві.

Кожен з цих методів застосовується державами залежно від цілей, яких вони хочуть досягти у реалізації податкової політики. Метод виключення дає змогу досягти нейтральності податкової системи стосовно імпорту капіталу, тоді як метод податкового кредиту – відповідно до його експорту. Також відбувається вирівнювання оподаткування дивідентів у державі дочірньої компанії з оподаткуванням доходу на приріст капіталу, що сприяє уникненню подвійного оподаткування.

Ще одним прикладом застосування податкової пільги є звільнення від оподаткування транскордонних операцій у рамках ЄС у разі злиття

.....

та розподілу компаній, що регулюється Директивою Ради від 19 жовтня 2009 р. 2009/133/ЄС «Про загальну систему оподаткування, яка застосовується до злиття, поділу, часткового поділу, передачі активів та обміну акціями щодо компаній різних держав-членів та передачу зареєстрованого офісу *SE* чи *SCE* між державами-членами» [14]. Директива наказує державам – членам ЄС утриматися від оподаткування приросту капіталу, викликаного транскордонною реорганізацією (злиттям, поділом тощо). Дія положень Директиви означає, що оподаткування цілком не виключається, а відбувається своєрідне відтермінування виконання податкового обов'язку, перенесення термінів обчислення та сплати податку. Надалі коли отримуюча компанія реалізовуватиме акції, то податок стягуватиметься з різниці між вартістю реалізації та вартістю для цілей оподаткування. До цієї різниці належать також ті приховані резерви, що сформовані компанією до реорганізації, а фактична сплата податку відкладається у часі завдяки дії Директиви.

Концептуальний підхід країн – членів ЄС щодо *уникнення прямого подвійного оподаткування* містить також Директива Ради № 2003/49/ЄС від 03 червня 2003 р. «Про загальну систему оподаткування відсотків та роялті, виплату яких здійснено між пов'язаними компаніями різних держав-членів» [15]. Зазначений вид оподаткування виникає під час виплати відсотків і роялті, які отримують пов'язані компанії, розташовані в різних державах ЄС. Директива забезпечує одноразове оподаткування відсотків та роялті у державі ЄС через скасування оподаткування в тій державі, що є джерелом виникнення відсотків та роялті. Як наслідок, забезпечується рівність в оподаткуванні внутрішньо державних та транскордонних угод. Це особливо важливо у відносинах між пов'язаними компаніями різних держав-членів та між їхніми постійними представництвами.

Пряме оподаткування накопичень і збережень у вигляді одержуваних відсотків застосовується в разі отримання фізичними особами зазначеного доходу в державі-члені, що різниться від держави їхнього резидентства. Також 03 червня 2003 р. Рада ухвалила Директиву Ради 2003/48/ЄС про оподаткування накопичень заощаджень у формі оплати відсотків [16]. Директива ґрунтується на положеннях Договору про функціонування Європейського Союзу щодо свободи переміщення капіталу. Її метою є забезпечення принципу ефективності оподаткування доходу, отриманого фізичними особами – резидентами однієї держави-члена від джерел, що знаходяться в іншій державі-члені. До того ж застосування названого податку не має порушувати принцип уникнення подвійного оподаткування. Тобто оподатковується дохід як відсоток у країні походження (поблизу джерела) і не оподатковується у країні отримання, тобто у місці знаходження фізичної особи, що є одержувачем доходу.

Розгляд особливостей пільгового оподаткування платників податку на прибуток як виду прямого податку у країнах – членах ЄС

дає підстави для висновку: проаналізовані механізми є інструментами забезпечення інтеграційних недискримінаційних економічних відносин між країнами ЄС та їхніми суб'єктами господарювання. Досліджені пільгові правові механізми прямого оподаткування можуть бути імплементовані до національної системи податкового законодавства під час вступу України до ЄС.

За результатами аналізу встановлених інтеграційним податковим законодавством ЄС механізмів застосування податкових пільг до непрямих податків (акцизи та ПДВ) зробимо короткі узагальнення.

Єдиний механізм стягування ПДВ за принципом країни призначення запроваджено ще у 1973 р. Наразі збереглися істотні розбіжності у податкових ставках, які застосовуються країнами, що не відповідало інтересам єдиного економічного простору [23, с. 214]. Вимога про уніфікацію податкових ставок була в Білій книзі 1985 р., що містить пропозиції щодо зняття податкових бар'єрів у ЄС [24]. З 1987 р. держави мали застосовувати лише дві ставки ПДВ – стандартну в 14–20 % і пільгову – 4–9 %. У 1992 р. межі коливань мінімальної ставки встановлені у 5–9 %, а стандартної – 15–25 % з можливістю їхнього перегляду кожні два роки [23, с. 244].

Нова Директива про ПДВ 2006/112/ЄС від 28 листопада 2006 р. «Про загальну систему податку на додану вартість» діє з 1 січня 2007 р. та складається з 15 розділів, 12 додатків [17]. Ставки ПДВ (статті 96–100 Директиви) встановлюються державами-членами самостійно, та є однаковими для товарів та послуг. З 1 січня 2011 р. стандартна ставка ПДВ не повинна бути нижчою за 15 %. Держави-члени мають право на застосування зниженої ставки ПДВ тільки до тих категорій товарів і послуг, що закріплені Додатком III до Директиви 2006/112/ЄС, та не можуть вводити таку пільгу з ПДВ для електронних послуг. Знижена ставка не може бути менше ніж 5 %. Європейська комісія кожні два роки зобов'язана переглядати перелік товарів і послуг, що оподатковуються ПДВ за пільговою ставкою. Звіт про оцінку застосування пільгових ставок ПДВ надається Європейському парламенту та Раді Європи; у ньому відбивається вплив ставок ПДВ на створення робочих місць та економічне зростання [17].

Основи інтеграційної політики *пільгового оподаткування акцизами операцій з підакцизними товарами* (енергетичні продукти та електрика; спирт та алкогольні напої; тютюнові вироби) у законодавстві країн – членів ЄС можна узагальнити у такому вигляді:

- держави-члени вживають необхідних заходів для того, щоб застосовані виключення (пільги) не сприяли ухиленню від сплати податків або іншим податковим та митним зловживанням;
- встановлення пільгових ставок за акцизами суворо обмежене, оскільки зниження рівня споживання тютюнової продукції регулюється підвищенням ставок податків;
- загальний розмір акцизу на тютюнові вироби має становити не менше ніж 57 % від ціни роздрібного продажу [23, с. 243];

- не обмежується встановлення державами своїх національних ставок сплати акцизу, що відображає різні міркування внутрішньої політики тощо.

Отже, у інтеграційній податковій політиці держав – членів ЄС основною метою встановлення пільг прямого та непрямого оподаткування є забезпечення відповідності норм національного законодавства кожної держави інтеграційному законодавству ЄС. Крім того, система податкових пільг, закріплена податковим законодавством держав – членів ЄС, не може мати довільного характеру та має забезпечувати реалізацію фундаментальних свобод, закріплених Договором про функціонування Європейського Союзу: свободи пересування товарів, осіб, послуг і капіталів. Обмеження, встановлені податковим законодавством ЄС щодо застосування податкових пільг з непрямих податків, стосуються максимального розміру ставок податків стосовно акцизів та помірною – щодо ПДВ. Держави-члени мають право вводити ставки, що перевищують закріплені Директивами. Інтеграційним податковим законодавством також регулюються переліки товарів, що звільняються від стягнення непрямих податків з метою створення рівних умов для діяльності суб'єктів господарювання в ЄС.

Висновки. Аналіз національного та закордонного досвіду нормативно-правового регулювання відносин пільгового оподаткування засвідчив певну подібність такого досвіду та наявність низки розбіжностей. Зокрема під податковими пільгами в Україні та країнах – членах ЄС розуміються переваги, що надаються окремим категоріям платників податків у вигляді зниження податкових ставок, застосування додаткових податкових відрахувань, звільнення від сплати податку, надання податкового кредиту тощо. У країнах – членах ЄС сформовано чітку систему обмежень щодо застосування пільгового оподаткування та класифікації податкових пільг, законодавче закріплення яких великою мірою відповідає основам законодавчої техніки та сприяє реалізації принципу нейтральності оподаткування.

Наразі доцільним є удосконалення ПК України у частині розширення теоретико-правового апарату податкових пільг шляхом віднесення до їх системи (п. 30.10, ст. 30) фінансових категорій, як-от: бюджетні субсидії, спеціальні режими оподаткування, спрощена система обліку і звітності, доповнивши також законодавчим визначенням пільгової сутності цих податково-правових категорій. Доцільним є також законодавче закріплення системи обмежень щодо застосування пільгового оподаткування в Україні шляхом доповнення п. 30.11 такими першочерговими загальними для усіх податків обмежувальними елементами: визначення необхідності застосування пільги та результатів цього використання; встановлення у межах бюджетного року терміну дії будь-якої пільги та можливості її припинення; забезпечення цільового характеру використання податкових пільг тощо. Крім того, обмеженню для застосування податкових пільг у нашій державі може сприяти відповідальність платників за порушення умов користування

такими пільгами, яку пропонується запровадити шляхом доповнення ПК України ст. 119 прим. 2 «Порушення встановленого порядку використання податкових пільг».

Перспективою подальших досліджень є вивчення особливостей застосування в країнах – членах ЄС значних обмежень щодо податкових пільг, велика кількість яких у законодавстві України впливає на конкуренцію шляхом створення сприятливіших умов окремим суб'єктам господарювання та виробництву певних видів товарів. Застосування в Україні апробованих механізмів пільгового оподаткування ЄС сприятиме інтеграційному поступу України до європейських фінансово-правових традицій.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Дейвіс Г. Право внутрішнього ринку Європейського Союзу: монографія. Пер. з англ. Н. Волянюк. Київ: Інтернаука, 2019. 408 с.
2. Киреева Е. Ф. Налогообложение в международной экономической практике: Основы организации международного налогообложения: сборник науч. трудов. 2-е изд. Минск: БГЭУ, 2019. 332 с.
3. Кнепка Т., Mrówczyński M., Hurzhii T., Gurzhii A. Prawo publicznowo becaktualnych problem ówspóecznych i gospodarczych: Monograph. Bydgoszcz: Uniwersytet Kazimier za Wielkiego, 2020. 312 p.
4. Kurylo V., Mushenok V. Place and the role of local taxes in the functioning of united local communities. Organizational and economic mechanisms of development of the financial system: collective monograph. Riga, 2016. P. 36-52.
5. Kurylo V., Gurzhii T., Romanov M., Sliusarenko S. Agribusinessentities' statuty payments to local budgets as a foundation for the financial base of rural territorial. Studies of Applied Economics. 2021. Vol. 39. URL: <https://ojs.ual.es/ojs/index.php/eea/issue/view/309>
6. Radyshevska O., Berlach A., Deshko L. State aud it in modern Ukraine: issues, challenges, perspectives. *Public Policy and Administration*. 2018. № 2. P. 281-298.
7. Податковий кодекс України: Закон від 02.12.2010 № 2755-VI. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua>
8. Про порядок погашення зобов'язань платників податків перед бюджетами та державними цільовими фондами: Закон України від 21.12.2000. №2181-III. (втрата чинності – 01.01.2011). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2181-14?find=1&text=%D0%BF%D1%96%D0%BB%D1%8C%D0%B3#w1_1
9. Про внесення змін до Податкового кодексу України та деяких законодавчих актів України щодо податкової реформи: Закон України від 28.12.2014. № 71-VIII. *Відомості Верховної Ради*. 2015. № 9. ст. 55.
10. Про ратифікацію Угоди (у формі обміну нотами) між Україною та Європейським Союзом про відновлення дії Угоди між Україною та Європейською Спільнотою про наукове і технологічне співробітництво: Закон України від 15.07.2021 № 1673-IX. *Відомості Верховної Ради*. 2021. № 46, ст. 379.
11. Договір про функціонування Європейського Союзу (вчиненого в Римі двадцять п'ятого дня березня місяця року одна тисяча дев'ятсот п'ятдесят сьомого). Консолідована версія станом на 30.03.2010. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_b06#Text
12. Model Tax. Convention on Income and on Capital: Condensed Version, 22 July 2010. *OECD Committee on Fiscal Affairs*. URL: https://www.oecd-ilibrary.org/taxation/model-tax-convention-on-income-and-on-capital-2010_9789264175181-en
13. Council Directive 2011/96/EU of 30 November 2011 on the common system of taxation applicable in the case of parent companies and subsidiaries of different

- Member States. EUR-Lex. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/ALL/?uri=celex%3A32011L0096>
14. Council Directive 2009/133/EU of 19 October 2009 on the common system of taxation applicable mergers, divisions, partial divisions, transfers of assets and exchanges of shares concerning companies of different Member States and to the transfer of the registered office of an SE or SCE between Member States. EUR-Lex. URL: <https://eur-lex.europa.eu/eli/dir/2009/133/oj>
 15. Council Directive 2003/49/EU of 3 June 2003 on the common system of taxation applicable to interest and royalty payments made between associated companies of different Member States. EUR-Lex. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex%3A52003PC0841>
 16. Council Directive 2003/48/EU of 3 June 2003 on taxation of savings income in the form of interest payments. EUR-Lex. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/ALL/?uri=celex:32003L0048>
 17. Council Directive on MPE 2006/112/EU of 28 November 2006 on the common system of value tax. EUR-Lex. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:52010SC1214&from=EN>
 18. Consolidated version of the Council Directive on MPE 2006/112/EU of 28 November 2006 on the common system of value tax, 2013-08-13. EUR-Lex. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:52010SC1214&from=EN>
 19. Новік О. І. Тлумачення поняття «податкове навантаження» у вітчизняній та зарубіжній літературі. *Глобальні та національні проблеми економіки*. 2015. Вип. 6. С. 756-762.
 20. Довідник пільг від 28.12.2021. Додаток № 106/2. Державні сайти України. Державна податкова служба України. URL: <https://tax.gov.ua/dovidniki-reestri-perelik/dovidniki-/54005.html>
 21. Тарангул Л. Л. Бюджетна підтримка та податкове стимулювання національної економіки України: монографія. Київ: Фенікс, 2012. 532 с.
 22. Black's Law Dictionary. Ed. D. Black., Н. С. 8 edition. West Publishing Co. 2016. 1167 h.
 23. Лещенко С. К. Правовое регулирование налоговых льгот в интеграционном законодательстве Европейского Союза. *Право в современном белорусском обществе: сб. науч. тр. Минск. Белпринт, 2014. Вып. 9. 640 с.*
 24. Completing the Internal Market: White Paper from the Commission to the European Council (Milan, 28–29 June 1985). EUR-Lex. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/ALL/?uri=CELEX%3A51985DC0310>

REFERENCE

1. Dejvis, G. (2019). *Pravo vnutrishn'ogo rynku Jevropejs'kogo Sojuzu: monografija*. Per. z angl. N. Voljanjuk. Kyi'v: Internauka [The law of the internal market of the European Union: a monograph. Transl. from English N. Volianiuik. Kyiv: Interscience] [in Ukrainian].
2. Kireeva, E. F. (2019). *Nalogooblozhenie v mezhdunarodnoj jekonomicheskoy praktike: Osnovy organizacii mezhdunarodnogo nalogooblozhenija* [Taxation in international economic practice: Fundamentals of the organization of international taxation] *sbornik nauch.trudov 2-e uzd – collection of scientific works 2nd ed.* Minsk: BGJeU [in Russian].
3. Кнепка, Т., Mrówczyński, М., Hurzhii, Т., & Gurzhii, А. (2020). *Prawo publicznewo becaktualnych problem ówspółecznych i gospodarczych: Monograph*. Bydgoszcz: Uniwersytet Kazimier za Wielkiego [in Polish].
4. Kurylo, V., & Mushenok, V. (2016). *Place and the role of local taxes in the functioning of united local communities. Organizational and economic mechanisms of development of the financial system: collective monograph*. Riga, (pp. 36-52) [in English].

5. Kurylo, V., Gurzhii, T., Romanov, M., & Sliusarenko, S. (2021). Agribusiness entities' statut oryppayments to local budgets as a foundation for the financial base of rural territorial. *Studies of Applied Economics*. (Vol. 39). Retrieved from <https://ojs.ual.es/ojs/index.php/eea/issue/view/309> [in English].
6. Radyshevska, O., Berlach, A., & Deshko, L. (2018). State audit in modern Ukraine: issues, challenges, perspectives. *Public Policy and Administration*, 2, 281-298 [in English].
7. Podatkovyj kodeks Ukraïny: Zakon vid 02.12.2010 № 2755-VI [Tax Code of Ukraine: Law of 02.12.2010 № 2755-VI]. Retrieved from <http://zakon2.rada.gov.ua> [in English].
8. Pro porjadok pogashennja zobov'jazan' platnykiv podatkov pered bjudzhetamy ta derzhavnymy cil'ovymy fondamy: Zakon Ukraïny vid 21.12.2000. №2181–III [On the Procedure for Repaying Taxpayers' Liabilities to Budgets and State Trust Funds: Law of Ukraine of December 21, 2000. №2181 – III]. (expiration – 01.01.2011). Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2181-14?find=1&text=%D0%BF%D1%96%D0%BB%D1%8C%D0%B3#w1_1 [in Ukrainian].
9. Pro vnesennja zmin do Podatkovogo kodeksu Ukraïny ta dejakyh zakonodavchyh aktiv Ukraïny shhodo podatkovoi' reformy: Zakon Ukraïny vid 28.12.2014. № 71-VIII [On Amendments to the Tax Code of Ukraine and certain Legislative Acts of Ukraine concerning Tax Reform: Law of Ukraine of December 28, 2014. № 71-VIII]. *Vidomosti Verhovnoi' Rady – Information of the Verkhovna Rada*. (2015), 9 [in Ukrainian].
10. Pro ratyfikaciju Ugody (u formi obminu notamy) mizh Ukraïnoju ta Jevropejskym Sojuzom pro vidnovlennja dii' Ugody mizh Ukraïnoju ta Jevropejs'koju Spil'notoju pro naukovu i tehnologichne spivrobitnytstvo: Zakon Ukraïny vid 15.07.2021 № 1673-IX [On ratification of the Agreement (in the form of an exchange of notes) between Ukraine and the European Union on the renewal of the Agreement between Ukraine and the European Community on scientific and technological cooperation: Law of Ukraine of 15.07.2021 № 1673-IX. *Vidomosti Verhovnoi' Rady – Information of the Verkhovna Rada*. (2021), 46 [in Ukrainian].
11. Dogovir pro funkcionuvannja Jevropejs'kogo Sojuzu (vchynenogo v Rymi dvadcat' p'jatogo dnja bereznja misjacija roku odna tysjacha dev'jatsot p'jattedesjat s'omogo). Konsolidovana versija stanom na 30.03.2010 [Treaty on the Functioning of the European Union (done at Rome on the twenty-fifth day of March in the year one thousand nine hundred and fifty-seven). Consolidated version as of March 30, 2010]. Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_b06#Text [in Ukrainian].
12. Model Tax. Convention on Income and on Capital: Condensed Version, 22 July 2010. *OECD Committee on Fiscal Affairs*. Retrieved from https://www.oecd-ilibrary.org/taxation/model-tax-convention-on-income-and-on-capital-2010_9789264175181-en [in English].
13. Council Directive 2011/96/EU of 30 November 2011 on the common system of taxation applicable in the case of parent companies and subsidiaries of different Member States. EUR-Lex. Retrieved from <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/ALL/?uri=celex%3A32011L0096> [in English].
14. Council Directive 2009/133/EU of 19 October 2009 on the common system of taxation applicable to mergers, divisions, partial divisions, transfers of assets and exchanges of shares concerning companies of different Member States and to the transfer of the registered office of an SE or SCE between Member States. EUR-Lex. Retrieved from <https://eur-lex.europa.eu/eli/dir/2009/133/oj> [in English].
15. Council Directive 2003/49/EU of 3 June 2003 on the common system of taxation applicable to interest and royalty payments made between associated companies of different Member States. EUR-Lex. Retrieved from <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex%3A52003PC0841> [in English].

16. Council Directive 2003/48/EU of 3 June 2003 on taxation of savings income in the form of interest payments. EUR-Lex. Retrieved from <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/ALL/?uri=celex:32003L0048> [in English].
17. Council Directive on MPE 2006/112/EU of 28 November 2006 on the common system of value tax. EUR-Lex. Retrieved from <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:52010SC1214&from=EN> [in English].
18. Consolidated version of the Council Directive on MPE 2006/112/EU of 28 November 2006 on the common system of value tax, 2013-08-13. EUR-Lex. Retrieved from <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:52010SC1214&from=EN> [in English].
19. Novik, O. I. (2015). Tlumachennja ponjattja «podatkove navantazhennja» u vitchyznjanij ta zarubizhnij literaturi [Interpretation of the concept of «tax burden» in domestic and foreign literature]. *Global'ni ta nacional'ni problemy ekonomiky – Global and national economic problems*, (Issue 6), (pp. 756-762) [in Ukrainian].
20. Dovidnyk pil'g vid 28.12.2021. Dodatok № 106/2. Derzhavni sajty Ukrai'ny. Derzhavna podatкова sluzhba Ukrai'ny [Directory of benefits from 28.12.2021. Appendix № 106/2. State sites of Ukraine. State Tax Service of Ukraine]. Retrieved from <https://tax.gov.ua/dovidniki-reestri-perelik/dovidniki-/54005.html> [in Ukrainian].
21. Tarangul, L. L. (2012). Bjudzhetna pidtrymka ta podatkovye stymuljuvannja nacional'noi ekonomiky Ukrai'ny: monografija [Budget support and tax incentives of the national economy of Ukraine: monograph]. Kyi'v: Feniks [in Ukrainian].
22. Black's Law Dictionary. Ed. D. Black., H. C. 8 edition. West Publishing Co. 2016. 1167 h. [in English].
23. Leshhenko, S. K. (2014). Pravovoe regulirovanye nalogovyh l'got v yntegracyonnom zakonodatel'stve Evropejskogo Sojuza [Legal regulation of tax benefits in the integration legislation of the European Union]. *Pravo v sovremennom belorusskom obshchestve: sb. nauch.tr. – Law in modern Belarusian society: col. of scient. pap.* Минск. Белпринт, (Issue 9) [in Ukrainian].
24. Completing the Internal Market: White Paper from the Commission to the European Council (Milan, 28–29 June 1985). EUR-Lex. Retrieved from <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/ALL/?uri=CELEX%3A51985DC0310> [in English].

Надійшла до редакції 21.01.2022.

Прийнято до друку 24.01.2022.

Опубліковано онлайн 24.02.2022.

ПУБЛІЧНЕ ТА ПРИВАТНЕ ПРАВО

Mel'nychenko R., Zlovzhyvannja konstrukcijeju «znachnyh pravochyniv» i «pravochyniv iz zainteresovanistju». *Zovnishnja torgivlja: ekonomika, finansy, pravo*. 2022. № 1. S. 53-63. Serija. Jurydychni nauky. [https://doi.org/10.31617/zt.knute.2022\(120\)05](https://doi.org/10.31617/zt.knute.2022(120)05)

УДК 347.4:347.72

МЕЛЬНИЧЕНКО Руслан,

к. ю. н., адвокат, виконуючий обов'язки
завідувача кафедри правового забезпечення
безпеки бізнесу Державного
торговельно-економічного університету
вул. Кіото, 19, м. Київ, 02156, Україна

ORCID: 0000-0002-9562-6983

ruslan.melnychenko@gmail.com

DOI: 10.31617/zt.knute.2022(120)05

MELNYCHENKO Ruslan,

PhD (Law), Advocate,
Acting Head of the Department of Legal Support
business security
State University of Trade and Economics
19, Kyoto St., Kyiv, 02156, Ukraine

ORCID: 0000-0002-9562-6983

ruslan.melnychenko@gmail.com

ЗАПОБІГАННЯ ЗЛОВЖИВАННЮ КОНСТРУКЦІЄЮ «ЗНАЧНИХ ПРАВОЧИНІВ» І «ПРАВОЧИНІВ ІЗ ЗАІНТЕРЕСОВАНІСТЮ»

Вступ. Правове поняття «зловживання корпоративними правами» розроблено на рівні правозастосовчої практики задля недопущення ситуацій, за яких особа виходить за межі належного здійснення свого права з метою заподіяння шкоди іншій особі.

Проблема в тому, що на рівні українського законодавства відсутнє визначення цього поняття. З одного боку, зловживання корпоративним правом завдає шкоди або створює потенційну загрозу такої шкоди іншим учасникам корпоративних відносин, з іншого – завжди містить ознаки правомірного використання особою своїх корпоративних прав.

Метою статті є окреслення та обґрунтування на основі вітчизняної судової практики України проблеми зловживання наглядовою радою та загальними зборами корпоративних прав за допомогою конструкцій значних правочинів і правочинів, заінтересованих.

Методи. Використано філософські (діалектичний, герменевтичний), загальнонаукові (аналіз та синтез, системно-структурний, моделювання, абстрагування, формально логічний, історичний) і спеціальні методи пізнання, що застосовуються у правознавстві (методи тлумачення норм права, юридико-догматичний, порівняльно-правовий).

Результати. Розкрито правові механізми зловживання корпоративними правами наглядовою радою та загальними зборами за допомогою конструкцій «значних правочинів» і «правочинів

PREVENTING THE ABUSE OF THE CONSTRUCTION OF «MATERIAL TRANSACTIONS» AND «TRANSACTIONS OF INTEREST»

Introduction. The legal concept of «abuse of corporate rights» was developed at the level of law enforcement practice in order to prevent situations where a person goes beyond the proper exercise of his right in order to harm another person.

The problem is that at the level of Ukrainian legislation there is no definition of this concept. On the one hand, the abuse of corporate law harms or poses a potential threat of such harm to other participants in corporate relations, on the other – always contains signs of lawful use of their corporate rights.

The aim of the article is to outline and substantiate on the basis of domestic case law of Ukraine the problem of abuse of the supervisory board and general meeting of corporate rights through the construction of significant transactions and transactions of interest.

Methods. Philosophical (dialectical, hermeneutical), general scientific (analysis and synthesis, system-structural, modeling, abstraction, formal, historical) and special methods of cognition used in jurisprudence (methods of interpretation of legal norms, legal-dogmatic, comparative-legal) are used.

Results. The legal mechanisms of abuse of corporate rights by the supervisory board and the general meeting are revealed with the help of constructions of «significant transactions» and «interest-bearing

© Мельниченко Р., 2022

Автор не отримував прямого фінансування для цього дослідження.

із заінтересованістю». Окреслено алгоритм дій щодо правильної кваліфікації дій наглядової ради або загальних зборів акціонерів щодо предмета зловживання правом шляхом побудови значних правочинів чи правочинів, заінтересованих. Проаналізовано практику застосування Верховним Судом доктрини «venire contra factum proprium».

Висновки. Надано конкретні практичні висновки щодо застосування Верховним Судом доктрини «venire contra factum proprium», яка розглядається як запобіжник від зловживання корпоративними правами. Подальший розвиток корпоративного права неможливий без формування чітких алгоритмів практичного застосування доктрини про заборону суперечливої поведінки.

Ключові слова: зловживання корпоративними правами, корпоративний інтерес, значні правочини, правочини із заінтересованістю.

JEL Classification: K11, K12

Конфлікт інтересів: Автор заявляє, що він не має фінансових чи нефінансових конфліктів інтересів щодо цієї публікації; не має відносин з державними органами, комерційними або некомерційними організаціями, які могли б бути зацікавлені у поданні цієї точки зору. З огляду на те, що автор працює в установі, яка є видавцем журналу, що може зумовити потенційний конфлікт або підозру в упередженості, остаточне рішення про публікацію цієї статті (включно з вибором рецензентів і редакторів) приймалося тими членами редколегії, які не пов'язані з цією установою.

transactions». The algorithm of actions on the correct qualification of actions of the supervisory board or general meeting of shareholders on the subject of abuse of rights by constructing significant transactions or transactions of interest is outlined. The practice of applying the doctrine «venire contra factum proprium» by the Supreme Court is analyzed.

Conclusions. Specific practical conclusions are provided on the application by the Supreme Court of the doctrine of «venire contra factum proprium», which is considered a safeguard against abuse of corporate rights. Further development of corporate law is impossible without the formation of clear algorithms for the practical application of the doctrine of the prohibition of conflicting behavior.

Keywords: abuse of corporate rights, corporate interest, significant transactions, transactions with interest.

Вступ. Базовою цивілістичною нормою, що встановлює межі здійснення цивільних прав і вводить заборону зловживання правом, є ст. 13 Цивільного кодексу України, відповідно до якої «не допускаються дії особи, що вчиняються з наміром завдати шкоди іншій особі, а також зловживання правом в інших формах». Також варто звернути увагу на те, що відповідно до ст. 15 Цивільного кодексу України «кожна особа має право на захист свого цивільного права у разі його порушення, невизнання або оспорювання. Кожна особа має право на захист свого інтересу, який не суперечить загальним засадам цивільного законодавства» [1]. Цивільні права здійснюються особою у межах, наданих їй договором або актами цивільного законодавства. Отже, законодавство України охороняє не тільки права, але й інтереси.

Переходячи в площину корпоративних правовідносин, варто зазначити, що відносини між товариством і його учасниками (акціонерами) щодо виконання ними своїх обов'язків врегульовані Цивільним кодексом України (ЦКУ), Господарським кодексом України (ГКУ), Законами України «Про господарські товариства», «Про акціонерні товариства», «Про товариства з обмеженою та додатковою відповідальністю» і внутрішніми (корпоративними) локальними нормами статутів конкретних товариств. Таке врегулювання створює в цих відносинах правовий порядок, який вимагає від їхніх суб'єктів певної правової поведінки.

Згідно з частинами 1, 3 ст. 167 ГКУ «корпоративні права – це права особи, частка якої визначається у статутному капіталі (майні) господарської організації, що включають правомочності на участь цієї особи в управлінні господарською організацією, отримання певної частки прибутку (дивідендів) даної організації та активів у разі

ліквідації останньої відповідно до закону, а також інші правомочності, передбачені законом та статутними документами. Під корпоративними відносинами маються на увазі відносини, що виникають, змінюються та припиняються щодо корпоративних прав» [2].

«Корпоративні права – це сукупність майнових і немайнових прав акціонера – власника акцій товариства, які впливають з права власності на акції, що включають право на участь в управлінні акціонерним товариством, отримання дивідендів та активів акціонерного товариства у разі його ліквідації відповідно до закону, а також інші права та правомочності, передбачені законом чи статутними документами» (п. 8 ч. 1 ст. 2 Закону України «Про акціонерні товариства») [3].

По своїй суті поняття «зловживання корпоративним правом» – це недобросовісне використання особою своїх суб'єктивних корпоративних прав, що в результаті зумовлює шкоду або створює реальну загрозу завдання шкоди правам та інтересам інших учасників корпоративних відносин, зокрема й самому господарському товариству. Поняття «зловживання корпоративними правами» базується на загальному принципі неприпустимості зловживання цивільними правами, закріпленому в ч. 3 ст. 13 ЦКУ, відповідно до якого «не допускаються дії осіб, що вчиняються з наміром завдати шкоди іншій особі, а також зловживання правом в інших формах» [1].

Проблема. Правова концепція «зловживання корпоративними правами» розроблена на рівні правозастосовчої практики з метою попередження ситуацій, за якої особа виходить за межі належної реалізації свого права із завданням шкоди іншій особі. Проблема в тому, що на рівні законодавства України немає визначення цього поняття. Складністю у відповіді на питання того, що є «зловживанням корпоративним правом», є те, що, з одного боку, зловживання корпоративним правом завдає шкоду або створює потенційну загрозу в завданні такої шкоди іншим учасникам корпоративних відносин. З іншого – зловживання корпоративним правом завжди має ознаки законного використання особою своїх корпоративних прав.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Якщо звернутись до аналізу досліджень і публікацій за останні роки щодо проблеми зловживання конструкцією значних правочинів і правочинів із заінтересованістю, варто зазначити вчених, окремі аспекти дослідження яких пов'язані зі зловживанням корпоративними правами, зокрема: О. Бігняк [4], І. Спасибо-Фатєєва [5], В. Васильєва [6], В. Луць [6], Л. Сіщук [6], В. Кравчук [7], І. Лукач [8; 9], Р. Майданик [10], А. Смітюх [11] та інші.

Попри вагомість досліджень зазначених учених, варто зауважити, що питанню зловживання конструкцією значних правочинів і правочинів із заінтересованістю у правовій доктрині приділено недостатньо уваги. Зазвичай наявні в юридичній літературі праці, що стосуються зловживання корпоративними правами, присвячені вузькій правовій проблематиці та мають епізодичний і фрагментарний характер. Ця стаття зосереджена на дослідженні та детальному аналізі останніх тенденцій судової практики щодо особливостей зловживання корпора-

тивними правами через конструкції значних правочинів і правочинів із заінтересованістю.

Метою статті є окреслення та обґрунтування на основі національної судової практики України проблеми зловживання корпоративними правами з боку наглядової ради та загальних зборів за допомогою конструкцій значних правочинів і правочинів із заінтересованістю.

Методи. Теоретичною базою статті є наукові праці вчених з різних галузей права, які тією чи іншою мірою досліджували зловживання корпоративними правами. Застосовано філософські (діалектичний, герменевтичний), загальнонаукові (аналіз і синтез, системно-структурний, моделювання, абстрагування, формально-логічний, історичний) і спеціальні методи пізнання, що використовуються у правознавстві (методи тлумачення норм права, юридико-догматичний, порівняльно-правовий).

Результати дослідження. Значні правочини, а також правочини із заінтересованістю створюють, змінюють, припиняють цивільні права та обов'язки товариства лише в разі подальшого їх схвалення наглядовою радою або загальними зборами в порядку, визначеному законом, а також внутрішніми корпоративними документами. Це правило спрямоване на захист товариства від ситуацій, коли посадові особи товариства вчиняють значні правочини та правочини із заінтересованістю з перевищенням своїх повноважень.

Утім, товариство через органи управління може «використати» законодавчий імператив щодо подальшого схвалення правочинів для того, щоб ухилитися від виконання комерційно не вигідних договорів або свідомо не виконати свої зобов'язання. Так, органи управління, зокрема наглядова рада та загальні збори акціонерів (учасників) залежно від компетенції наділені повноваженнями погоджувати правочини, що виходять за межі компетенції виконавчого органу. Варто підкреслити, що пряме несхвалення таких правочинів завжди повинно мати розумне пояснення, а також відповідні мотиви. У протилежному випадку пряме несхвалення укладеного та частково виконаного правочину на рівні наглядової ради або загальних зборів без будь-яких мотивів є зловживанням корпоративним правом, що спрямоване на завдання шкоди контрагенту. Останнє зумовлено тим, що справжнім мотивом такого несхвалення правочину є намір кінцевих бенефіціарних власників товариства не виконувати своїх зобов'язань, які виникли через спірні правочини.

Щоб відповісти на ключове питання: чи справді зловживала правом наглядова рада або загальні збори акціонерів, потрібно встановити, чи існувала в конкретному випадку реальна обізнаність третьої особи про наявність обмежень виконавчого органу, а також всебічно перевірити, чи за всіма обставинами контрагент за договором не міг про них не знати?

Згідно з ч. 3 ст. 92 ЦКУ «орган або особа, яка відповідно до установчих документів юридичної особи чи закону виступає від її імені, зобов'язана діяти в інтересах юридичної особи добросовісно і розумно та не перевищувати своїх повноважень. У відносинах з третіми

особами обмеження повноважень щодо представництва юридичної особи не має юридичної сили, крім випадків, коли юридична особа доведе, що третя особа знала чи за всіма обставинами не могла не знати про такі обмеження» [1].

Відповідно до ч. 3 ст. 10 Закону «Про державну реєстрацію юридичних осіб, фізичних осіб-підприємців та громадських формувань», «якщо відомості, що підлягають внесенню до Єдиного державного реєстру, не внесені до нього, вони не можуть бути використані у спорі з третьою особою, крім випадків, коли третя особа знала або могла знати ці відомості» [12]. Тож варто зазначити, що Єдиний державний реєстр як єдине відкрите джерело інформації про органи управління всіх юридичних осіб в Україні не містить відомостей про повноваження генерального директора. З огляду на це, контрагенти не завжди можуть покладатися виключно на відомості з Єдиного державного реєстру.

Практика Касаційного господарського суду у складі Верховного Суду закріплена у постановках від 20.02.2018 у справі № 906/100/17 [13], від 12.06.2018 у справі № 927/976/17 [14], від 26.02.2019 у справі № 925/1453/16 [15], від 02.04.2019 у справі № 904/2178/18 [16], від 02.10.2019 у справі № 910/22198/17 [17] свідчить, що якщо договір містить умову (положення) про підписання його особою, яка діє на підставі статуту підприємства чи іншого документа, що встановлює повноваження зазначеної особи, наведене свідчить про обізнаність іншої сторони договору з таким статутом (іншим документом) у частині, яка стосується відповідних повноважень, і в такому разі суд не може брати до уваги посилення цієї сторони на те, що їй було невідомо про наявні обмеження повноважень представника її контрагента. Однак такий правовий висновок на практиці також не завжди є істинним, оскільки одного статуту об'єктивно недостатньо для того, щоб достеменно перевірити повноваження особи на укладення відповідних правочинів.

Так, з цього приводу висловився Касаційний господарський суд у складі Верховного Суду від 09.06.2021 у справі № 911/3039/19 [18]. Висновок про те, що особа могла знати чи не могла не знати про обмеження, зроблений на підставі стандартного формулювання договору про те, що генеральний директор діє на підставі статуту, є помилковим. Хоча такий підхід базується на правовій презумпції «не міг не знати», у такому разі не встановлюється реальна обізнаність контрагента про наявність обмежень повноважень генерального директора на укладення значних правочинів. Навіть реальне ознайомлення контрагента зі статутом не дає йому змогу дійти однозначного висновку про наявність обмежень (за винятком випадків, коли визначення значного правочину у статуті зроблено у грошовому вигляді, без прив'язки до фінансових показників).

По-перше, здебільшого статут посилається на ринкову вартість майна, яка відповідно до положень ч. 1 ст. 8 Закону «Про акціонерні товариства» [3] може бути встановлена лише за даними незалежної оцінки, проведеної відповідно до вимог законодавства про оціночну діяльність. Така оцінка не проводиться і не може бути проведеною

контрагентами за звичайного ділового обороту та ведення бізнесу. По-друге, практично завжди в діловому обороті статут посилається на відомості щодо даних фінансової звітності за останній фінансовий рік, що передує даті укладення правочину. Це означає, що кожному контрагенту без виключення за укладення договору потрібно надавати відповідну фінансову звітність, що на практиці ніколи не робиться.

Обмеження повноважень щодо представництва юридичної особи набуває юридичної сили для третьої особи в тому разі, якщо саме третя особа, вступаючи у відносини з юридичною особою та укладаючи договір, діяла недобросовісно або нерозумно, зокрема достеменно знала про відсутність у виконавчого органу товариства необхідного обсягу повноважень або повинна була, проявивши принаймні розумну обачність, знати про це. Тягар доказування недобросовісності та нерозумності в поведінці третьої особи несе юридична особа. Подібні висновки викладені в постанові Великої Палати Верховного Суду від 27.06.2018 у справі № 668/13907/13-ц [19], постановах Верховного Суду від 13.05.2021 у справі № 903/277/20 [20]; від 11.02.2021 у справі № 922/109/19 [21]; від 16.07.2020 у справі № 923/831/18 [22].

У контексті окресленої проблеми потрібно зупинитись на доктрині «*venire contra factum proprium*» (заборони суперечливої поведінки), яку національні суди порівняно недавно почали застосовувати як запобіжник зловживання правами в різних категоріях судових спорів. Ця доктрина базується на римській максимі – «*non concedit venire contra factum proprium*» (ніхто не може діяти всупереч своїй попередній поведінці). В основі доктрини «*venire contra factum proprium*» лежить принцип добросовісності.

Зазначений принцип римського права «*venire contra factum proprium*» є вираженням «*equitable estoppel*» однієї з найважливіших доктрин загального права. У системі загального права ця доктрина ґрунтується на «*principles of fraud*». Вона спрямована на недопущення ситуації, в якій одна сторона може займати іншу позицію в судовому розгляді справи, що відрізняється від її більш ранньої поведінки або заяв, якщо це ставить протилежну сторону в невігідне становище (постанова Верховного Суду у складі Об'єднаної палати Касаційного цивільного суду від 10 квітня 2019 р. у справі № 390/34/17 [23]; постанова Верховного Суду у складі колегії суддів Касаційного господарського суду від 09 квітня 2019 р. у справі № 903/394/18 [24]; постанова Верховного Суду у складі колегії суддів Касаційного господарського суду від 17 листопада 2018 р. у справі № 911/205/18 [25]).

У постанові Верховного Суду у складі Об'єднаної палати Касаційного цивільного суду від 10 квітня 2019 р. у справі № 390/34/17 [23] зазначено, що: «добросовісність (п. 6 ст. 3 ЦКУ) – це певний стандарт поведінки, що характеризується чесністю, відкритістю та повагою інтересів іншої сторони договору або відповідного правовідношення. Принцип добросовісності взагалі, як і його прояв – доктрина «*venire contra factum proprium*» не можуть обмежуватись певною сферою суспільних відносин, оскільки згідно з п. 6 ст. 3 ЦКУ добросовісність є загальною засадою цивільного законодавства (окрема думка суддів

Касаційного цивільного суду у складі Верховного Суду Крата В. І., Журавель В. І. від 19.08.2020 по справі № 637/239/14-ц [26]).

Добросовісність (п. 6 ст. 3 ЦКУ) повинна розглядатись як «стандарт поведінки, що характеризується чесністю, відкритістю і повагою інтересів іншої сторони договору або відповідного правовідношення. Поведінкою, яка суперечить добросовісності та чесній діловій практиці, є поведінка, що не відповідає попереднім заявам або поведінці сторони», за умови, що інша сторона розумно покладається на них (постанова Верховного суду від 28.04.2021 у справі № 910/9351/20 [27]).

У разі встановлення, чи підлягають поверненню безпідставно набуті грошові кошти потерпілій особі варто враховувати, що акти цивільного законодавства мають відповідати змісту загальних засад, зокрема добросовісності. Безпідставно набуті грошові кошти не підлягають поверненню, якщо потерпіла особа знає, що в неї відсутнє зобов'язання (відсутній обов'язок) для сплати коштів, проте здійснює таку сплату, адже вказана особа поводить себе суперечливо, якщо згодом вимагає повернення сплачених коштів. Апеляційний суд не звернув уваги, що безпідставно набуті грошові кошти не підлягають поверненню, якщо потерпіла особа знає, що в неї відсутнє зобов'язання (відсутній обов'язок) для сплати коштів, проте здійснює таку сплату, оскільки вказана особа поводить себе суперечливо, якщо згодом вимагає повернення сплачених коштів. Позивач, перераховуючи відповідачу кошти, які сторони спільно витрачали, знав, що між ними відсутнє зобов'язання (відсутній обов'язок), тож поведінка позивача є суперечливою, тобто потерпіла особа вільно і без помилки погодилася на настання не вигідних для себе наслідків (постанова Верховного Суду від 04.08.2021 по справі № 185/446/18 [28]).

Висновки. Для правильної кваліфікації діянь наглядової ради або загальних зборів акціонерів на предмет зловживання правом через конструкції значних правочинів або правочинів із заінтересованістю потрібно встановити, чи існувала реальна обізнаність третьої особи про наявність обмежень виконавчого органу, а також перевірити, чи за всіма обставинами контрагент за договором не міг про них не знати. Єдиний державний реєстр юридичних осіб і фізичних осіб-підприємців як єдине відкрите та офіційне джерело інформації про органи управління всіх юридичних осіб в Україні не містить відомостей про повноваження генерального директора. З огляду на це контрагенти не завжди можуть покладатися винятково на відомості з Єдиного державного реєстру.

Якщо укладений договір містить умову про підписання його особою, яка діє на підставі статуту підприємства чи іншого документа, що встановлює повноваження зазначеної особи, наведене свідчить про обізнаність іншої сторони договору з таким статутом (іншим документом) у частині, яка стосується відповідних повноважень, і в такому разі суд не може брати до уваги посилення цієї сторони на те, що їй було невідомо про наявні обмеження повноважень представника її контрагента. Водночас на практиці трапляється низка випадків, коли навіть реальне ознайомлення контрагента зі статутом не дає змогу йому дійти однозначного висновку про наявність обмежень.

Реальним та дієвим запобіжником зловживання корпоративними правами через конструкції «значних правочинів» і «правочинів із заінтересованістю» є доктрина «*venire contra factum proprium*» (заборони суперечливої поведінки), в основі якої лежить принцип добросовісності. Суть цієї доктрини спрямована на недопущення ситуації, в якій одна сторона, маніпулюючи своїми правами, може займати «зручну для себе» правову позицію під час судового розгляду справи, яка на практиці об'єктивно відрізняється від її більш ранньої поведінки (конклюдентних дій) або недвозначних заяв. Ця доктрина почала застосовуватись національними судами України на практиці з 2018 р., однак ще не набула свого остаточного закріплення та розуміння. Подальший розвиток корпоративного права неможливий без формування чітких алгоритмів застосування на практиці доктрини заборони суперечливої поведінки.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Цивільний кодекс України: Закон № 435-IV від 16.01.2003. *Відомості Верховної Ради України* від 03.10.2003. 2003. № 40. ст. 356.
2. Господарський кодекс України: Закон № 436-IV від 16.01.2003. *Відомості Верховної Ради України* від 02.05.2003. 2003. № 18. ст. 144.
3. Про акціонерні товариства: Закон № 514-VI від 17.09.2008. *Відомості Верховної Ради України офіційне видання* від 19.12.2008. 2008. № 50, № 50-51, с. 2432, ст. 384.
4. Бігняк О. В. Захист корпоративних прав: проблеми теорії і практики: монографія. Одеса: *Юридична література*, 2018. 408 с.
5. Спасибо-Фатеева І. В. Корпоративне право крізь призму судової практики: монографія. Харків: ЕКУС. 2021. 512 с.
6. Васильєва В. А., Луць В. В., Сіщук Л. В. (та ін.). Корпоративне право України: проблеми теорії та практики: монографія. Харків: Право, 2018. 616 с.
7. Кравчук В. М. Припинення корпоративних правовідносин в господарських товариствах: монографія. Львів: Край, 2009. 464 с.
8. Лукач І. В. Господарсько-правове регулювання корпоративних відносин в Україні: теоретичні проблеми : дис. ... докт. юр. наук: 12.00.04. Київ, 2016. 474 с.
9. Лукач І. В. Теоретичні проблеми правового регулювання корпоративних відносин в Україні: монографія. Київ: Ліра-К, 2015. 432 с.
10. Майданик Р. А. Розвиток приватного права України : монографія. Київ: Алерта, 2016. 226 с.
11. Смітюх А. В. Корпоративні права та корпоративні паї (частки): теоретико-правові засади : автореф. дис. ... докт. юр. наук: 12.00.04. Київ, 2019. 37 с.
12. Про державну реєстрацію юридичних осіб, фізичних осіб – підприємців та громадських формувань: Закон № 755-IV від 15.05.2003. *Відомості Верховної Ради України* від 08.08.2003. 2003. № 31, ст. 263.
13. Постанова Верховного Суду у складі колегії суддів Касаційного господарського суду від 20 лютого 2018 року, судова справа № 906/100/17. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/72364189> (дата звернення: 27.01.2022).
14. Постанова Верховного Суду у складі колегії суддів Касаційного господарського суду від 12 червня 2018 р., судова справа № 927/976/17. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/74670250> (дата звернення: 27.01.2022).
15. Постанова Верховного Суду у складі колегії суддів Касаційного господарського суду від 26 лютого 2019 р., судова справа № 925/1453/16. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/80181015> (дата звернення: 27.01.2022).
16. Постанова Верховного Суду у складі колегії суддів Касаційного господарського суду від 02 квітня 2019 року, судова справа № 904/2178/18. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/80953317> (дата звернення: 27.01.2022).

17. Постанова Верховного Суду у складі колегії суддів Касаційного господарського суду від 02 жовтня 2019 р., судова справа № 910/22198/17. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/84728765> (дата звернення: 27.01.2022).
18. Постанова Верховного Суду у складі колегії суддів Касаційного господарського суду від 09 червня 2021 р., судова справа № 911/3039/19. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/97926318> (дата звернення: 27.01.2022).
19. Постанова Великої Палати Верховного Суду від 27 червня 2018 р., судова справа № 668/13907/13-ц. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/78977588> (дата звернення: 27.01.2022).
20. Постанова Верховного Суду у складі колегії суддів Касаційного господарського суду від 13 травня 2021 р., судова справа № 903/277/20. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/96926759> (дата звернення: 27.01.2022).
21. Постанова Верховного Суду у складі колегії суддів Касаційного господарського суду від 11 лютого 2021 р., судова справа № 922/109/19. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/94932031> (дата звернення: 27.01.2022).
22. Постанова Верховного Суду у складі колегії суддів Касаційного господарського суду від 16 липня 2020 р., судова справа № 923/831/18. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/90489674> (дата звернення: 27.01.2022).
23. Постанова Верховного Суду у складі Об'єднаної палати Касаційного цивільного суду від 10 квітня 2019 р., судова справа № 390/34/17. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/81263995> (дата звернення: 27.01.2022).
24. Постанова Верховного Суду у складі колегії суддів Касаційного господарського суду від 09 квітня 2019 р., судова справа № 903/394/18. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/81112581> (дата звернення: 27.01.2022).
25. Постанова Верховного Суду у складі колегії суддів Касаційного господарського суду від 17 листопада 2018 р., судова справа № 911/205/18. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/78484735> (дата звернення: 27.01.2022).
26. Окрема думка суддів Касаційного цивільного суду у складі Верховного Суду Крата В. І., Журавель В. І. від 19 серпня 2020 р., судова справа № 637/239/14-ц. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/91089235> (дата звернення: 27.01.2022).
27. Постанова Верховного Суду у складі колегії суддів Касаційного господарського суду від 28 квітня 2021 р., судова справа № 910/9351/20. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/96668843> (дата звернення: 27.01.2022).
28. Постанова Верховного Суду у складі колегії суддів Другої судової палати Касаційного цивільного суду від 04 серпня 2021 року, судова справа № 185/446/18. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/98881542> (дата звернення: 27.01.2022).

REFERENCES

1. *Cyvil'nyj kodeks Ukraïny: Zakon № 435-IV vid 16.01.2003. Vidomosti Verhovnoi Rady Ukraïny vid 03.10.2003* [Civil Code of Ukraine: Law № 435-IV of 16.01.2003. Information of the Verkhovna Rada of Ukraine dated October 3, 2003]. (2003), 40, (art. 356) [in Ukrainian].
2. *Gospodars'kyj kodeks Ukraïny: Zakon № 436-IV vid 16.01.2003. Vidomosti Verhovnoi Rady Ukraïny vid 02.05.2003.* [Economic Code of Ukraine: Law № 436-IV of 16.01.2003. Information of the Verkhovna Rada of Ukraine dated May 2, 2003]. (2003), 18, (art. 144) [in Ukrainian].
3. *Pro akcionerni tovarystva: Zakon № 514-VI vid 17.09.2008. Vidomosti Verhovnoi Rady Ukraïny oficijne vydannja vid 19.12.2008* [On Joint Stock Companies: Law № 514-VI of September 17, 2008. Information of the Verkhovna Rada of Ukraine official publication dated 19.12.2008]. (2008), 50-51, 2432, (art. 384) [in Ukrainian].
4. Bignjak, O. V. (2018). *Zahyst korporatyvnyh prav: problemy teorii i praktyky: monografija.* Odesa [Protection of corporate rights: problems of theory and practice: a monograph. Odessa] *Jurydychna literatura – Legal literature* [in Ukrainian].
5. Spasybo-Fatjejeva, I. V. (2021). *Korporatyvne pravo kriz' pryzmu sudovoi' praktyky: monografija* [Corporate law through the prism of judicial practice: a monograph]. Harkiv: EKUS [in Ukrainian].

6. Vasylyjeva, V. A., Luc', V. V., & Sishhuk L. V. (et al.). (2018). Korporatyvne pravo Ukrainy: problemy teorii' ta praktyky: monografija [Corporate law of Ukraine: problems of theory and practice: a monograph]. Harkiv: Pravo [in Ukrainian].
7. Kravchuk, V. M. (2009). Prypynennja korporatyvnyh pravovidnosyn v gospodars'kyh tovarystvah: monografija [Termination of corporate legal relations in business associations: a monograph]. L'viv: Kraj [in Ukrainian].
8. Lukach, I. V. (2016). Gospodars'ko-pravove reguljuvannja korporatyvnyh vidnosyn v Ukraini: teoretychni problemy : dys. ... dokt. jur. nauk: 12.00.04 [Economic and legal regulation of corporate relations in Ukraine: theoretical problems: dis. ... Dr. of jur. Sciences: 12.00.04]. Kyi'v [in Ukrainian].
9. Lukach, I. V. (2015). Teoretychni problemy pravovogo reguljuvannja korporatyvnyh vidnosyn v Ukraini: monografija [Theoretical problems of legal regulation of corporate relations in Ukraine: a monograph]. Kyi'v: Lira-K [in Ukrainian].
10. Majdanyk, R. A. (2016). Rozvytok pryvatnogo prava Ukrainy: monografija. Kyi'v: Alerta [in Ukrainian].
11. Smitjuh, A. V. (2019). Korporatyvni prava ta korporatyvni pai' (chastky): teoretyko-pravovi zasady: avtoref. dys. ... dokt. jur. nauk: 12.00.04 [Corporate rights and corporate shares (shares): theoretical and legal principles: author's ref. dis. ... Dr. of jur. Sciences: 12.00.04]. Kyi'v [in Ukrainian].
12. Pro derzhavnu rejestraciju jurydychnykh osib, fizychnykh osib – pidpryjemciv ta gromads'kykh formuvan': Zakon № 755-IV vid 15.05.2003. Vidomosti Verhovnoi' Rady Ukrainy vid 08.08.2003. 2003 [On state registration of legal entities, individual persons – entrepreneurs and public formations: Law № 755-IV of 15.05.2003. Information of the Verkhovna Rada of Ukraine dated August 8, 2003 2003], 31, (art. 263) [in Ukrainian].
13. Postanova Verhovnogo Sudu u skladi kolegii' suddiv Kasacijnogo gospodars'kogo sudu vid 20 ljutogo 2018 roku, sudova sprava № 906/100/17 [Resolution of the Supreme Court in the composition of the panel of judges of the Commercial Court of Cassation of February 20, 2018, court case № 906/100/17]. Retrieved from <https://reyestr.court.gov.ua/Review/72364189> (data zvernennja: 27.01.2022) [in Ukrainian].
14. Postanova Verhovnogo Sudu u skladi kolegii' suddiv Kasacijnogo gospodars'kogo sudu vid 12 chervnja 2018 r., sudova sprava № 927/976/17 [Resolution of the Supreme Court in the composition of the panel of judges of the Commercial Court of Cassation of June 12, 2018, case № 927/976/17]. Retrieved from <https://reyestr.court.gov.ua/Review/74670250> (data zvernennja: 27.01.2022) [in Ukrainian].
15. Postanova Verhovnogo Sudu u skladi kolegii' suddiv Kasacijnogo gospodars'kogo sudu vid 26 ljutogo 2019 r., sudova sprava № 925/1453/16 [Resolution of the Supreme Court of the panel of judges of the Commercial Court of Cassation of February 26, 2019, court case № 925/1453/16]. Retrieved from <https://reyestr.court.gov.ua/Review/80181015> (data zvernennja: 27.01.2022) [in Ukrainian].
16. Postanova Verhovnogo Sudu u skladi kolegii' suddiv Kasacijnogo gospodars'kogo sudu vid 02 kvitnja 2019 roku, sudova sprava № 904/2178/18 [Resolution of the Supreme Court in the composition of the panel of judges of the Commercial Court of Cassation of April 2, 2019, case № 904/2178/18.]. Retrieved from <https://reyestr.court.gov.ua/Review/80953317> (data zvernennja: 27.01.2022) [in Ukrainian].
17. Postanova Verhovnogo Sudu u skladi kolegii' suddiv Kasacijnogo gospodars'kogo sudu vid 02 zhovtnja 2019 r., sudova sprava № 910/22198/17 [Resolution of the Supreme Court in the composition of the panel of judges of the Commercial Court of Cassation of October 2, 2019, court case № 910/22198/17]. Retrieved from <https://reyestr.court.gov.ua/Review/84728765> (data zvernennja: 27.01.2022) [in Ukrainian].
18. Postanova Verhovnogo Sudu u skladi kolegii' suddiv Kasacijnogo gospodars'kogo sudu vid 09 chervnja 2021 r., sudova sprava № 911/3039/19 [Resolution of the Supreme Court in the composition of the panel of judges of the Commercial Court of Cassation of June 9, 2021, case № 911/3039/19]. Retrieved from <https://reyestr.court.gov.ua/Review/97926318> (data zvernennja: 27.01.2022) [in Ukrainian].
19. Postanova Velykoi' Palaty Verhovnogo Sudu vid 27 chervnja 2018 r., sudova sprava № 668/13907/13-ц [Resolution of the Grand Chamber of the Supreme Court of June 27,

- 2018, court case № 668/13907/13-ts]. Retrieved from <https://reyestr.court.gov.ua/Review/78977588> (data zvernennja: 27.01.2022) [in Ukrainian].
20. Postanova Verhovnogo Sudu u skladi kolegii' suddiv Kasacijnogo gospodars'kogo sudu vid 13 travnja 2021 r., sudova sprava № 903/277/20 [Resolution of the Supreme Court in the composition of the panel of judges of the Commercial Court of Cassation of May 13, 2021, case № 903/277/20]. Retrieved from <https://reyestr.court.gov.ua/Review/96926759> (data zvernennja: 27.01.2022) [in Ukrainian].
 21. Postanova Verhovnogo Sudu u skladi kolegii' suddiv Kasacijnogo gospodars'kogo sudu vid 11 ljutogo 2021 r., sudova sprava № 922/109/19 [Resolution of the Supreme Court in the composition of the panel of judges of the Commercial Court of Cassation of February 11, 2021, court case № 922/109/19]. Retrieved from <https://reyestr.court.gov.ua/Review/94932031> (data zvernennja: 27.01.2022) [in Ukrainian].
 22. Postanova Verhovnogo Sudu u skladi kolegii' suddiv Kasacijnogo gospodars'kogo sudu vid 16 lypnja 2020 r., sudova sprava № 923/831/18 [Resolution of the Supreme Court in the composition of the panel of judges of the Commercial Court of Cassation of July 16, 2020, court case № 923/831/18]. Retrieved from <https://reyestr.court.gov.ua/Review/90489674> (data zvernennja: 27.01.2022) [in Ukrainian].
 23. Postanova Verhovnogo Sudu u skladi Ob'jednanoi' palaty Kasacijnogo cyvil'nogo sudu vid 10 kvitnja 2019 r., sudova sprava № 390/34/17 [Resolution of the Supreme Court of the Joint Chamber of the Civil Court of Cassation of April 10, 2019, court case № 390/34/17]. Retrieved from <https://reyestr.court.gov.ua/Review/81263995> (data zvernennja: 27.01.2022) [in Ukrainian].
 24. Postanova Verhovnogo Sudu u skladi kolegii' suddiv Kasacijnogo gospodars'kogo sudu vid 09 kvitnja 2019 r., sudova sprava № 903/394/18 [Resolution of the Supreme Court in the composition of the panel of judges of the Commercial Court of Cassation of April 9, 2019, court case № 903/394/18]. Retrieved from <https://reyestr.court.gov.ua/Review/81112581> (data zvernennja: 27.01.2022) [in Ukrainian].
 25. Postanova Verhovnogo Sudu u skladi kolegii' suddiv Kasacijnogo gospodars'kogo sudu vid 17 lystopada 2018 r., sudova sprava № 911/205/18 [Resolution of the Supreme Court in the composition of the panel of judges of the Commercial Court of Cassation of November 17, 2018, court case № 911/205/18]. Retrieved from <https://reyestr.court.gov.ua/Review/78484735> (data zvernennja: 27.01.2022) [in Ukrainian].
 26. Okrema dumka suddiv Kasacijnogo cyvil'nogo sudu u skladi Verhovnogo Sudu Krata V. I., Zhuravel' V. I. vid 19 serpnja 2020 r., sudova sprava № 637/239/14-c [Dissenting opinion of the judges of the Civil Court of Cassation of the Supreme Court Krata V.I., Zhuravel' V.I. of August 19, 2020, court case № 637/239/14-ts]. Retrieved from <https://reyestr.court.gov.ua/Review/91089235> (data zvernennja: 27.01.2022) [in Ukrainian].
 27. Postanova Verhovnogo Sudu u skladi kolegii' suddiv Kasacijnogo gospodars'kogo sudu vid 28 kvitnja 2021 r., sudova sprava № 910/9351/20 [Resolution of the Supreme Court in the composition of the panel of judges of the Commercial Court of Cassation of April 28, 2021, court case № 910/9351/20]. Retrieved from <https://reyestr.court.gov.ua/Review/96668843> (data zvernennja: 27.01.2022) [in Ukrainian].
 28. Postanova Verhovnogo Sudu u skladi kolegii' suddiv Drugoi' sudovoi' palaty Kasacijnogo cyvil'nogo sudu vid 04 serpnja 2021 roku, sudova sprava № 185/446/18 [Resolution of the Supreme Court in the composition of the panel of judges of the Second Judicial Chamber of the Civil Court of Cassation of 4 August 2021, court case № 185/446/18]. Retrieved from <https://reyestr.court.gov.ua/Review/98881542> (data zvernennja: 27.01.2022) [in Ukrainian].

Надійшла до редакції 27.01.2022.

Прийнято до друку 01.02.2022.

Публікація онлайн 24.02.2022.

Mykytenko L. Nechesna pidpryjemnyc'ka praktyka v ugodah zi spozhyvachamy. *Zovnishnja torgivlja: ekonomika, finansy, pravo*. 2022. № 1. S. 64-75. Serija. Jurydychni nauky. [https://doi.org/10.31617/zt.knute.2022\(120\)06](https://doi.org/10.31617/zt.knute.2022(120)06)

УДК 346.548

МИКИТЕНКО Людмила,
к. ю. н., доцент, доцент кафедри міжнародного, цивільного та комерційного права Державного торговельно-економічного університету вул. Кіото, 19, м. Київ, 02156, Україна
ORCID: 0000-0002-5365-3377
l.mykytenko@knute.edu.ua

DOI: 10.31617/zt.knute.2022(120)06

MUKUTENKO Liudmila,
PhD (Law), Assistant Professor, Assistant Professor of the Department of International, Civil and Commercial Law
State University of Trade and Economics
19, Kyoto St., Kyiv, 02156, Ukraine
ORCID: 0000-0002-5365-3377
l.mykytenko@knute.edu.ua

НЕЧЕСНА ПІДПРИЄМНИЦЬКА ПРАКТИКА В УГОДАХ ЗІ СПОЖИВАЧАМИ

Вступ. Сучасний стан правовідносин між споживачами та суб'єктами господарювання, які реалізують чи пропонують для реалізації косметичні засоби, набули масштабності в частині порушення прав споживачів, зокрема щодо введення споживачів в оману.

Проблема. Чинне споживче законодавство не враховує всі особливості стосовно прав споживачів і механізмів їх реалізації, деякі норми є неоднозначними та неефективними, чим і користуються несумлінні суб'єкти господарювання.

Метою статті є правовий аналіз ситуацій, пов'язаних із застосуванням засобів нечесної підприємницької практики, та окреслення механізмів захисту прав споживачів у разі використання нечесної підприємницької практики в угодах зі споживачами.

Методи. Використано загальнонаукові та спеціальні методи дослідження: формально-логічний (аналіз, синтез, аналогія, узагальнення, індукція, дедукція); системний; соціологічного дослідження. Інформаційною базою дослідження є національне законодавство, судова практика, Директиви ЄС, інтернет-ресурси та аналітичні матеріали вітчизняних науковців.

Результати. Проаналізовано правові проблеми щодо порушення прав споживачів у разі придбання косметичних засобів та укладання договору про споживчий кредит, із застосуванням засобів нечесної підприємницької практики. Визначено порядок захисту прав споживачів і підстави розірвання договору роздрібної купівлі-продажу та договору про споживчий кредит, з використанням засобів нечесної підприємницької практики.

Висновки. У чинному законодавстві доцільно закріпити норму, яка б врахувала положення Директиви 2008/48/ЄС про пов'язані кредитні договори: якщо споживач здійснює своє право на повернення коштів за договором купівлі-продажу,

UNFAIR ENTREPRENEURIAL PRACTICE IN AGREEMENTS WITH CONSUMERS

Introduction. The current state of legal relations between consumers and businesses that sell or offer cosmetics for sale has become widespread in terms of violation of consumer rights, namely misleading consumers.

Problem. The current consumer legislation does not take into account all the features of consumer rights and mechanisms for their implementation, some rules are ambiguous and ineffective, which is used by dishonest businesses.

The aim of the article is a legal analysis of situations related to the use of unfair business practices and outlines mechanisms to protect consumer rights in the case of unfair business practices in agreements with consumers.

Methods. General scientific and special research methods were used: formal-logical (analysis, synthesis, analogy, generalization, induction, deduction); systemic; method of sociological research. The information base of the research is national legislation, case law, EU Directives, Internet resources and analytical materials of domestic scientists.

Results. The legal problems of violating the rights of consumers in the case of purchasing cosmetics and concluding a consumer loan agreement, using the means of unfair business practices are analyzed. The procedure for consumer protection and the grounds for termination of the retail sale agreement and the consumer loan agreement have been determined, with the use of unfair business practices.

Conclusions. The current legislation should provide for a provision that would take into account the provisions of Directive 2008/48 / EC on related credit agreements: if the consumer exercises his right to a refund under the contract of sale, he should not continue to bear obligations under the related

то він не повинен продовжувати нести зобов'язання за суміжним з договором купівлі-продажу кредитним договором. Важливу роль в ефективному застосуванні норм законодавства щодо заборони нечесної підприємницької практики може відіграти розробка та прийняття Кодексу поведінки підприємців.

Ключові слова: захист прав споживачів, договір про споживчий кредит, нечесна підприємницька практика, агресивна підприємницька практика.

contract of sale by credit agreement. The development and adoption of a Code of Conduct for Entrepreneurship can play an important role in the effective application of the law on the prohibition of unfair business practices.

Keywords: consumer protection, consumer credit agreement, dishonest business practice, aggressive business practice.

JEL Classification K42

Конфлікт інтересів: Автор заявляє, що він не має фінансових чи нефінансових конфліктів інтересів щодо цієї публікації; не має відносин з державними органами, комерційними або некомерційними організаціями, які могли б бути зацікавлені у поданні цієї точки зору. З огляду на те, що автор працює в установі, яка є видавцем журналу, що може зумовити потенційний конфлікт або підозру в упередженості, остаточне рішення про публікацію цієї статті (включно з вибором рецензентів і редакторів) приймалося тими членами редколегії, які не пов'язані з цією установою.

Вступ. В Україні широкого розповсюдження набула практика реалізації дорогих косметичних засобів під оформлення споживчого кредиту, зокрема споживача запрошують на безплатну процедуру, а після її проведення наполегливо рекомендують придбати косметичні засоби. Якщо ж споживач не має достатніх коштів, пропонують укласти договір споживчого кредиту або купити товар у розстрочку. Споживачі зазвичай погоджуються на такі умови, проте прийшовши до тями, розуміють обтяжливість по сплаті кредиту та відсотків по ньому. З огляду на те, що косметичні засоби належної якості, відповідно до вимог чинного законодавства вони не підлягають обміну та поверненню (постанова Кабінету Міністрів України «Про реалізацію окремих положень Закону України «Про захист прав споживачів») [1]. Отже, споживач не має підстав для розірвання договору роздрібної купівлі-продажу. Ще одна проблема, з якою спікається споживач, це те, що договір роздрібної купівлі-продажу і договір споживчого кредиту – це взаємопов'язані документи, тож, не розірвавши перший договір, неможливо розірвати другий.

Проблема. Зазвичай у своїй діяльності недобропорядні суб'єкти господарювання вдаються до заборонених (прихованих) засобів впливу на свідомий вибір споживача. Такі механізми впливу споживачеві важко довести, а ще складніше переконати в цьому самого порушника. Отже, доцільно зупинитися на кожній із зазначених проблем задля їхнього правового вирішення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Правові проблеми системи захисту прав споживачів досліджували: С. Лепех [2], О. Машевська [3], М. Муляр [4], І. Мельник [5]. Зокрема О. Машевська вважає, що введення споживача в оману варто оцінювати саме через зазначений у Законі України «Про захист прав споживачів» термін «нечесна підприємницька практика», а також звертає увагу на недосконалість судової практики в цій сфері. І. Мельник розглядає важливе питання щодо охорони прав позичальників споживчих кредитів через призму аналізу Директив ЄС.

Однак правовим проблемам стосовно правочинів, укладених з використанням нечесної підприємницької практики та реалізації права споживача на розірвання договору купівлі-продажу, і як наслідок припинення зобов'язань за суміжним кредитним договором, не приділено достатньо уваги, що й актуалізує мету цієї наукової статті.

Мета дослідження – здійснити правовий аналіз ситуацій, пов'язаних із застосуванням засобів нечесної підприємницької практики та окреслити механізми та способи захисту прав споживачів у разі використання нечесної підприємницької практики в угодах зі споживачами.

Методи. Методологічною основою статті стали загальнонаукові та спеціальні методи дослідження: формально-логічний (аналіз, синтез, аналогія, узагальнення, індукція, дедукція), завдяки чому виявлено неточності, суперечності та прогалини, наявні в законодавстві України, щодо застосування засобів нечесної підприємницької практики в договорах зі споживачами. Метод соціологічного дослідження використано для характеристики реалізації прав споживачів на захист і механізмів забезпечення їхнього належного захисту; системний – для дослідження послідовності способів захисту прав споживачів.

Інформаційною базою дослідження є національне законодавство, судова практика, Директиви ЄС, інтернет-ресурси та аналітичні матеріали вітчизняних науковців.

Результати дослідження. Між споживачами та суб'єктами господарювання, що реалізують чи пропонують для продажу косметичні засоби, дедалі частіше виникають правовідносини в частині порушення прав споживачів, зокрема введення споживачів в оману шляхом застосування засобів нечесної підприємницької практики. Недобросовісні суб'єкти господарювання не повною мірою дотримуються вимог законодавства, маніпулюють свідомістю споживача щодо незнання своїх прав. Чинне законодавство про захист прав споживачів не враховує особливості придбання дорогих косметичних засобів у кредит і механізмів їхньої реалізації. Деякі норми законодавства є неоднозначними та неефективними, чим і користуються несумлінні суб'єкти господарювання. Навіть судова практика тлумачить такі норми на користь суб'єкта господарювання через недосконалість правових норм [6].

З огляду на правові позиції Верховного Суду варто зазначити, що справи про взаємопов'язаність основних договорів зі споживчими договорами ще формується та не є усталеними. О. Малишевська, аналізуючи такі справи у судовій практиці, зауважує, що попри те, що Закон України «Про захист прав споживачів» у ст. 18 гарантує споживачу право вимагати розірвання договору та відшкодування збитків, завданих придбанням товару, інформація про який неперевірена або неповна, довести в суді факт введення себе в оману споживачу було неможливо, оскільки той обсяг інформації, який доводився суб'єктами господарювання про товар (послугу), що

надавався, розглядався як достатній для свідомого вибору цієї інформації споживачем. Правило ч. 6 ст. 18 цього закону про те, що споживач не мав спеціальних знань про властивості та характеристику послуг, які він придбав, не діяло через застосований законодавцем термін «припущення» [3].

Зупинимось на основних положеннях законодавства, яке порушують та вкрай часто використовують у своїй діяльності суб'єкти господарювання під час реалізації дорогих косметичних засобів у кредит.

Нечесна підприємницька практика, під якою відповідно до ч. 14 ст. 1 Закону України «Про захист прав споживачів» розуміється будь-яка підприємницька діяльність або бездіяльність, що суперечить правилам, торговим та іншим чесним звичаям і впливає або може вплинути на економічну поведінку споживача щодо продукції. Тобто кваліфікуючою ознакою є будь-яка підприємницька діяльність, що впливає на економічну поведінку споживача, щодо придбання товару (послуги). Своєю чергою підприємницька практика вважається такою, що вводить в оману, якщо вона спонукає або може спонукати споживача дати згоду на здійснення правочину, на який в іншому випадку він не погодився б, шляхом надання йому неправдивої чи неповної інформації або ненадання інформації [8]. Тобто суб'єкт господарювання повинен до моменту вчинення будь-якого правочину надати інформацію щодо всіх можливих варіантів (способів) придбання товару (послуги) та його повернення.

Доречно зауважити: законодавчо визначено, що нечесна підприємницька практика забороняється (ч. 1 ст. 19 Закону України «Про захист прав споживачів») [7]. *По-перше*, вчинення дій, що кваліфікуються законодавством як прояв недобросовісної конкуренції; *по-друге*, будь-яка діяльність (дії або бездіяльність), що вводить споживача в оману, є агресивною.

У Директивах № 2005/29/ЄС Європарламенту і Ради ЄС про недобросовісну комерційну практику стосовно споживачів на внутрішньому ринку використано термін «істотний вплив на економічну поведінку споживача», під яким розуміється застосування в комерційній діяльності засобів і методів, що значно обмежують можливість споживача прийняти зважене, обдумане рішення, коли така діяльність веде або може призвести до вчинення споживачем угоди, за інших обставин не була б їм здійснена (ст. 2, п. «е»). Окрім того, у Директиві закріплено норму, яка розкриває, що таке «запрошення до покупки», зокрема це комерційна пропозиція, яка досить чітко визначає товар і його характеристики, а також ціна для прийняття споживачем поміркованого рішення про здійснення покупки [8].

У 1973 р. XXV сесія Консультативної Асамблеї Ради Європи затвердила «Хартію захисту споживачів», а у 1985 р. Генеральна

Асамблея ООН затвердила «Керівні принципи захисту інтересів і прав споживачів», якими передбачається, що надання товарів чи послуг, зокрема у фінансовій галузі, не має здійснюватися шляхом прямого чи опосередкованого обману споживача [9].

Оманливі види торговельної практики утримують споживача від поміркованого, а отже ефективного вибору для придбання товару чи отримання послуги. Для підтримання впевненості споживачів загальна заборона несправедливих видів торговельної практики однаковою мірою має застосовуватися до тих з них, що виникають як за межами контрактних відносин між торговцем і споживачем, так і під час виконання укладеного контракту (п. 13, 14 преамбули зазначеної Директиви) [7].

Відповідно до п. 2 ст. 19 Закону України «Про захист прав споживачів» «підприємницька практика вважається такою, що вводить в оману, якщо вона спонукає або може спонукати споживача дати згоду на здійснення правочину, на який в іншому випадку він не погодився б, шляхом надання йому неправдивої чи неповної інформації або ненадання інформації» [7]. Перелік характерних ознак такої інформації та вимог до неї наведено в цій статті.

Досить часто у своїй підприємницькій діяльності суб'єкти господарювання, маніпулюючи свідомістю споживача, застосовують елементи агресивної підприємницької практики, «яка фактично містить елементи примусу, докучання або неналежного впливу та істотно впливає чи може вплинути на свободу вибору або поведінку споживача стосовно придбання продукції» (ч. 4 ст. 19 Закону України «Про захист прав споживачів») [7]. Під час встановлення того, чи містить підприємницька практика елементи примусу, докучання або неналежного впливу, до уваги беруться багато факторів, але форми агресивної підприємницької практики, встановлені чинним законодавством, не є вичерпними. Тож позитивний аспект, що може бути дієвим для споживача, – це те, що державні органи у вирішенні спірної справи можуть прийняти рішення про застосування інших форм агресивної практики, ніж ті, що передбачені законодавством.

Доречно зауважити: якщо «при реалізації продукції будь-яким чином порушується свобода волевиявлення споживача та/або висловлене ним волевиявлення»; «при наданні послуги, від якої споживач не може відмовитись, а одержати може лише в одного виконавця, виконавець нав'язує такі умови одержання послуги, які ставлять споживача у нерівне становище порівняно з іншими споживачами», то права споживача вважаються в будь-якому разі порушеними (ч. 1, 3 ст. 21 Закону України «Про захист прав споживачів») [7].

Тобто в разі застосування суб'єктами господарювання різних засобів нечесної підприємницької практики (введення в оману, ненадання інформації) є всі підстави для визнання правочину недійсним, оскільки волевиявлення учасника правочину не було вільним і не відповідало його внутрішній волі, що суперечить ст. 203 Цивільного

кодексу України. Відповідно до ч. 6 ст. 19 Закону України «Про захист прав споживачів», правочини, здійснені з використанням нечесної підприємницької практики, є недійсними. Згідно зі ст. 216 Цивільного кодексу України, у разі недійсності правочину кожна зі сторін зобов'язана повернути другій стороні у натурі все, що вона одержала на виконання цього правочину.

Право споживача на інформацію. До речі, «підприємницька практика є такою, що вводить в оману, якщо під час пропонування продукції споживачу не надається або надається у нечіткій, незрозумілій або двозначний спосіб інформація, необхідна для здійснення свідомого вибору» (п. 14 ст. 1 Закону України «Про захист прав споживачів»); якщо це комерційна діяльність, яка може істотно спотворити економічну поведінку споживачів, схильних до впливу комерційної діяльності в силу будь-яких психічних або фізичних відхилень, віку або довірливості, коли продавець мав можливість передбачити їхню поведінку (така поведінка має бути оцінена продавцем, виходячи зі сприйняття інформації (прийняття рішення) середньостатистичним споживачем). Відповідно до ст. 4 Закону України «Про захист прав споживачів» споживачі під час укладення, зміни, виконання та припинення договорів щодо отримання (придбання, замовлення тощо) продукції, а також за використання продукції, що реалізується на території України, для задоволення своїх особистих потреб мають право на доступну, вірогідну та своєчасну інформацію державною мовою про продукцію, її кількість, якість, асортимент, її виробника [7].

Згідно з п. 1 ст. 15 Закону України «Про захист прав споживачів» «споживач має право на одержання необхідної, доступної, достовірної та своєчасної інформації про продукцію, що забезпечує можливість її свідомого і компетентного вибору. Інформація повинна бути надана споживачеві до придбання ним товару чи замовлення роботи (послуги)».

У ч. 1 ст. 6 Закону України «Про захист прав споживачів» зазначено, що продавець (виробник, виконавець) зобов'язаний передати споживачеві продукцію належної якості, а також надати інформацію про цю продукцію (ст. 15 Закону України «Про захист прав споживачів»). Інформація про продукцію має бути викладена державною мовою. Мовою обслуговування споживачів в Україні є державна мова – ч. 1 ст. 30 Закону України «Про забезпечення функціонування державної мови». Маркування має бути здійснене також державною мовою, до того ж містити інформацію про можливий ризик і безпечне використання продукції за допомогою прийнятих загальновідомих у міжнародній практиці позначень [7].

Як вбачається, в п. 4 ч. 1 ст. 15 Закону України «Про захист прав споживачів», інформація про продукцію повинна містити: «відомості про вміст шкідливих для здоров'я речовин, які встановлені нормативно-правовими актами, та застереження щодо застосування окремої продукції, якщо такі застереження встановлені нормативно-правовими

актами. Має зазначатися також і найменування та місцеперебування виробника (виконавця, продавця) і підприємства, яке здійснює його функції щодо прийняття претензій від споживача». Вкрай важливою нормою в ситуації, що розглядається, є положення п. 7 ст. 15 Закону України «Про захист прав споживачів», в якому зазначено, що в разі, «коли надання недоступної, вірогідної, неповної або несвоєчасної інформації про продукцію та про виробника (виконавця, продавця) спричинило придбання продукції, яка не має потрібних споживачеві властивостей, – споживач має право розірвати договір і вимагати відшкодування завданих йому збитків».

Тож, якщо інформацію не надано в повному обсязі до моменту придбання товару (п. 1 ч. 1 ст. 1 Закону України «Про захист прав споживачів»), а продукція (зразки продукції) не містять перекладу державною мовою щодо складу, безпеки продукції тощо, споживач має право на розірвання договору та відшкодування завданих йому збитків.

Водночас якщо якість продукції підлягає сумніву, її використання викликає ураження шкіри чи іншим чином впливає на здоров'я споживача, він має право вимагати повернення продукції як такої, що є неналежної якості. Доказовим документом щодо небезпечності косметичної продукції може бути медичний висновок лікаря-дерматолога, що може підтвердити негативний прояв використання косметичної продукції. Якщо продавець (виконавець) відмовляється від прийняття продукції неналежної якості, споживач може запропонувати провести експертизу, а витрати за її проведення покласти на продавця (положення ст. 17 Закону України «Про захист прав споживачів» передбачає, що експертиза проводиться коштом продавця (виконавця, виробника).

Утім, згідно з п. 1 ч. 1 ст. 8 Закону України «Про захист прав споживачів», у разі виявлення протягом встановленого гарантійного строку істотних недоліків, що виникли з вини виробника товару (продавця, виконавця), або фальсифікації товару, підтверджених за необхідності висновком експертизи, споживач у порядку та строки, що встановлені законодавством і на підставі обов'язкових для сторін правил чи договору, має право за своїм вибором вимагати від продавця або виробника розірвання договору та повернення сплаченої за товар грошової суми.

Отже, споживач має право вимагати розірвання договору купівлі-продажу косметичної продукції через несвоєчасне надання інформації (до моменту придбання продукції), відсутність інформації про продукцію державною мовою, а також (у деяких випадках) доведення, що продукція неналежної якості.

З огляду на зазначене варто зауважити, що правочини, які укладені з використанням нечесної підприємницької практики, є недійсними, а споживач має право на повернення цієї продукції та на відшкодування коштів, сплачених за неї, до того ж договір кредиту підлягає розірванню.

Підстави для розірвання договору споживчого кредиту. Підстав для розірвання договору споживчого кредиту, відповідно до Закону України «Про споживче кредитування» [10] може бути декілька. *По-перше*, згідно з ч. 1 ст. 15 Закону України «Про споживче кредитування», споживач має право протягом 14 календарних днів з дня укладення договору про споживчий кредит відмовитися від договору про споживчий кредит без пояснення причин, зокрема й у разі отримання ним грошових коштів [10]. *По-друге*, відповідно до ч. 8 ст. 12 Закону України «Про захист прав споживачів», якщо продавець (виконавець) або третя особа надала споживачеві кредит на суму коштів за договором, укладеним поза торговельними або офісними приміщеннями, такий кредит втрачає чинність у момент розірвання договору.

Окрім того, варто звернути увагу й на положення ч. 5 ст. 14 Закону України «Про споживче кредитування», згідно з яким забороняється вимагати від споживача укладення договору про споживчий кредит як обов'язкової умови придбання будь-яких товарів чи послуг у кредитодавця або у його спорідненої чи пов'язаної особи.

Тож з наведеної норми вбачається, що продавець та представник банку не має права пропонувати особі (споживачеві) укласти кредитний договір для того, щоб споживач придбав нав'язану продукцію.

Відповідно до Директиви 2008/48/ЄС Європейського Парламенту та Ради ЄС від 23 квітня 2008 р. про договори споживчого кредитування [11] важливим для забезпечення довіри споживачів є пропонування ринком достатнього ступеня їхнього захисту. До того ж у зазначеній Директиві відповідні права споживачів регламентуються на доконтрактній стадії, а також на стадії виконання кредитної угоди. Зокрема відповідно до вимог Директиви 2008/48/ЄС, у разі пов'язаних кредитних договорів існують правовідносини взаємозалежності між договором купівлі-продажу товарів або надання послуг та кредитним договором, укладеним з цією метою. Тож якщо споживач здійснює своє право на повернення коштів за договором купівлі-продажу, то він не повинен продовжувати нести зобов'язання за суміжним з договором купівлі-продажу кредитним договором.

На жаль, у чинному законодавстві України відсутня відповідна норма, яка б визначала правовий механізм пов'язаних договорів і захистила споживача від зловживань суб'єктів господарювання під час укладання договорів з використанням нечесної підприємницької практики.

Водночас відсутність у споживчому законодавстві правового механізму виконання компетентними органами держави ст. 5 Закону України «Про захист прав споживачів» вказує на її декларативний характер, а відтак на відсутність дієвих превентивних запобіжників введенню споживачів в оману компаніями, що нечесно практикують на ринку послуг [3].

Утім, якщо права споживача порушені, то згідно з п. 6 ст. 4 та п. 3 ст. 5 Закону України «Про захист прав споживачів», йому (споживачу) гарантується та забезпечується державний захист, а також визначені відповідні механізми захисту прав споживачів [12, с. 41–42].

Якщо ж споживачеві відмовляють у реалізації його права, він повинен звертатися до суду та інших уповноважених державних органів за захистом порушених прав (відповідно).

Держпродспоживслужба України відповідно до покладених на неї завдань (п.п. 6 п. 4 «Положення про Державну службу України з питань безпечності харчових продуктів та захисту споживачів») [13] перевіряє додержання суб'єктами господарювання, що провадять діяльність у сфері торгівлі і послуг, вимог законодавства про захист прав споживачів, а також правил торгівлі та надання послуг; накладає на суб'єктів господарювання сфери торгівлі та послуг, зокрема й ресторанного господарства, стягнення за порушення законодавства про захист прав споживачів; передає матеріали перевірок на дії осіб, що містять ознаки кримінального правопорушення, органам досудового розслідування.

Щодо порушення кредитних правовідносин споживач може звернутися до Управління захисту прав споживачів фінансових послуг. Відповідно до п. 5 ч. 8 Положення про здійснення Національним банком України нагляду за додержанням учасниками ринку фінансових послуг законодавства про захист прав споживачів фінансових послуг (далі – Положення), нагляд за додержанням банками законодавства про захист прав споживачів фінансових послуг здійснюється Національним банком України з метою сприяння захисту прав та інтересів споживачів фінансових послуг від шахрайства та зловживань. Відповідно до цього Положення споживачі фінансових послуг можуть звертатися до Управління захисту прав споживачів фінансових послуг із зверненням щодо наявних порушень у сфері фінансових послуг та прав споживача [14].

Крім того, споживач має право звернутися й до громадських організацій споживачів (об'єднань споживачів) та повідомити про порушення своїх прав. Останні своєю чергою можуть зафіксувати таке звернення, надати юридичну консультацію, дослідити аналогічні випадки порушень прав споживачів, а також звернутися за захистом порушених прав споживача як до суб'єкта господарювання, так і до державних органів. Відповідно до статей 24, 25 Закону України «Про захист прав споживачів», об'єднання споживачів мають право представляти та захищати інтереси споживачів в органах виконавчої влади й органах місцевого самоврядування згідно з законодавством; звертатися до правоохоронних органів та органів виконавчої влади про притягнення до відповідальності осіб, винних у випуску та реалізації продукції неналежної якості.

Якщо ж досудові способи не допоможуть вирішити таку ситуацію, споживач може звернутися до суду з позовом про захист прав споживачів відповідно до ст. 22 Закону України «Про захист прав споживачів».

Висновки. За результатами аналізу нормативно-правових актів, судової практики, європейського законодавства встановлено, що правочини, укладені з використанням нечесної підприємницької практики, є недійсними, а споживач має право на повернення цієї

продукції та на відшкодування коштів, сплачених за продукцію. Проте споживачам у край складно відстоювати свої права, оскільки норми споживчого законодавства стосовно використання нечесної підприємницької практики є неоднозначними, неефективними та не враховують повною мірою положення Директиви 2005/29/ЄС Європейського парламенту та Ради ЄС від 11 травня 2005 р. щодо несправедливих видів торговельної практики. У Директиві зазначено, що суди або державні органи у випадках, коли того вимагають обставини, з огляду на приватні та публічні інтереси, мають повноваження щодо припинення здійснення недобросовісної комерційної діяльності або ініціювання проведення належних юридичних процедур для припинення здійснюваної недобросовісної комерційної діяльності.

У чинному законодавстві потрібно закріпити норму, яка б врахувала положення Директиви 2008/48/ЄС щодо пов'язаних кредитних договорів стосовно того, що у випадках, коли споживач здійснює своє право на повернення сплачених ним за договором купівлі-продажу коштів, то він не повинен продовжувати нести зобов'язання за суміжним із договором купівлі-продажу кредитним договором.

Важливу роль в ефективному застосуванні норм законодавства щодо заборони нечесної підприємницької практики може відіграти розробка та прийняття Кодексу поведінки підприємців. Отже, самі учасники Кодексу матимуть змогу контролювати його виконання, що переусім допоможе усунути необхідність адміністративного та судового втручання.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Про реалізацію окремих положень Закону України «Про захист прав споживачів»: постанова Кабінету міністрів України від 19 березня 1994 р. № 172. База даних «Законодавство України». ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/172-94-%D0%BF#Text>
2. Лепех С. Умови договору споживчого кредитування. *Підприємництво, господарство і право*. 2017. № 9. С. 29-32.
3. Машевська О. П. Неправомірна підприємницька практика у сфері послуг: позиція Верховного суду України. 2018. URL: <https://zt.arbitr.gov.ua/sud5007/pres-centr/publications/437534>
4. Муляр М. С. Правовий статус споживача за договором споживчого кредиту в контексті новел Закону України «Про споживче кредитування». *Часопис Київського університету права*. 2017. № 2. С. 141-145.
5. Мельник І. І. Забезпечення охорони прав позичальників споживчих кредитів. *Часопис Київського університету права*. 2020. № 3. С. 218-222.
6. Постановление № 71825877 от 24.01.2018. Апелляционный суд Киевской области. URL: <https://youcontrol.com.ua/ru/catalog/court-document/71825877>
7. Про захист прав споживачів: Закон України від 12.05.1991 № 1023-ХІІ. База даних «Законодавство України». ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/102312/find?text=%ED%E5%F7%E5%F1%ED#Text>
8. Директива № 2005/29/ЄС Європейського парламенту і Ради ЄС про недобросовісну комерційну практику по відношенню до споживачів на внутрішньому ринку (Директива про недобросовісну комерційну практику) від 11.05.2005

- № 2005/29/ЄС. База даних «Законодавство України». ВР України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/994_b43/find?text=%F4%E8%ED
9. Резолюція 39/248 Генеральної Асамблеї ООН «Керівні принципи для захисту інтересів споживачів» від 09.04.1985 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_903#Text
 10. Про споживче кредитування: Закон України від 15.11.2016 № 1734-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1734-19#Text>
 11. Директива № 2008/48/ЄС Європейського Парламенту і Ради ЄС про договори споживчого кредитування і відміну Директиви Ради ЄС 87/102/ЄС. База даних «Законодавство України». ВР України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_b19?find=1&text#Text
 12. Микитенко Л. Права споживачів в умовах карантину – 2020. *Зовнішня торгівля: економіка, фінанси, право*. 2020. № 3. С. 35-47. База даних. URL: http://zt.knute.edu.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=2671&catid=292&lang=uk
 13. Про затвердження Положення про Державну службу України з питань безпечності харчових продуктів та захисту споживачів: Постанова Кабінету міністрів України від 2 вересня 2015 р. № 667. База даних «Законодавство України». ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/667-2015-%D0%BF#Text>
 14. Про затвердження Положення про здійснення Національним банком України нагляду за додержанням учасниками ринку фінансових послуг законодавства про захист прав споживачів фінансових послуг: Постанова Правління Національного банку України від 16 червня 2021 року №52. База даних. URL: https://bank.gov.ua/ua/legislation/Resolution_16062021_52

REFERENCE

1. Pro realizaciju okremykh polozhen' Zakonu Ukrainy «Pro zahyst prav spozhyvachiv»: postanova Kabinetu ministriv Ukrainy vid 19 bereznja 1994 r. № 172. Baza danyh «Zakonodavstvo Ukrainy». VR Ukrainy [On the implementation of certain provisions of the Law of Ukraine «On Consumer rights Protection»: Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine of March 19, 1994 № 172. Database «Legislation of Ukraine». Verkhovna Rada of Ukraine]. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/172-94-%D0%BF#Text> [in Ukrainian].
2. Leph, S. (2017). Umovy dogovoru spozhyvchogo kredytuvannja [Terms of the consumer lending agreement]. *Pidpryjemnyctvo, gospodarstvo i pravo – Entrepreneurship, economy and law*, 9, 29-32 [in Ukrainian].
3. Mashevs'ka, O. P. (2018). Nepravomirna pidpryjemnyts'ka praktyka u sferi poslug: pozycja Verhovnogo sudu Ukrainy [Illegal business practice in the field of services: the position of the Supreme Court of Ukraine]. Retrieved from <https://zt.arbitr.gov.ua/sud5007/pres-centr/publications/437534> [in Ukrainian].
4. Muljar, M. S. (2017). Pravovyj status spozhyvacha za dogovorom spozhyvchogo kredytu v konteksti novel Zakonu Ukrainy «Pro spozhyvche kredytuvannja» [Legal status of a consumer under a consumer loan agreement in the context of amendments to the Law of Ukraine «On Consumer Lending»]. *Chasopys Kyi'vs'kogo universytetu prava – Journal of Kyiv University of Law*, 2, 141-145 [in Ukrainian].
5. Mel'nyk, I. I. (2020). Zabezpechennja ohorony prav pozychal'nykiv spozhyvchyh kredytiv [Ensuring the protection of the rights of consumer credit borrowers]. *Chasopys Kyi'vs'kogo universytetu prava – Journal of Kyiv University of Law*, 3, 218-222 [in Ukrainian].
6. Postanovlenye № 71825877 ot 24.01.2018. Apelljacyonnyj sud Kyevskej oblasti [Resolution № 71825877 of January 24, 2018. Court of Appeal of Kyiv region]. Retrieved from <https://youcontrol.com.ua/ru/catalog/court-document/71825877> [in Russian].
7. Pro zahyst prav spozhyvachiv: Zakon Ukrainy vid 12.05.1991 № 1023-XII. Baza danyh «Zakonodavstvo Ukrainy». VR Ukrainy. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/102312/find?text=%ED%E5%F7%E5%F1%ED#Text> [in Ukrainian].

8. Dyrektyva № 2005/29/JeS Jevropejs'kogo parlamentu i Rady JeS pro nedobrosovisnu komercijnu praktyku po vidnoshennju do spozhyvachiv na vnutrishn'omu rynku (Dyrektyva pro nedobrosovisnu komercijnu praktyku) vid 11.05.2005 № 2005/29/JeS. Baza danyh «Zakonodavstvo Ukrai'ny». VR Ukrai'ny [Directive № 2005/29 / EC of the European Parliament and the Council EU on unfair commercial practices in relation to consumers in the internal market (Directive on unfair commercial practices) of 11.05.2005 № 2005/29/EC. Database «Legislation of Ukraine». Verkhovna Rada of Ukraine]. Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/994_b43/find?text=%F4%E8%ED [in Ukrainian].
9. Rezolucija 39/248 General'noi' Asamblei' OON «Kerivni pryncypy dlja zahystu interesiv spozhyvachiv» vid 09.04.1985 r. [UN General Assembly Resolution 39/248 «Guidelines for the Protection of Consumers' Interests» of April 9, 1985] Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_903#Text [in Ukrainian].
10. Pro spozhyvche kredytuvannja: Zakon Ukrai'ny vid 15.11.2016 № 1734-VIII [On consumer lending: Law of Ukraine of 15.11.2016 № 1734-VIII]. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1734-19#Text> [in Ukrainian].
11. Dyrektyva № 2008/48/JeS Jevropejs'kogo Parlamentu i Rady JeS pro dogovory spozhyvchogo kredytuvannja i vidminu Dyrektyvy Rady JeS 87/102/JeES. Baza danyh «Zakonodavstvo Ukrai'ny». VR Ukrai'ny [Directive № 2008/48 / EC of the European Parliament and the Council of EU on consumer credit agreements and repealing the Directive 87/102 / EEC of EU Council. Database «Legislation of Ukraine». Verkhovna Rada of Ukraine]. Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_b19?find=1&text#Text [in Ukrainian].
12. Mykytenko, L. (2020). Prava spozhyvachiv v umovah karantynu – 2020 [Consumer rights in quarantine – 2020]. *Zovnishnja torgivlja: ekonomika, finansy, pravo – Foreign trade: economics, finance, law*, 3, 35-47. Baza danyh. Retrieved from http://zt.knute.edu.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=2671&catid=292&lang=uk [in Ukrainian].
13. Pro zatverdzhennja Polozhennja pro Derzhavnu sluzhbu Ukrai'ny z pytan' bezpechnosti harchovyh produktiv ta zahystu spozhyvachiv: Postanova Kabinetu ministriv Ukrai'ny vid 2 veresnja 2015 r. № 667. Baza danyh «Zakonodavstvo Ukrai'ny». VR Ukrai'ny [On approval of the Regulation on the State Service of Ukraine for Food Safety and Consumer Protection: Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine of September 2, 2015 № 667. Database «Legislation of Ukraine». Verkhovna Rada of Ukraine]. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/667-2015-%D0%BF#Text> [in Ukrainian].
14. Pro zatverdzhennja Polozhennja pro zdijsnennja Nacional'nym bankom Ukrai'ny nagljadu za doderzhannjam uchasnykamy rynku finansovyh poslug zakonodavstva pro zahyst prav spozhyvachiv finansovyh poslug: Postanova Pravlinnja Nacional'nogo banku Ukrai'ny vid 16 chervnja 2021 roku №52. Baza danyh [On approval of the Regulation on the National Bank of Ukraine's supervision over the compliance with the legislation on protection of the rights of consumers of financial services by financial market participants: Resolution of the Board of the National Bank of Ukraine of June 16, 2021 №52. Database]. Retrieved from https://bank.gov.ua/ua/legislation/Resolution_16062021_52 [in Ukrainian].

Надійшла до редакції 18.01.2022.

Прийнято до друку 01.02.2022.

Публікація онлайн 24.02.2022.

Nikitenko V. Protydija shahrajstvu u bankivs'koi' sferi. Zovnishnja torgivlja: ekonomika, finansy, pravo. 2022. № 1. S. 76-85. Serija. Jurydychni nauky. [https://doi.org/10.31617/zt.knute.2022\(120\)07](https://doi.org/10.31617/zt.knute.2022(120)07)

УДК 343.221:336.7

НИКІТЕНКО Віктор,

к. ю. н., доцент, доцент кафедри
правового забезпечення безпеки бізнесу
Державного торговельно-економічного
університету

вул. Кіото, 19, м. Київ, 02156, Україна

ORCID: 0000-0002-1785-1819

v.nikitenko@knute.edu.ua

DOI: 10.31617/zt.knute.2022(120)07

NIKITENKO Viktor,

PhD (Law), Associate Professor,
Associate Professor of the Department
of legal support of business activity
State University of Trade and Economics
19, Kyoto St., Kyiv, 02156, Ukraine

ORCID: 0000-0002-1785-1819

v.nikitenko@knute.edu.ua

ПРОТИДІЯ ШАХРАЙСТВУ У БАНКІВСЬКОЇ СФЕРІ

Вступ. Актуальним питанням є забезпечення збереження грошових коштів банківських установ, на які посягають як всередині (персонал банків), так і зовні (позичальники). Підвищити ефективність протидії різним видам шахрайства в банківській сфері можна насамперед завдяки кримінально-правовим засобам, що надасть змогу убезпечити фінансові ресурси.

Проблема. Для реалізації зазначеної мети необхідно створити систему протидії фінансовому шахрайству шляхом внесення пропозицій щодо удосконалення кримінального законодавства України.

Метою статті є дослідження кримінального законодавства України у частині протидії шахрайству в банківській сфері та формулювання пропозицій щодо його вдосконалення та внесення до нього відповідних змін.

Методи. Методологічною базою дослідження є низка загальнонаукових, спеціальних кримінально-правових і кримінологічних методів.

Результати дослідження. Розглянуто кримінально-правові норми, за якими кваліфікується шахрайство у сфері банківської діяльності. Досліджено, що об'єктом посягання в банківській сфері є фінансові ресурси, що становлять майно відповідних установ. Доведено, що термін «фінансове шахрайство» охоплюється загальним поняттям «шахрайство», визначеним у ст. 190 ККУ.

Висновки. Вітчизняному законодавцю запропоновано внести зміни до ст. 222 ККУ, виключивши зі сфери надання фінансових послуг банки, а діяння, спрямовані на привласнення їхніх кредитних коштів, кваліфікувати відповідними частинами ст. 190 ККУ.

ANTI-FRAUD IN THE BANKING SPHERE

Introduction. An urgent issue is to ensure the safety of funds of banking institutions, which are encroached upon both internally (bank staff) and externally (borrowers). It is possible to increase the effectiveness of combating various types of fraud in the banking sector, primarily through criminal law, which will provide an opportunity to secure financial resources.

Problem. To achieve this goal, it is necessary to create a system to combat financial fraud, regardless of it, by making proposals to improve the criminal law of Ukraine.

The aim of the article is to study the criminal legislation of Ukraine in terms of combating fraud in the banking sector and formulate proposals for its improvement by making appropriate changes.

Methods. The methodological basis is a number of general scientific, special criminal law and criminological methods.

Results. The criminal law norms according to which fraud in the sphere of banking activity is qualified are investigated. It has been determined that the object of encroachment in the banking sector is the financial resources that constitute the property of the relevant institutions. It is proved that the term «financial fraud» is covered by the general concept of «fraud», defined in Art. 190 of the Criminal Code.

Conclusions. The domestic legislator was asked to make appropriate changes to Art. 222 of the Criminal Code, excluding from the scope of financial services banks, and actions aimed at the appropriation of their credit funds to qualify for the relevant parts of Art. 190 of the Criminal Code.

© Нікітенко В., 2022

Автор не отримував прямого фінансування для цього дослідження.

Ключові слова: шахрайство, фінансове шахрайство, фінансові ресурси, об'єкт і предмет посягання, власність, способи шахрайства, протидія шахрайству.

Keywords: fraud, financial fraud, financial resources, object and subject of encroachment, property, methods of fraud, anti-fraud.

JEL Classification K42

Конфлікт інтересів: Автор заявляє, що він не має фінансових чи нефінансових конфліктів інтересів щодо цієї публікації; не має відносин з державними органами, комерційними або некомерційними організаціями, які могли б бути зацікавлені у поданні цієї точки зору. З огляду на те, що автор працює в установі, яка є видавцем журналу, що може зумовити потенційний конфлікт або підозру в упередженості, остаточне рішення про публікацію цієї статті (включно з вибором рецензентів і редакторів) приймалося тими членами редколегії, які не пов'язані з цією установою.

Вступ. Проблеми протидії шахрайським діям у різних сферах життєдіяльності загалом, й у сфері банківської діяльності зокрема завжди відрізнялися особливою актуальністю, оскільки призводять до негативних наслідків у вигляді завдання шкоди як фізичним, так і юридичним особам.

Вчинення шахрайства з фінансовими ресурсами суттєво впливає на репутацію та прибутковість банків: унаслідок нього установа може бути неспроможною виконати свої зобов'язання, до того ж виникає ймовірність зниження її економічної чи акціонерної вартості. У підсумку це матиме негативні наслідки для всієї економічної системи України, зменшуючи добробут її громадян.

Залежно від суб'єкта вчинення протиправного діяння, що спрямоване на заволодіння фінансовими ресурсами банків з використанням підроблених документів, зокрема їхніми клієнтами або персоналом (керівництвом), шахрайство класифікується на *зовнішнє* та *внутрішнє*.

У ході проведення у 2018–2019 рр. компанією *KPMG International* глобального дослідження з питань шахрайства в банківській сфері 61 % респондентів повідомили про зростання загальної кількості випадків зовнішнього шахрайства, 59 % – про збільшення сум шахрайських операцій. Водночас потенційна шкода від внутрішнього шахрайства з боку персоналу банків може бути не меншою, якщо не більшою, за шкоду від зовнішнього, враховуючи спроможність співробітників використовувати слабкі місця засобів контролю з метою привласнення найцінніших активів банку, зокрема й фінансів. Банки постійно повинні діяти на випередження з метою виявлення шахрайства з боку їхніх працівників [1, с. 6].

Особливе місце серед видів зовнішнього шахрайства посідає отримання банківського кредиту шляхом надання позичальником неправдивих відомостей або підроблених документів. Через такі дії значний відсоток отриманих як цільових, так і споживчих кредитів виявляються проблемними та не повертаються. Лише організаційно-адміністративними заходами (посилення внутрішнього контролю, верифікація позичальників) неможливо вирішити загалом проблему охорони фінансових ресурсів банківської установи від протиправних посягань.

На практиці відшкодування завданої юридичній особі (банку) майнової шкоди реалізується в ході досудового розслідування та судового розгляду кримінального провадження щодо вчинення шахрайських дій як персоналом фінансової установи, так і фізичними особами, оскільки загроза бути притягнутим до кримінальної відповідальності є найдієвішим запобіжником від незаконних дій з їхніми фінансовими ресурсами.

Проблема. Кримінально-правова протидія зовнішньому шахрайству в банківській сфері забезпечується ст. 222 «Шахрайство з фінансовими ресурсами» Кримінального кодексу України, що зосереджена у розділі VII «Кримінальні правопорушення у сфері господарської діяльності».

Проте наразі особливої актуальності набуває питання щодо підвищення ефективності протидії різним видам шахрайства в банківській сфері за допомогою кримінально-правових засобів, що надасть можливість зберегти фінансові ресурси й забезпечити прибутковість відповідних суб'єктів підприємницької діяльності.

Аналіз останніх досліджень. Проблема, пов'язаним з визначенням складу кримінальних правопорушень у сфері господарської діяльності, приділяли увагу вітчизняні науковці у галузі кримінального права: Ю. В. Александров, А. М. Бойко, О. О. Дудоров, О. О. Кваша, О. М. Костенко, А. А. Музика, В. О. Навроцький, В. Я. Тацій, П. Л. Фріс та інші. Питання щодо розмежування шахрайства з шахрайством з фінансовими ресурсами у сфері господарської діяльності досліджували Ю. А. Дорохіна та А. О. Ляшко. Автори визначили, що шахрайство у сфері страхування, що по суті є незаконним привласненням фінансових ресурсів, не охоплюється диспозицією ч. 1 ст. 222 ККУ [2]. Кримінально-правовій характеристиці складів злочинів у сфері банківської діяльності та протиправному заволодінню фінансовими ресурсами банківських установ присвячена фундаментальна праця А. М. Ключко [3]. Актуальними є розробки Н. Я. Сокровольської та Ю. Я. Хамиги, які досліджували методи запобігання фінансовому шахрайству в Україні, зокрема аналітиці даних, тестуванню транзакцій, моніторингу електронної пошти [4]. Класифікації фінансового шахрайства в комерційному банку стали предметом наукового пошуку С. С. Мельника [5]. І. В. Готвянський зосередив увагу на шахрайстві у сфері господарської діяльності, особливістю якого є відсутність такої ознаки, як безоплатність отримання майна або права на майно (певних майнових благ) [6].

Метою статті є дослідження кримінального законодавства України у частині протидії шахрайству в банківській сфері та формування пропозицій щодо його удосконалення шляхом внесення відповідних змін.

Методи. Інформаційною основою для дослідження є останні праці науковців у визначеній сфері, законодавство України, кримінально-правовий і кримінологічний понятійний апарат. Методологічною базою є низка загальнонаукових, спеціальних кримінально-правових та кримінологічних методів: системного аналізу, формально-юридичний, співставлення, аналізу.

Результати дослідження. У загальному вигляді кримінально-правове поняття «шахрайство» закріплено у диспозиції ст. 190 ККУ та розкривається як заволодіння чужим майном або придбання права

на майно шляхом обману чи зловживання довірою. Місце цієї статті визначено законодавцем у розділі VI «Кримінальні правопорушення проти власності» ККУ.

В юридичній літературі прописано, що предметом *шахрайства* є приватне, комунальне, державне майно, яке характеризується сукупністю певних ознак, зокрема *юридична* – право на майно належить певному власнику на законній підставі, для суб'єкта злочину воно є чужим; *економічна* – майно має певну вартість, що вимірюється вкладеною в нього працею людини; *фізична* – майно (предмети матеріального світу), яке можна вилучити, привласнити, спожити, пошкодити, знищити тощо [7, с. 543].

Предметом шахрайських дій у сфері банківської діяльності зазвичай є кредитні ресурси (грошові кошти), що становлять основну частину майна відповідної установи. За надання завідомо неправдивої інформації банкам для одержання кредитів, за умови відсутності ознак складу кримінального правопорушення проти власності, передбачена відповідальність згідно зі ст. 222 «Шахрайство з фінансовими ресурсами» ККУ.

Тож законодавцем передбачено кримінально-правовий засіб протидії зовнішньому шахрайству, що може бути вчинено загальним суб'єктом кримінального правопорушення, тобто будь-якою фізичною особою (позичальником). Проте протиправні дії щодо фінансових ресурсів банківської установи з метою їхнього заволодіння також вчиняються її персоналом чи керівниками, зловживаючи службовим становищем, що становить внутрішнє шахрайство. Такі дії з боку працівників банку кваліфікуються за ст. 190 ККУ, а в разі використання свого службового становища додатково ще й за ст. 364 «Зловживання владою або службовим становищем» ККУ.

Варто зазначити, що законодавцем у диспозиції ч. 1 ст. 222 ККУ роз'яснено термін «шахрайство з фінансовими ресурсами» як отримання кредитних коштів, що надаються банком, шляхом внесення завідомо недостовірної інформації у відповідних документах. Проте у науковому середовищі частіше вживається поняття «фінансове шахрайство», тож необхідно визначити, який термін може бути використано в контексті досліджуваної проблеми.

Так, Г. М. Чернишов розуміє *фінансове шахрайство* як кримінологічне явище, тобто злочинна діяльність і виражається у системі кримінально-караних і легальних дій, які вчиняються шляхом обману або зловживання довірою у процесі формування, розподілу й використання грошових фондів з метою здобуття матеріальної вигоди [8, с. 233]. Схожу думку має С. С. Чернявський, який вважає, що фінансове шахрайство – це комплекс взаємопов'язаних, спільних за криміналістичними ознаками технологій корисливих посягань на фінансові ресурси держави, суб'єктів господарювання та громадян, учинених шляхом обману й зловживання службовим становищем [9, с. 56].

Порівняння наведених визначень призводить до висновку, що незалежно від виду шахрайства щодо грошових коштів, терміном, який детальніше й точніше охоплює зміст незаконних дій з грошовими

коштами банку або їх клієнтів, є саме «фінансове шахрайство». Поряд з поняттям «фінансове шахрайство», С. С. Родченко та З. Б. Живко використовують термін «банківське шахрайство» та розуміють його як сукупність злочинних дій і маніпуляцій з метою заволодіння коштами комерційного банку або його клієнтів [10, с. 104]. Аналіз змісту понять «шахрайство з фінансовими ресурсами», «фінансове шахрайство» та «банківське шахрайство» дає підстави для висновку, що ці поняття є похідними від закріпленого у диспозиції ч. 1 ст. 190 ККУ терміну «шахрайство», оскільки діяння, які ними охоплюються, по суті є однаковими та спрямовані на заволодіння грошовими коштами, тобто чужим майном, що у кримінально-правовій науці визначається як об'єкт кримінального правопорушення проти власності.

Відтак постає питання, наскільки ефективною є ст. 222 ККУ у протидії банківських установ фінансовому шахрайству. На наш погляд, конструкція цієї статті ККУ є невдалою, оскільки не захищає повною мірою фінансові ресурси банку та під кримінально-правову охорону підпадають лише кредитні кошти, що становлять частину його майна. З огляду на місце ст. 222 у розділі VI «Кримінальні правопорушення проти власності» ККУ, правопорушення цього розділу мають однаковий родовий об'єкт кримінального правопорушення.

Під *родовим об'єктом злочину* А. А. Вознюк розуміє окрему групу однорідних або тотожних суспільних відносин, що утворюють певну сферу суспільного існування, на які посягають злочини і яким вони заподіюють шкоду або створюють загрозу її заподіяння. Вказівку на родовий об'єкт злочинів найчастіше має назва розділу Особливої частини ККУ. Наприклад, розділ VII названо «Злочини у сфері господарської діяльності». Родовим об'єктом цих злочинів є суспільні відносини у сфері господарської діяльності, на які вони посягають, заподіюючи їм шкоди або створюючи загрозу заподіяння шкоди [11, с. 62].

У спеціальній літературі зазначено, що найсуттєвіше значення як для правотворчої, так і для правозастосовної діяльності має безпосередній об'єкт злочину, під яким є ті конкретні суспільні відносини, що поставлені законодавцем під охорону певної статті Особливої частини ККУ та яким заподіюється шкода злочином, що підпадає під ознаки конкретного складу злочину [12 с. 111].

До того ж варто додати, що обов'язковою ознакою будь-якого складу кримінального правопорушення є його безпосередній *об'єкт*, що визначає суспільну небезпечність конкретного правопорушення та встановлює кримінально-правову норму, за якою має бути кваліфіковано суспільно небезпечне діяння, а також місце цієї норми в Особливій частині ККУ. Однією з ознак об'єкта кримінального правопорушення є його *предмет*, встановлення якого сприяє виявленню дійсної спрямованості конкретного правопорушення. Співвідношення понять «об'єкт злочину» та «предмет злочину» вдало сформулював А. М. Костенко, який зазначив, що об'єкт злочину – це охоронюваний кримінальним законом порядок відносин між людьми, що виникають у суспільстві щодо матеріальних і нематеріальних предметів, які є саме предметами злочинів [13, с. 105].

Науковці вважають, що об'єктом кримінального правопорушення, передбаченого ст. 222 ККУ, є суспільні відносини у сфері надання фінансових ресурсів і податкових пільг. Предметом цього правопорушення є неправдива інформація, що надається вказаним у зазначеній статті адресатам з метою отримання субсидій, субвенцій, дотацій, кредитів чи пільг щодо податків. Надання неправдивої інформації спрямоване на введення вказаних адресатів в оману для незаконного одержання в такий спосіб субсидій, субвенцій, дотацій, кредитів чи пільг щодо податків [7, с. 662].

У ході дослідження зосереджено увагу на отриманні позичальниками кредитних коштів банків, що є майном такої установи. На нашу думку, діяння щодо одержання кредитів шляхом подання до банківської установи неправдивих відомостей про позичальників, поручителів або заставного майна з метою подальшого їх заволодіння у такий спосіб, у супереч довірливим зобов'язанням, містять саме ознаки шахрайства, що кваліфікується за ст. 190 ККУ. Тож не можна погодитися з зазначеною позицією щодо об'єкта та предмета кримінального правопорушення, передбаченого ст. 222 ККУ: коментуючи цю статтю ККУ, вчені-юристи вважають, що предметом шахрайства є не тільки майно, а й право на майно. Об'єктивна сторона полягає у заволодінні чужим майном або придбанні права на майно шляхом обману або зловживання довірою. Обман – це неправдиві відомості (дія) або замовчування відомостей, які мають бути повідомлені (бездіяльність), з метою заволодіння чужим майном або придбання права на майно. Він може виявлятися в усній, письмовій формі, у використанні підроблених документів тощо [7, с. 557].

Отже, шляхом подання умисно неправдивої інформації банківській установі у виді документів, які є завідомо підробленими, та не маючи не меті повернути кредитні кошти, недобросовісний позичальник посягає на суспільні відносини, які регулюють право власності. Тобто в такому випадку родовий і безпосередній об'єкти кримінального правопорушення збігаються та є суспільними відносинами власності. А спосіб вчинення такого діяння (подання підроблених документів), по суті, є обманом. До того ж неважливо, яким чином створений підроблений документ – шляхом зміни його форми (матеріальна підробка) або внесення неправдивих відомостей до справжнього документа (інтелектуальна підробка).

Варто зауважити також на елементі об'єктивної сторони складу будь-якого кримінального правопорушення, зокрема на суспільно небезпечних наслідках. У кримінально-правовій науці такі наслідки визначаються як шкода (збиток), що завдається, або створюється загроза її заподіяння злочинним діянням порядку суспільних відносин, охоронюваним кримінальним законом. Отже, кримінальних правопорушень без настання наслідків не буває. Проте у випадках, якщо суспільно небезпечні наслідки є обов'язковою ознакою об'єктивної сторони конкретного діяння, визначеного Особливою частиною ККУ, то має місце кримінальне правопорушення з матеріальним складом. Кримінальні

правопорушення з формальним складом не мають суспільно небезпечних наслідків як обов'язкову ознаку об'єктивної сторони, тому вважаються закінченими з моменту вчинення зазначених у диспозиціях кримінально-правових норм діянь.

Відтак діяння, зазначені у диспозиції ч. 1 ст. 222 ККУ, віднесено до кримінальних правопорушень з формальним складом, оскільки законодавцем однозначно вказано на відсутність ознак кримінального правопорушення проти власності. Тобто з моменту подання до банку недостовірних відомостей позичальником склад кримінального правопорушення, передбаченого цієї статтею ККУ, вважається закінченим незалежно від настання наслідків у неповерненні кредитних коштів. Однак діяння може бути кваліфіковано за ч. 2 ст. 222 ККУ у разі завдання великої матеріальної шкоди, якщо вона у десять тисяч і більше разів перевищує неоподатковуваний мінімум доходів громадян згідно з приміткою до ст. 218 ККУ. Тому вказане діяння вважається закінченим з моменту фактичного заподіяння великої матеріальної шкоди, тобто наявні ознаки кримінального правопорушення з матеріальним складом.

У контексті викладеного ми підтримуємо позицію В. М. Киричка, який зазначає, що велика матеріальна шкода відповідно до ч. 2 ст. 222 ККУ може виражатися у неповерненні кредиту [7, с. 664].

Отже, є підстави стверджувати, що незалежно від внутрішнього чи зовнішнього фінансового шахрайства банківській установі заподіюється однакова матеріальна шкода, тобто банк є потерпілим від вчинення щодо нього кримінального правопорушення. Саме така позиція законодавця зазначена у ст. 55 Кримінального процесуального кодексу України, згідно з якою визначено, що потерпілим у кримінальному провадженні може бути, крім фізичної особи, також юридична особа, якій кримінальним правопорушенням завдано майнової шкоди. Варто додати, що на практиці найдієвішим способом відшкодування завданої потерпілому – юридичній особі майнової шкоди є участь її представника як цивільного позивача у кримінальному провадженні.

Попри те, що кредитно-фінансова система України має у своєму складі банки з державним капіталом, фінансове шахрайство заподіює шкоду державним інтересам, що виражається у підриві економічного потенціалу України. Отже, кримінально-правова охорона фінансових ресурсів банківських установ має забезпечити їх надійний захист від протиправних дій.

Одним зі шляхів розв'язання цієї проблеми може бути посилене покарання на вчинення фінансового шахрайства незалежно від його виду. Задля досягнення цієї мети варто запропонувати законодавцю внести відповідні зміни до ККУ, зокрема з диспозиції ч. 1 ст. 222 ККУ виключити банк з-поміж адресатів надання завідомо неправдивої інформації з метою одержання кредитів, а відповідні діяння кваліфікувати за нормами ст. 190 ККУ, оскільки об'єктивні сторони шахрайства та фінансового шахрайства загалом збігаються, а відповідні поняття співвідносяться як загальне та часткове.

Дещо схожу позицію висловив І. В. Готвянський, який пропонує дії особи з надання завідомо неправдивої інформації з метою привласнення коштів у вигляді субсидії, субвенції, дотації чи кредиту кваліфікувати як підготовку до заволодіння чужим майном шляхом шахрайства чи замах на його вчинення згідно зі ст. 190 ККУ, а в разі фактичного одержання отриманих коштів на свою користь чи на користь інших осіб – як закінчене шахрайство, передбачене відповідною частиною цієї статті [14, с. 270].

Щодо кваліфікації діянь, пов'язаних з протиправними маніпуляціями з грошовими коштами банківських установ, варто додати, що в разі використання підроблених документів для заволодіння фінансовими ресурсами, які є для позичальника чужим майном, його дії можуть бути кваліфіковані за відповідними частинами ст. 190 ККУ та ст. 358 «Підроблення документів» ККУ як сукупність кримінальних правопорушень. Якщо суб'єктом кримінального правопорушення виступає службова особа, яка для способу фінансового шахрайства використовує владу або службове становище, то її дії повинні бути кваліфіковані за сукупністю ст. 190 ККУ та ст. 364 ККУ.

Водночас таким чином вирішується питання посилення покарання за вчинення, зокрема зовнішнього шахрайства, оскільки ч. ч. 2–4 ст. 190 ККУ згідно зі ст. 12 ККУ визначені як злочини, а ч. ч. 1, 2 ст. 222 ККУ – як кримінальні проступки. Адже критерієм поділу кримінальних правопорушень на злочини та кримінальні проступки відповідно до ст. 12 ККУ є вид та розмір призначеного за вчинене діяння покарання. Тож злочинам притаманна підвищена суспільна небезпечність, а покарання за їх вчинення значно посилено.

Висновки. Ефективність протидії протиправним діянням, спрямованим на заволодіння коштами банків, потребує підвищення шляхом внесення відповідних змін до кримінального законодавства України. Позитивним кроком законодавця у напрямі покращання захисту фінансових ресурсів банків є введення ст. 222 ККУ, проте її застосування виявилось недостатньо дієвим, оскільки призначене покарання за заволодіння кредитними коштами у вигляді штрафу нездатне примусити позичальника повернути кредитні кошти, тобто відшкодувати майнову шкоду фінансовій установі.

У контексті окресленої проблеми вітчизняному законодавцю варто внести відповідні зміни до ст. 222 ККУ, виключивши банки зі сфери надання фінансових послуг, а діяння, спрямованні на привласнення їхніх кредитних коштів, кваліфікувати за відповідними частинами ст. 190 ККУ. Через посилення покарання за фінансове шахрайство, незалежно від його виду, можна запобігти втратам грошових коштів банківських установ.

Надалі наукові пошуки з цієї тематики варто спрямувати на дослідження питання щодо декриміналізації ст. 222 ККУ з огляду на те, що відповідна інформація, яка надається органам державної влади чи органам місцевого самоврядування, для одержання субсидій, пільг, субвенцій, дотацій на етапі її подання підлягає верифікації, а повернення безпідставно отриманих соціальних виплат відбувається у порядку цивільного судочинства.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Глобальне дослідження з питань шахрайства у банківській сфері. Багатостороння загроза шахрайства: чи готові банки гідно протистояти виклику? KPMG International 2019. 24 с. URL: <https://assets.kpmg/content/dam/kpmg/ua/pdf/2020/01/Global-Banking-Fraud-Survey.pdf> (дата звернення: 21.01.2022).
2. Дорохіна Ю. А., Ляшко А. О. Окремі проблеми розмежування шахрайства та шахрайства з фінансовими ресурсами. *Вчені записки ТНУ імені В. І. Вернадського*. Серія: юридичні науки. 2019. Т. 30 (69), № 3. С. 91-94.
3. Клочко А. М. Теоретико-прикладні засади протидії злочинам у сфері банківської діяльності України: дис... д-ра юрид. наук. Київ, 2020. 538 с.
4. Сокровольська Н. Я., Хаμιга Ю. Я. Фінансове шахрайство: шляхи попередження та методи боротьби. *Вісник ОНУ імені І.І. Мечникова*. Т. 23, Вип. 6 (71). 2018. с. 168-172.
5. Мельник С. С. Класифікація фінансового шахрайства в комерційному банку. *Науковий вісник Херсонського державного університету України*. Серія: Економічні науки. 2017. Вип. 23, ч. 3. С. 89-92.
6. Готвянський І. В. Відмежування шахрайства в господарській діяльності від інших складів злочину. *Підприємництво, господарство і право: кримінальне право*. 2018. № 12. С. 273-276.
7. Сташис В. В., Тацій В. Я., Баулін Ю. В., Борисов В. І., Гавриш С. Б. та ін. Кримінальний кодекс України: *Науково-практичний коментар*. Київ: Концерн Ін Юре, 2003. 1196 с.
8. Чернишов Г. М. До питання про визначення фінансового шахрайства. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Серія: Право. 2014. Вип. 26. С. 230-234.
9. Чернявський С. С. Фінансове шахрайство: методологічні засади розслідування: монографія. Київ: Хай-ТекПрес, 2010. 624 с.
10. Родченко С. С., Живко З. Б. Фінансове шахрайство у банківській сфері: сутність, види та сучасний стан. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Серія: Міжнародні економічні відносини та світове господарство. 2020. Вип. 31. С. 103-108.
11. Вознюк А. А. Кримінальне право України. Загальна частина: конспект лекцій. Київ: Нац. акад. внутр. справ, Освіта України, 2016. 236 с.
12. Сташис В. В., Тацій В. Я., Баулін Ю. В., Борисов В. І., Кривоченко Л. М. та ін. Кримінальне право України. Загальна частина. Київ: *Юрінком Інтер*, 2007. 496 с.
13. Костенко О. М., Ландіна А. В. Об'єкт злочину: дискусію варто продовжити. *Право України*. 2008. № 4. С. 101-105.
14. Готвянський І. В. Шахрайство у сфері господарської діяльності. *Сучасний стан і перспективи розвитку держави і права: матеріали VIII Міжнародної наукової конференції студентів, аспірантів та молодих вчених (2-3 грудня 2016 року)*. Дніпро: Дніпропетровський національний університет імені Олеся Гончара, 2016. С. 270-271.

REFERENCES

1. Global'ne doslidzhennja z pytan' shahrajstva u bankivs'kij sferi. Bagatostoronnja zagroza shahrajstva: chy gotovi banky gidno protystojaty vyklyku? [Global study on banking fraud. Multilateral threat of fraud: are banks ready to meet the challenge with dignity?] *KPMG International*, (2019). Retrieved from <https://assets.kpmg/content/dam/kpmg/ua/pdf/2020/01/Global-Banking-Fraud-Survey.pdf> (data zvernennja: 21.01.2022) [in Ukrainian].
2. Dorohina, Ju. A., & Iljashko, A. O. (2019). Okremi problemy rozmezhuwannja shahrajstva ta shahrajstva z finansovymy resursamy [Some problems of distinguishing between fraud and fraud with financial resources]. *Vcheni zapysky TNU imeni V. I. Vernads'kogo. Serija: jurydychni nauky – Scientific notes of TN V.I. Vernadsky U. Series: legal sciences*. (Vol. 30 (69), 3, 91-94 [in Ukrainian].

3. Klochko, A. M. (2020). Teoretyko-prykladni zasady protydii' zlochynam u sferi bankivs'koi' dijal'nosti Ukrainy: dys... d-ra juryd. nauk. Kyi'v [Theoretical and applied principles of counteraction to crimes in the sphere of banking activity of Ukraine: dissertation... Dr. of Jurid. Sciences. Kyiv] [in Ukrainian].
4. Sokrovol'ska, N. Ja., Hamyga, Ju. Ja. (2018). Finansove shahrajstvo: shljahy poperedzhennja ta metody borot'by [Financial fraud: ways to prevent and combat]. *Visnyk ONU imeni I. I. Mechnykova – Bulletin of ONU named I. I. Mechnikov*, (Vol. 23, Issue. 6 (71), (pp. 168-172) [in Ukrainian].
5. Mel'nyk, S. S. (2017). Klasyfikacija finansovogo shahrajstva v komercijnomu banku [Classification of financial fraud in a commercial bank]. *Naukovyj visnyk Hersons'kogo derzhavnogo universytetu Ukrainy. Serija: Ekonomichni nauky – Scientific Bulletin of Kherson State University of Ukraine. Series: Economic Sciences*, (Vol. 23, part 3), (pp. 89-92) [in Ukrainian].
6. Gotvjans'kyj, I. V. (2018). Vidmezhuwannja shahrajstva v gosподars'kij dijal'nosti vid inshyh skladiv zlochynu [Separation of fraud in economic activity from other components of the crime]. *Pidpryjemnyctvo, gospodarstvo i pravo: kryminal'ne pravo – Entrepreneurship, economy and law: criminal law*, 12, 273-276 [in Ukrainian].
7. Stashys, V. V., Tacij, V. Ja., Baulin, Ju. V., Borysov, V. I., & Gavrysh, S. B. (et al.). (2003). Kryminal'nyj kodeks Ukrainy: *Naukovo-praktychnyj komentar* [Criminal Code of Ukraine: Scientific and practical commentary]. Kyi'v: Koncern VD In Jure [in Ukrainian].
8. Chernyshov, G. M. (2014). Do pytannja pro vyznachennja finansovogo shahrajstva [On the question of defining financial fraud]. *Naukovyj visnyk Uzhgorods'kogo nacional'nogo universytetu. Serija: Pravo – Scientific Bulletin of Uzhhorod National University. Series: Law*, (Issue. 26), (pp. 230-234) [in Ukrainian].
9. Chernjav'skyj, S. S. (2010). Finansove shahrajstvo: metodologichni zasady rozsliduvannja: monografija [Financial fraud: methodological principles of investigation: a monograph]. Kyi'v: Haj-TekPres [in Ukrainian].
10. Rodchenko, S. S., & Zhyvko, Z. B. (2020). Finansove shahrajstvo u bankivs'kij sferi: sutnist', vydy ta suchasnyj stan [Financial fraud in the banking sector: nature, types and current state]. *Naukovyj visnyk Uzhgorods'kogo nacional'nogo universytetu. Serija: Mizhnarodni ekonomichni vidnosyny ta svitove gospodarstvo – Scientific Bulletin of Uzhhorod National University. Series: International Economic Relations and the World Economy*, (Issue 31), (pp. 103-108) [in Ukrainian].
11. Voznjuk, A. A. (2016). Kryminal'ne pravo Ukrainy. Zagal'na chastyna: konspekt lekcij [Criminal law of Ukraine. General part: lecture notes]. *Osvita Ukrainy – Education of Ukraine*. Kyi'v: Nac. akad. vnutr. sprav [in Ukrainian].
12. Stashys, V. V., Tacij, V. Ja., Baulin, Ju. V., Borysov, V. I., & Kryvochenko, L. M. (et al.). (2007). Kryminal'ne pravo Ukrainy. Zagal'na chastyna [Criminal law of Ukraine. The general part] Jurinkom Inter – Yurincom Inter, Kyi'v [in Ukrainian].
13. Kostenko, O. M., Landina, A. V. (2008). Ob'jekt zlochynu: dyskusiju varto prodovzhyty [Object of crime: the discussion should continue]. *Pravo Ukrainy – Law of Ukraine*, 4, 101-105 [in Ukrainian].
14. Gotvjans'kyj, I. V. (2016). Shahrajstvo u sferi gosподars'koi' dijal'nosti [Fraud in the sphere of economic activity]. *Suchasnyj stan i perspektyvy rozvytku derzhavy i prava: materialy VIII Mizhnarodnoi' naukovoi' konferencii' studentiv, aspirantiv ta molodyh vchenyh (2-3 grudnja 2016 roku) – Current state and prospects of state and law development: materials of the VIII International Scientific Conference of Students, Postgraduate Students and Young Scientists (December 2-3, 2016)*. Dnipro: Dnipropetrovs'kyj nacional'nyj universytet imeni Olesja Gonchara, C. 270-271 [in Ukrainian].

Надійшла до редакції 30.01.2022.

Прийнято до друку 01.02.2022.

Опубліковано онлайн 24.02.2022.

Bondarenko N., Gorobec' M. Sudova praktyka u spravah pro poshyrennja nedostovirnoi' informacii'. *Zovnishnja torghivlja: ekonomika, finansy, pravo*. 2022. № 1. S. 86-96. Serija. Jurydychni nauky. [https://doi.org/10.31617/zt.knute.2022\(120\)08](https://doi.org/10.31617/zt.knute.2022(120)08)

УДК 347.122:004

БОНДАРЕНКО Наталія,

к. ю. н., доцент, доцент кафедри правового забезпечення безпеки бізнесу
Державного торговельно-економічного університету
вул. Кіото, 19, м. Київ, 02156, Україна
ORCID: 0000-0001-9370-301X
n.bondarenko@knute.edu.ua

ГОРОБЕЦЬ Мар'яна,

магістр права, молодший фахівець з юридичних питань ТОВ «Шанел»
вул. Басейна, 6, м. Київ, 02000, Україна
ORCID: 0000-0003-1542-2751
mariana.horobets@gmail.com

DOI: 10.31617/zt.knute.2022(120)08

BONDARENKO Natalia,

PhD (Law), Associate Professor,
Associate Professor of the Department of Legal Security of Business
State University of Trade and Economics
19, Kyoto St., Kyiv, 02156, Ukraine
ORCID: 0000-0001-9370-301X
n.bondarenko@knute.edu.ua

HOROBETS Mariana,

Magister of Law, junior legal specialist of Chanel LLC
6, Basesyna St., Kyiv, 02000, Ukraine
ORCID: 0000-0003-1542-2751
mariana.horobets@gmail.com

**СУДОВА ПРАКТИКА У СПРАВАХ
ПРО ПОШИРЕННЯ
НЕДОСТОВІРНОЇ ІНФОРМАЦІЇ**

Вступ. У ст. 34 Конституції України зазначено, що кожен має право вільно зберігати, збирати, поширювати та використовувати інформацію письмово, усно чи в інший спосіб. Однак така інформація має розповсюджуватися з дотриманням нормативно-правових актів про її достовірність і не порочити гідність, честь, ділову репутацію інших осіб.

Проблема. Право на свободу слова доволі часто вступає в суперечність з інтересами приватних осіб, суспільства. Через це особливого значення набувають юридичні механізми обмежувального характеру.

Метою статті є розкриття змістовних аспектів поняття «недостовірна інформація» та аналіз судової практики щодо запобігання її поширенню.

Методи. Методологічною основою статті є низка філософських, загальнонаукових, спеціальнонаукових принципів і методів: діалектичний, порівняльного аналізу, системний, аналізу та синтезу, формально-юридичний.

Результати дослідження. У цивільному судочинстві найтиповішими помилками, що притують позивачі під час захисту своїх немайнових прав, – недоведення того факту, що поширена неправдива інформація завдає шкоди відповідним

**JUDICIAL PRACTICE IN CASES
ON THE DISSEMINATION
OF UNRELIABLE INFORMATION**

Introduction. Article 34 of the Constitution of Ukraine states that everyone has the right to freely store, collect, disseminate and use information in writing, orally or otherwise. However, such information must be disseminated in compliance with regulations on its authenticity and not to tarnish the dignity, honor, business reputation of others.

Problem. The right to freedom of speech often conflicts with the interests of individuals and society. In this regard, restrictive legal mechanisms are of particular importance.

The aim of the article is to reveal the substantive aspects of the concept of «unreliable information» and analysis of case law to prevent its dissemination.

Methods. The methodological basis of the article is a number of philosophical, general scientific, special scientific principles and methods: dialectical, comparative analysis, system, analysis and synthesis, formal and legal.

Results. In civil proceedings, the most common mistakes made by plaintiffs in defending their non-property rights are failure to prove the fact that the spread of inaccurate information harms the relevant personal non-property rights or prevents them from exercising them fully and in a timely manner; links to messages that contain

© Бондаренко Н., Горобець М., 2022

Автори не отримували прямого фінансування для цього дослідження.

Внесок авторів є рівнозначним.

особистим немайновим благам або перешкоджає повно і своєчасно його здійснювати; посилення на повідомлення, які містять оцінювальні судження; вибір неналежного способу захисту. Судова практика розгляду справ за ст. 173-1 КУпАП дала змогу виокремити проблеми її правозастосування – неадекватна правова оцінка або неповне встановлення обставин справи судами; нечіткість встановлених мотивів щодо повідомлення.

Висновки. Удосконалити відповідальність за поширення недостовірної інформації з урахуванням судової практики можна шляхом обґрунтованості судових рішень щодо необхідності кожного зі способів правового захисту суб'єктів; чіткого визначення в законодавстві поняття «недостовірна інформація»; а також у розгляді справ за ст. 173-1 КУпАП суди мають забезпечити однаково оцінку одних і тих самих обставин справи з метою забезпечення єдності судової; доповнення ст. 278 ЦКВ.

Ключові слова: недостовірна інформація, немайнові права, способи правового захисту, судова практика

JEL Classification K41

evaluative judgments; choosing the wrong method of protection. Judicial practice of consideration of cases under art. 173-1 of the Code of administrative offenses allowed to single out the problems of its law enforcement – inadequate legal assessment or incomplete establishment of the circumstances of the case by the courts; ambiguity of the established motives for the message

Conclusions. Responsibility for the dissemination of inaccurate information, taking into account case law, can be improved by: the validity of court decisions on the need for each of the methods of legal protection of subjects; clear definition in the legislation of the concept of «unreliable information»; in consideration of cases under Art. 173-1 of the Code of administrative offenses, courts must ensure the same assessment of the same circumstances of the case in order to ensure the unity of the judiciary; addition to Article 278 of the CCU.

Keywords: inaccurate information, non-property rights, methods of legal protection, case law

Конфлікт інтересів: Автори заявляють, що вони не мають фінансових чи нефінансових конфліктів інтересів щодо цієї публікації; не мають відносин з державними органами, комерційними або некомерційними організаціями, які могли б бути зацікавлені у поданні цієї точки зору. З огляду на те, що один з авторів працює в установі, яка є видавцем журналу, що може зумовити потенційний конфлікт або підозру в упередженості, остаточне рішення про публікацію цієї статті (включно з вибором рецензентів і редакторів) приймалося тими членами редколегії, які не пов'язані з цією установою.

Вступ. У ст. 34 Конституції України зазначено, що кожен має право вільно зберігати, збирати, поширювати й використовувати інформацію письмово, усно чи в інший спосіб – на свій вибір [1]. Однак така інформація має розповсюджуватися з дотриманням нормативно-правових актів про її недостовірність і не порочити гідність, честь, ділову репутацію інших осіб. Варто відзначити, що свобода висловлення поглядів, переконань на індивідуальному рівні є підґрунтям усебічного, вільного розвитку особистості в демократично розвиненому суспільстві.

Проблема. Право на свободу слова доволі часто вступає в суперечність з інтересами приватних осіб, суспільства. Тож особливого значення набувають юридичні механізми обмежувального характеру.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженню поняття та змісту інформаційного правопорушення присвятили свої праці І. Бачило, В. Лопатіна, М. Федотова [2]. В. Кучерявенко дослідила юридичний зміст категорії «недостовірна інформація» [3]. О. Бурман та Л. Опришко узагальнили судову практику у справах про поширення інформації в Інтернеті [4]. Захист прав в Інтернеті у зв'язку з поширенням недостовірної інформації розглянуто у праці С. Студенникова [5], І. Томарова [6].

Також можна відзначити праці відомих науковців у галузі цивільних та інформаційних відносин, як-от: І. Спасибо-Фатєєвої, Д. Марша, О. Кохановської, Л. Чуприни, О. Саприкіна, О. Курбан, О. Пригорницької, Т. Лежух, М. Полудьонного, О. Зеленої, О. Іванова, що вивчали захист інформаційних правовідносин, властивості інформації, різні аспекти фейкової інформації, питання цивільно-правової відповідальності за порушення честі, гідності та ділової репутації, спростування недостовірної інформації як спосіб захисту права фізичної особи на особисте життя тощо. Проте зазначені вчені торкнулися лише окремих аспектів недостовірної інформації, залишивши поза увагою удосконалення судовою практикою відповідальності за її поширення.

Метою статті є розкриття змістовних аспектів поняття «недостовірна інформація» та аналіз судової практики щодо запобігання її поширенню.

Методи. Методологічною основою статті є низка філософських, загальнонаукових, спеціально-наукових принципів і методів: діалектичний, порівняльного аналізу, системний, аналізу та синтезу, формально-юридичний.

Результати дослідження. Поняття «недостовірна інформація» на сьогодні законодавчо не визначене та потребує юридичного закріплення. Відповідно до Постанови Пленуму Верховного Суду України, недостовірною вважається інформація, яка викладена неправдиво або не відповідає дійсності, тобто містить дані про явища та події, яких немає загалом або які існували, але інформація про них є неповною, перекрученою, що не відповідає дійсності [7].

Базовим принципом вимог щодо розповсюдження інформації є її достовірність. Достовірна та недостовірна інформація – це досить загальні та суб'єктивні поняття: те, що є правильним для одного, може виявитися неправильним для іншого. Перекручення інформації може статися через фальсифікацію документів; подання неповної інформації або додавання в опис явища чи події елементів, яких насправді не існувало; зазначення не всіх суттєвих відомостей; упередженість особи через нездатність останньої абстрагуватися від власних симпатій та антипатій; ненадійність джерела інформації [2, с. 201].

Достовірність у правовій теорії визнається однією з найважливіших загальних ознак інформації, а на законодавчому рівні – це один з основних принципів інформаційних відносин (ч. 1 ст. 2 Закону України «Про інформацію») [8]. Під достовірністю розуміється загальна властивість інформації, що визначає неспотворену частку в копії документа стосовно його оригіналу. Змістовний аспект визначення «недостовірної інформації» акцентується на категоричності стосовно невідповідності певної інформації реальній, об'єктивній дійсності через її штучне створення або спотворення [5, с. 30].

Інформація, яка поширена як достовірна, однак пізніше змінена, може вплинути на пам'ять і міркування людей після її скасування. Переконавання в достовірності поширюваних відомостей покладається на суб'єктів, які їх поширюють. Виняток становить інформація, що розповсюджується з офіційних джерел. Якщо особою буде виявлено у друкованих та інших засобах масової інформації, зокрема й у мережі Інтернет, інформацію, що не відповідає її діловій репутації, честі, гідності, то порушення цих фундаментальних прав вимагає відповідного захисту.

Неоднозначні судження визиває оцінка гіперпосилань, що ведуть на інший сайт, де розміщена недостовірна інформація, а також перепости з інших сайтів. У справі № 910/3141/18 перший відповідач розмістив на сайті статтю, яка, на думку позивача, містить недостовірну інформацію. Три інші сайти поширили цю інформацію шляхом перепосту з посиланням на першоджерело, і позивач адресував позов до їх власників. Троє відповідачів аргументували необхідність звільнення їх від відповідальності тим, що інформація на їхніх сайтах розміщена із застосуванням прямих посилань на оригінал статті з цитуванням частин тексту без перекручувань. Господарський суд м. Києва в рішенні від 20.06.2018 р. (<http://reyestr.court.gov.ua/Review/75070805>) не побачив у перепості з іншого вебсайту поширення інформації, оскільки до перепосту вона вже була доведена до необмеженого кола осіб, що мали вільний доступ до вебсайту першого відповідача. Суд зобов'язав лише першого відповідача спростувати інформацію, але відмовив у позові до трьох інших відповідачів [6].

Оцінка гіперпосилань, які ведуть на інший сайт, де розміщена недостовірна інформація, – подальший виклик для української системи правосуддя. Тут варто вивчити досвід Європейського суду з прав людини (ЄСПЛ), викладений у рішенні від 04.12.2018 р. у справі *Magyar Jeti Zrt v. Hungary* (заява № 11257/16). Відмінністю гіперпосилань від традиційних публікацій є те, що вони мають за мету лише привернути увагу читачів до існування матеріалу на іншому вебсайті й спрямовують користувачів на вміст, доступний в іншому місці в Інтернеті. Особа, посилаючись на інформацію через гіперпосилання, не контролює зміст вебсайту, до якого гіперпосилання надає доступ, і який може бути змінений після створення посилання. Публікація, що доступна за гіперпосиланням, вже надана первинним видавцем на вебсайті, забезпечуючи необмежений доступ громадськості. Тому застосування цивільної відповідальності за перепост чи за розміщення гіперпосилання потребує індивідуальної оцінки [6].

Поширення інформації означає повідомлення її в публічних виступах, а також в іншій формі хоча б одній особі; опублікування її у пресі; поширення в мережі Інтернет; розповсюдження з використанням телекомунікаційного зв'язку; передання по телебаченню, радіо або в інших ЗМІ; подання в заявах, характеристиках, листах, адресованих іншим особам [5, с. 31].

Ст. 55 Конституції України гарантує кожному право на судовий захист своїх прав. Особа, стосовно якої поширено недостовірну інформацію, має право, згідно зі ст. 16 Цивільного кодексу України (далі – ЦКУ) [10], звернутися до суду за захистом майнового права та особистого немайнового інтересу.

Як свідчить реєстр судових рішень, однією з найчисельніших категорій судових справ є власне справи про спростування недостовірної інформації, що розглядаються у цивільному, господарському та адміністративному процесі [5].

У цивільному судочинстві найтипovішими помилками, що припускають позивачі під час захисту своїх немайнових прав, – недоведення того факту, що поширена недостовірна інформація завдає шкоди відповідним особистим немайновим благам або перешкоджає повно і своєчасно його здійснювати; посилення на повідомлення, які містять оціночні судження, стверджуючи, що це фактичні дані, які підлягають спростуванню; вибір неналежного способу захисту, а саме зобов'язання відповідача публічно вибачитися.

Відповідно до цивільно-процесуального законодавства суд має оцінити наявні у справі докази повно, неупереджено, об'єктивно. Тому будь-які речові, письмові чи електронні докази, а також інформація про свідків, покази яких можуть підтвердити неправдивість поширених відомостей про позивача та сприяти встановленню судом складу правопорушення, неодмінно повинні бути надані суду [11]. Під час розгляду справ про поширення недостовірної інформації суди обов'язково визначають характер такої інформації, з'ясовуючи, є вона фактичним твердженням або оціночним судженням. Зокрема не підлягає доведенню та спростуванню правдивість оціночних суджень. Згідно зі ст. 30 Закону України «Про інформацію» *оціночними судженнями*, за винятком наклепу, є висловлювання, які не містять фактичних даних, зокрема критика, оцінка дій, а також висловлювання, що не можуть бути витлумачені як такі, що містять фактичні дані, з огляду на характер використання мовних засобів, зокрема гіпербол, алегорій, сатири. Отже, оціночні судження носять суб'єктивний характер думки відповідача, та їх не можна перевірити на предмет відповідності дійсності, а згідно зі ст. 277 ЦК України вони не є предметом судового захисту.

Так, 22 травня 2019 р. КЦС ВС розглянув справу за касаційною скаргою ОСОБА_1 на рішення Святошинського районного суду м. Києва від 11 липня 2018 р. та постанову Апеляційного суду м. Києва від 30 жовтня 2018 р., які залишив без змін, зазначивши, що позовні вимоги проти відповідача вмотивовано поширенням ним серед необмеженого кола осіб у соціальній мережі *Facebook* з позначкою «Доступно всім» аудіовізуального твору третьої особи (ГО «Громадське телебачення») [9, с. 18]. Цей твір, на думку позивача – першого заступника Голови СБУ, є фактичним твердженням, що містить свідомо недостовірну інформацію, відомості про події, які існували, але є перекрученими і не відповідають дійсності. КЦС ВС у своїй

постанові спирався на ст. 302 ЦКУ, відповідно до якої фізична особа має право вільно збирати, зберігати, використовувати та поширювати інформацію.

Ст. 29 Закону України «Про інформацію» надає право суспільству отримувати необхідну інформацію, яка є предметом суспільного інтересу. Важливо, щоб суспільство отримувало інформацію, що поширюється будь-яким суб'єктом (ЗМІ, лідерами суспільної думки, посадовими особами, державними службовцями), яка відповідає дійсності й показує різноманіття всіх думок. Це надає можливість самостійно здійснювати оцінку такої інформації на основі усіх фактів, а відтак посилює контроль за діяльністю органів державної влади. За таких обставин інформація про публічних осіб і державних посадовців є суспільно важливою, а межі критики та оцінки їхньої поведінки є більш широкими, ніж стосовно пересічного громадянина.

Судами встановлено, що ОСОБА_1 є публічною особою, відомим державним службовцем вищого рівня, що підлягає ретельному громадському контролю і може зазнати гострої громадської критики у ЗМІ з приводу виконання службових функцій. Суд дійшов вірного висновку про те, що поширена ОСОБА_2 інформація є оціночним судженням відповідача, що ґрунтується на його особистому трактуванні отриманої з інших джерел інформації, а не твердженням. Розповсюдження таких висновків відповідачем має оцінюватись з погляду суспільно відповідальної поведінки будь-якої особи перед громадою, а аналіз таких висновків має здійснюватися суспільством на основі всієї інформації, отриманої з різних джерел.

Якщо особа вважає, що оціночні судження принижують її особисті немайнові права, то вона має право скористатися наданим їй законодавством правом на відповідь з метою обґрунтування безпідставності поширених суджень. Так, 20 травня 2019 р. КЦС ВС розглянув касаційну скаргу ОСОБА_1 на рішення Апеляційного суду Сумської області від 06 червня 2017 р. у справі за її позовом до ОСОБА_2. За результатами розгляду прийнято постанову, в якій зазначено, що Апеляційний суд, скасовуючи рішення суду першої інстанції та відмовляючи у задоволенні позовних вимог про спростування недостовірної інформації, обґрунтовано керувався тим, що запитання відповідача, адресоване позивачу на засіданні комісії інформаційно-консультаційного центру ПАТ «Сумиобленерго», «Ви тупий?» є суб'єктивною думкою ОСОБА_2, тож не є недостовірною інформацією, що підлягає судовому захисту шляхом її спростування, згідно з визначеним ст. 277 ЦКУ порядком [9, с. 25].

Щодо способів *боротьби з поширенням недостовірної інформації*, то особа, право якої порушено, може обрати як загальний, так і спеціальний способи захисту свого права. Відповідно до статей 94, 277 ЦКУ фізична чи юридична особа, особисті немайнові права якої порушено внаслідок поширення про неї недостовірної інформації, має право на відповідь, а також на спростування цієї інформації. Реалізація останнього відбувається в судовому порядку, а строк позовної давності для

спростування недостовірної інформації, розміщеної у ЗМІ, становить один рік (ст. 258 ЦКУ).

Відмінність між спростуванням недостовірної інформації та правом на відповідь полягає у тому, що в першому випадку поширена інформація визнається недостовірною, а за здійснення права на відповідь – особа має право на прояснення власної позиції щодо поширеної інформації та обставин порушення особистого немайнового права без визнання її недостовірною. Відповідь дає особа, стосовно якої поширено інформацію, а спростовує недостовірну інформацію особа, яка її розповсюдила.

Фізична або юридична особа, стосовно яких у програмі, теле-радіопередачі поширені відомості, які не відповідають дійсності, мають право на відповідь у програмах і передачах цієї організації (ст. 65 ЗУ «Про телебачення і радіомовлення»).

Примусове вибачення як спосіб судового захисту за поширення недостовірної інформації не передбачено (статтями 16, 277 ЦКУ), отже, суди не мають права зобов'язувати відповідача вибачитися перед позивачем. Так, 10 жовтня 2018 р. КЦС ВС залишив без змін рішення Печерського районного суду м. Києва від 03 листопада 2016 р. та ухвалу Апеляційного суду м. Києва від 16 лютого 2017 р. у справі, де позивач просив суд ухвалити рішення щодо негайного поновлення порушеного відповідачами його особистого немайнового права й привселюдно вибачитись перед ним на телеканалах. Суд відмовив у задоволенні позову, пояснивши, що примусове вибачення як спосіб судового захисту за поширення недостовірної інформації не передбачено цивільним законодавством [9, с. 36].

Судова практика йде шляхом запобігання поширенню недостовірної інформації в Інтернеті у спосіб зобов'язання відповідача спростувати недостовірну інформацію та видалити її з сайту або вебресурсу. Так, Дарницький районний суд м. Києва у своєму рішенні від 12.06.2019 р. у справі № 753/17600/18 [4, с. 22] про захист честі, гідності та ділової репутації зобов'язав відповідача одночасно спростувати спірну публікацію та видалити інформацію з сайту. Спростування недостовірної інформації, що ганьбить честь та ділову репутацію, обґрунтовано ст. 277 ЦКУ, а потреба видалити її з сайту – ст. 278 ЦКУ.

Зазначена практика набуває поширення. Такі самі підходи застосовано в інших судових рішеннях – Дарницького районного суду м. Києва від 22.05.2020 р. у справі № 591/2885/18 та Центрального міського суду м. Кривого Рогу Дніпропетровської області у справі № 216/2916/19 [4, с. 24]. У разі застосування спростування та видалення недостовірної інформації як заходу правового захисту вважаємо, що суди мають його достатньо аргументувати згідно зі ст. 10 Європейської конвенції на виправдання втручання у право на свободу слова, оскільки це може перешкоджати вільному обігу інформації.

Також зустрічаються рішення судів, що частково задовольняють вимоги – у частині спростування недостовірної інформації відносно позивача: спірна публікація не підлягала видаленню з сайту (рішення

Житомирського районного суду від 30.08.2019 р. у справі № 278/1309/18) з посиланням, що такий спосіб захисту не передбачений цивільним законодавством [7, с. 25].

Вважаємо, що такий спосіб захисту, як видалення спірної інформації з сайту, може застосовуватись судами як спосіб впливу на недобросовісних відповідачів за умов його обґрунтованого доведення, зокрема у справах про видалення персональних даних особи; поширення незаконних відео- та фотозаписів; захисту ділової репутації суб'єктів господарювання. Наведені приклади наочно демонструють необхідність законодавчого врегулювання процедури спростування недостовірної інформації в Інтернеті.

Іноді судові рішення зобов'язують відповідачів разом зі спростуванням недостовірної інформації також розміщувати повний виклад судових рішень, як це мало місце в рішеннях Голосіївського районного суду м. Києва від 22.04.2019 р. у справі № 752/18468/18 і постанові Вінницького апеляційного суду від 15.07.2020 р. у справі № 127/19 [4]. На нашу думку, це, *по-перше*, може порушувати права сторін; *по-друге*, є подвійним спростуванням недостовірної інформації; *по-третьє*, такий спосіб спростування інформації не є пропорційним, оскільки в разі перевищує текст спростовуваної інформації. Також загальнодоступними стають відомості резолютивної частини судового рішення з реєстраційним номером ОКПП позивача та іншими персональними даними, що є конфіденційною інформацією.

ЦКУ містить ще один спосіб захисту порушених прав, передбачений ст. 278 «Заборона поширення інформації, якою порушуються особисті немайнові права». Не надто багато, але цією нормою позивачі користуються. Так, Господарський суд м. Києва у справі № 910/6647/18 зобов'язав товариство з обмеженою відповідальністю протягом 10 календарних днів з дня набрання законної сили рішенням суду видалити з вебсайту інформаційні матеріали [5].

Наведена судова практика є доволі цінною не тільки для правозастосування, її необхідно враховувати під час розробки концепції протидії дезінформації та боротьби з поширенням різного роду фейків в Інтернеті. 12 березня 2019 р. до Верховної Ради України надійшов законопроект № 10139 «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо запобігання розповсюдженню недостовірних відомостей у засобах масової інформації». Ним пропонується доповнити Кримінальний кодекс України ст. 151-1 «Поширення недостовірних відомостей у засобах масової інформації, мережі Інтернет». Ст. 278 ЦКУ, на думку авторів законопроекту, має бути доповнена новою частиною такого змісту: «3. Якщо немайнове особисте право фізичної особи порушене через розповсюдження інформації у мережі Інтернет, суд може заборонити поширення такої інформації шляхом її видалення з відповідного ресурсу мережі Інтернет».

Низку змін народні депутати бажають внести й до Цивільного процесуального кодексу. За їхнім задумом, розгляд справ про захист честі, гідності та ділової репутації будуть проводити у спрощеному

позовному провадженні: не більше ніж 30 днів з дня відкриття провадження у справі, а відзив на позов можна подати не пізніше ніж 7 днів з дня вручення ухвали.

Судова практика у справах про розповсюдження неправдивих чуток активізувалась через поширення в Україні карантину в березні 2020 р. Тоді суспільство зіштовхнулось з великою кількістю неправдивих повідомлень, зокрема й у соціальних мережах, що стало причиною адміністративних протоколів за ст. 173-1 КУпАП (диспозиція статті передбачає поширення неправдивих чуток, які можуть викликати паніку серед населення або порушувати громадський порядок) [12]. Далі ці протоколи передавались до судів і створили неоднозначну практику притягнення до адміністративної відповідальності осіб за неправдиві чутки в Інтернеті. Аналіз судових рішень засвідчив, що проблеми виникали як під час підготовки матеріалів правоохоронними органами, так і під час розгляду їх судами. Так, неналежна підготовка працівниками поліції матеріалів адміністративних справ за ст. 173-1 КУпАП стала причиною закриття провадження у зв'язку з подією або складом адміністративного правопорушення Знам'янським міськрайонним судом Кіровоградської області від 10 квітня 2020 р. та Лубенським міськрайонним судом Полтавської області від 8 квітня 2020 р. [4, с. 8].

До проблем, які виникали під час розгляду справи судами, можна віднести те, що, наприклад, за одне й те саме повідомлення користувачі Інтернету або притягалися до адміністративної відповідальності, або звільнялися. Показовим є випадок поширення користувачами *Facebook* інформації щодо розпилення над Україною на вертольотах дезінфікуючих ліків у березні 2020 р. Так, Дрогобицький міськрайонний суд Львівської області стосовно поширювача інформації визнає його провину доведеною й застосовує згідно зі ст. 173-1 КУпАП штраф у розмірі 170 грн., а Бродівський районний суд Львівської області визнав відсутність у діях поширювача складу адміністративного правопорушення через абсурдність повідомлення, яке не може викликати у людей нестримний страх і паніку [4, с. 9].

Загалом судова практика розгляду справ за ст. 173-1 КУпАП дала можливість виокремити проблеми її правозастосування – неадекватна правова оцінка або неповне встановлення обставин справи судами; нечіткість встановлених мотивів щодо повідомлення, як-от: воно може спричинити порушення громадського порядку або паніку серед населення.

Висновки. Удосконалити відповідальність за поширення недостовірної інформації з урахуванням судової практики можна шляхом: обґрунтованості судових рішень щодо необхідності кожного зі способів правового захисту суб'єктів (спростування недостовірної інформації; видалення її з сайту; розміщення біля спростованої інформації повного судового рішення або застосування декількох з цих способів); чіткого визначення в законодавстві поняття «недостовірна інформація»; у розгляді справ за ст. 173-1 КУпАП, суди мають забезпечити однакову оцінку одних й тих самих обставин справи з метою забезпечення єдності

судової практики у зазначеній категорії справ; ст. 278 ЦКУ доповнити ч. 3: «Якщо немайнове особисте право фізичної особи порушено в мережі Інтернет шляхом розповсюдження інформації щодо неї, то суд може заборонити поширення такої інформації шляхом її видалення з відповідного ресурсу».

Знання базового алгоритму дій у разі поширення недостовірної інформації допоможе ефективніше захистити власні права та відновити репутацію.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Конституція України. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*, 1996, № 30, ст. 141.
2. Бачило І. Л., Лопатіна В. Н., Федотова М. А. Інформаційне правопорушення: поняття та зміст. *Інформаційне право*. 2014. № 3. С. 199-218.
3. Кучерявенко В. Юридичний зміст категорії «недостовірна інформація». *Підприємництво, господарство і право*. № 6. 2019. С. 29-31.
4. Бурман О. О., Опришко Л. В. Судова практика у справах про поширення інформації в Інтернеті: тенденції та проблеми правозастосовної практики. Київ: ГО Платформа прав людини. 2020. 49 с.
5. Студенников С. Поширення недостовірної інформації: як захистити свої права в Інтернеті. URL: <https://sud.ua/ru/news/publication/139401-poshirennya-nedostovirnoyi-informatsiyi-yak-zakhistiti-svoyi-prava-v-interneti> (дата звернення: 17.01.2022)
6. Томаров І. Чи відповідає власник сайту за перепост публікації з іншого сайту? *Юридична газета*. № 6. 2019. URL: https://vkr.ua/publication/chi_vidpovidaє_vlasnik_saytu_za_perepost_publicatsii_z_inshogo_saytu (дата звернення: 15.01.2022).
7. Про судову практику у справах про захист гідності та честі фізичної особи, а також ділової репутації фізичної та юридичної особи: Постанова Пленуму Верховного Суду України від 27.02.2009 № 1. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v_001700-09#Text (дата звернення: 9.01.2022).
8. Закон України про інформацію. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*. 1992. № 48. Ст. 650. База даних «Законодавство України». ВР України. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2657-12#Text> (дата звернення: 11.03.21).
9. Луспенник Д. Д. Огляд практики Касаційного цивільного суду у складі Верховного Суду у справах про захист гідності, честі та ділової репутації. Київ. 2019. 52 с.
10. Цивільний кодекс України: Закон України від 16 січня 2003 р. № 435-IV. Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text> (дата звернення: 9.01.2022).
11. Луспенник Д. Доказування у цивільному процесі: що нового у ЦПК та чому суд наділений правом витребування доказів. URL: <http://kdkako.com.ua/dokazuvannya-u-civilnomu-procesi-shcho-novogo-u-cpk-ta-chomu-sud-nadileniy-pravom-vitrebuвання> (дата звернення: 18.01.2022).
12. Кодекс України про адміністративні правопорушення від 07.12.1984. *ВВР УРСР*. 1984. №51. Ст.1122.

REFERENCES

1. Konstytucija Ukrai'ny [Constitution of Ukraine]. *Vidomosti Verhovnoi' Rady Ukrai'ny (VVR) – Information of the Verkhovna Rada of Ukraine (IVR)*, (1996), 30 [in Ukrainian].
2. Bachylo, I. L., Lopatina, V. N., & Fedotova, M. A. (2014). Informacijne pravoporushennja: ponjattja ta zmist [Information offense: concept and content]. *Informacijne pravo – Information law*, 3, 199–218 [in Ukrainian].

3. Kucherjavenko, V. (2019). Jurydychnyj zmist kategorii' «nedostovirna informacija» [Legal content of the category «inaccurate information»]. *Pidpryjemnyctvo, gospodarstvo i pravo – Entrepreneurship, economy and law*, 6, 29-31 [in Ukrainian].
4. Burman, O. O., & Opryshko, L. V. (2020). Sudova praktyka u spravah pro poshyrennja informacii' v Interneti: tendencii' ta problemy pravozastosovnoi' praktyky [Judicial practice in cases of dissemination of information on the Internet: trends and problems of law enforcement practice]. Kyi'v: GO Platforma prav ljudy ny [in Ukrainian].
5. Studennykov, S. Poshyrennja nedostovirnoi' informacii': jak zahystyty svoi' prava v Interneti [Dissemination of inaccurate information: how to protect your rights online]. Retrieved from <https://sud.ua/ru/news/publication/139401-poshyrennya-nedostovirnoyi-informatsiyi-yak-zakhystiti-svoyi-prava-v-interneti> (data zvernennja: 17.01.2022) [in Ukrainian].
6. Tomarov, I. (2019). Chy vidpovidaje vlasnyk sajtu za perepost publikacii' z inshogo sajtu? [Is the site owner responsible for reposting from another site?] *Jurydychna gazeta – Legal newspaper*, 6. Retrieved from https://vkr.ua/publication/chi_vidpovidae_vlasnik_sajtu_za_perepost_publicatsii_z_inshogo_sajtu (data zvernennja: 15.01.2022) [in Ukrainian].
7. Pro sudovu praktyku u spravah pro zahyst gidnosti ta chesti fizychnoi' osoby, a takozh dilovoi' reputacii' fizychnoi' ta jurydychnoi' osoby: Postanova Plenumu Verhovnogo Sudu Ukrai'ny vid 27.02.2009 № 1 [On judicial practice in cases of protection of dignity and honor of an individual person, as well as business reputation of an individual and legal person: Resolution of the Plenum of the Supreme Court of Ukraine of 27.02.2009 № 1]. Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v_001700-09#Text (data zvernennja: 9.01.2022). [in Ukrainian].
8. Zakon Ukrai'ny pro informaciju. Vidomosti Verhovnoi' Rady Ukrai'ny (VVR). 1992. № 48. St. 650. Baza danyh «Zakonodavstvo Ukrai'ny». VR Ukrai'ny [Law of Ukraine on Information. Information of the Verkhovna Rada of Ukraine (IVR). 1992. № 48. Art. 650. Database "Legislation of Ukraine". Verkhovna Rada of Ukraine]. Retrieved from <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2657-12#Text> (data zvernennja: 11.03.21). [in Ukrainian].
9. Luspenyk, D. D. (2019). Ogljad praktyky Kasacijnogo cyvil'nogo sudu u skladi Verhovnogo Sudu u spravah pro zahyst gidnosti, chesti ta dilovoi' reputacii' [Review of the practice of the Civil Court of Cassation in the Supreme Court in cases of protection of dignity, honor and business reputation]. Kyi'v [in Ukrainian].
10. Cyvil'nyj kodeks Ukrai'ny : Zakon Ukrai'ny vid 16 sichnja 2003 r. № 435-IV. Verhovna Rada Ukrai'ny [Civil Code of Ukraine: Law of Ukraine of January 16, 2003 № 435-IV. Verkhovna Rada of Ukraine]. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text> (data zvernennja: 9.01.2022). [in Ukrainian].
11. Luspenyk, D. Dokazuvannja u cyvil'nomu procesi: shho novogo u CPK ta chomu sud nadilenyj pravom vytrebuvannja dokaziv [Evidence in civil proceedings: what's news are in the CPC and why the court has the right to demand evidence]. Retrieved from <http://kdkako.com.ua/dokazuvannya-u-civilnomu-procesi-shcho-novogo-u-cpk-ta-chomu-sud-nadileniy-pravom-vitrebuvannya/> (data zvernennja: 18.01.2022). [in Ukrainian].
12. Kodeks Ukrai'ny pro administratyvni pravoporushennja vid 07.12.1984. VVR URSR [Code of Ukraine on Administrative Offenses of December 7, 1984. IVR of USSR]. (1984), 51. Art. 1122 [in Ukrainian].

Надійшла до редакції 28.01.2022.

Прийнято до друку 11.02.2022.

Опубліковано онлайн 24.02.2022.

Al'onkin O. Pravo pidprijemstva na profesijnu pravnychu dopomogu i sudove predstavnytvo. *Zovnishnja torgivlja: ekonomika, finansy, pravo*. 2022. № 1. S. 97-106. Serija. Jurydychni nauky. [https://doi.org/10.31617/zt.knute.2022\(120\)09](https://doi.org/10.31617/zt.knute.2022(120)09)

УДК 342.7:347.965.43

АЛЬОНКІН Олександр,

к. ю. н., доцент кафедри правового забезпечення безпеки бізнесу
Державного торговельно-економічного університету

вул. Кіото, 19, м. Київ, 02156, Україна

ORCID: 0000-0002-7867-350X

o.alenkin@knute.edu.ua

DOI: 10.31617/zt.knute.2022(120)09

ALONKIN Oleksii,

PhD (Law), Associate Professor
of Department of Legal Support of Business
Activity

State University of Trade and Economics
19, Kyoto St., Kyiv, 02156, Ukraine

ORCID: 0000-0002-7867-350X

o.alenkin@knute.edu.ua

ПРАВО ПІДПРИЄМСТВА НА ПРОФЕСІЙНУ ПРАВНИЧУ ДОПОМОГУ І СУДОВЕ ПРЕДСТАВНИЦТВО

Вступ. Право підприємства на професійну правничу допомогу та процедуру здійснення його представництва в суді є одним з фундаментальних прав реалізації підприємницької діяльності.

Проблема. Глобальні проблеми сучасності як природного, так і техногенного характеру, та пов'язані з ними політичні й економічні трансформації вимагають систематичного перегляду та постійної актуалізації забезпечення права особи загалом і підприємства зокрема на професійну правничу допомогу та процедуру здійснення його представництва в суді.

Метою статті є теоретико-прикладне осмислення змісту поняття «право підприємства на професійну правничу допомогу і процедуру здійснення його представництва в суді» і стану та перспектив його нормативно-правового забезпечення в Україні.

Методи. Під час дослідження застосовано такі методи: діалектичний, герменевтичний, системний, аналізу та синтезу, індукції й дедукції, формально-юридичний тощо.

Результати. Визначено, що чинне законодавство України не повною мірою відповідає сучасній теорії конституційного права та Конституції України щодо права підприємства на професійну правничу допомогу та процедуру здійснення його представництва в суді. Проведено частковий аналіз відповідних нормативних актів і виявлено певні неузгодженості.

Висновки. Зміст права особи, а також підприємства, на професійну правничу допомогу та процедуру здійснення його представництва в суді потребує певного корегування на рівні Конституції, а також цілої низки законодавчих

THE COMPANY RIGHT TO PROFESSIONAL LEGAL ASSISTANCE AND JUDICIAL REPRESENTATION

Introduction. The company's right to professional legal assistance and the procedure for its representation in court is one of the fundamental rights to conduct business.

Problem. The global problems of today, both natural and man-made, and related political and economic transformations require systematic review and constant updating of the right of individuals in general and businesses in particular to professional legal assistance and representation in court.

The aim of the article is a theoretical and applied understanding of the content of the concept of "the right of the enterprise to professional legal assistance and the procedure for its representation in court" and the state and prospects of its legal support in Ukraine.

Methods. The following methods were used during the research: dialectical, hermeneutic, systemic, analysis and synthesis, induction and deduction, formal-legal, etc.

Results. It is determined that the current legislation of Ukraine does not fully comply with the modern theory of constitutional law and the Constitution of Ukraine on the right of the enterprise to professional legal assistance and the procedure for its representation in court. A partial analysis of the relevant Ukrainian legislation was conducted and some inconsistencies were identified.

Conclusions. The content of the right of a person, including enterprises, to professional legal assistance and the procedure for his representation in court requires some adjustment both at the level of the Constitution and a number of legislative acts of Ukraine. Today in Ukraine there is a certain need

актів України. На сьогодні в Україні є певна потреба в ухваленні Закону України про юридичну службу, зокрема й на підприємстві.

Ключові слова: професійна правнича допомога, адвокатура, юридична служба на підприємстві, представництво особи в суді, самопредставництво.

the adoption of the Law of Ukraine on Legal Service, including at the enterprise.

Keywords: professional legal assistance, advocacy, legal service at the enterprise, representation of a person in court, self-representation.

JEL Classification: K39, K41

Конфлікт інтересів: Автор заявляє, що він не має фінансових чи нефінансових конфліктів інтересів щодо цієї публікації; не має відносин з державними органами, комерційними або некомерційними організаціями, які могли б бути зацікавлені у поданні цієї точки зору. З огляду на те, що автор працює в установі, яка є видавцем журналу, що може зумовити потенційний конфлікт або підозру в упередженості, остаточне рішення про публікацію цієї статті (включно з вибором рецензентів і редакторів) приймалося тими членами редколегії, які не пов'язані з цією установою.

Вступ. Право підприємства на професійну правничу допомогу та процедуру здійснення його представництва в суді є одним з фундаментальних прав реалізації підприємницької діяльності, провідним чинником забезпечення його прав і законних інтересів, без належного юридичного закріплення якого неможливий успішний розвиток як окремо взятого суб'єкта господарювання у сфері суспільного виробництва, так і економіки держави загалом. Стан нормативно-правового регулювання права підприємства на професійну правничу допомогу та процедуру здійснення його представництва в суді є яскравим показником рівня розвитку підприємницької активності політично організованого суспільства загалом.

Проблема. Разом з тим, глобальні проблеми як природного, так і техногенного характеру та пов'язані з ними політичні й економічні трансформації, що відбуваються у сучасному світі, вимагають систематичного перегляду та постійної актуалізації механізмів забезпечення права особи загалом і підприємства зокрема на професійну правничу допомогу й процедуру здійснення його представництва в суді.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Науково-теоретичним і теоретико-прикладним обґрунтуванням окремих аспектів права особи на професійну правничу допомогу та процедуру здійснення його представництва в суді займається багато вчених і практиків. Так, окрему думку щодо висновку Конституційного Суду України у справі за конституційним зверненням Верховної Ради України про надання висновку стосовно відповідності законопроекту про внесення змін до Конституції України (щодо скасування адвокатської монополії) від 31.10.2019 р. висловив суддя Конституційного Суду України М. Мельник [1]. Він наголосив на тому, що професійна правнича допомога не є виключно прерогативою адвоката. Вона відбувається тоді, коли її надає й інша особа – професійний правник. Своєю чергою О. Шандула [2] проводив порівняння термінів «професійна правнича допомога» й «правова допомога» і вносив пропозиції щодо удосконалення законодавчої регламентації відповідної адвокатської діяльності. Автор Л. Слива [3]

розглядав це питання через зміст консультування та його місця в адвокатській діяльності. І. Бутирська [4] досліджувала актуальні питання реалізації права суб'єктів господарювання на професійну правничу допомогу запропонувала покращити стан їх правового забезпечення. А. Мельниченко [5] проводив поточний аналіз стану правового забезпечення здійснення представництва іншої особи в суді виключно адвокатом і висловлював бачення подальших перспектив розвитку цієї ситуації в правовому полі України.

Варто зазначити, що відповідні дослідження цих та інших науковців і практиків присвячені висвітленню окремих питань теоретичного обґрунтування та правового забезпечення права особи на професійну правничу допомогу та процедуру здійснення його представництва в суді, але поточні реалії дійсності, що нас оточує, актуалізують потребу їхнього органічного доповнення.

Метою статті є теоретико-прикладне осмислення змісту поняття «право підприємства на професійну правничу допомогу та процедуру здійснення його представництва в суді» і стану й перспектив його нормативно-правового забезпечення в Україні.

Методи. Методологічною основою представленої статті є низка філософських, загальнонаукових і спеціально-наукових принципів й методів, що дають змогу всебічно розглянути наукову проблему. Під час дослідження застосовано такі методи: діалектичний, герменевтичний, системний, аналізу та синтезу, індукції та дедукції, формально-юридичний тощо.

Результати дослідження. Загальне розуміння професійної правничої допомоги сформульовано й закріплено в Основному Законі України. Відповідно до ст. 59 Конституції України від 28.06.1996 р. «кожен має право на професійну правничу допомогу. У випадках, передбачених законом, ця допомога надається безоплатно. Кожен є вільним у виборі захисника своїх прав» [6]. До речі, частини 1, 2 і 3 ст. 131² Основного Закону України визначають, що «для надання професійної правової допомоги в Україні діє адвокатура. Незалежність адвокатури гарантується. Засади організації і діяльності адвокатури та здійснення адвокатської діяльності в Україні визначаються законом» [6]. У цьому сенсі основоположними нормативно-правовими актами, які розкривають, конкретизують і деталізують зміст наведених положень Конституції України від 28.06.1996 р., є Закони України «Про безоплатну правову допомогу» від 02.06.2011 р. [7] і «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» від 05.07.2012 р. [8].

До того ж зазначені нормативно-правові акти використовують інші поняття, ніж ті, що є у зазначених нормах Основного Закону України. Так, п. 3 ст. 1 Закону України «Про безоплатну правову допомогу» від 02.06.2011 р. подає таке визначення правової допомоги: «надання правових послуг, спрямованих на забезпечення реалізації прав і свобод людини та громадянина, захисту цих прав і свобод, їх відновлення

у разі порушення» [7]. А п. 2 ст. 1 Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» від 05.07.2012 р. встановлює, що адвокатська діяльність – це «незалежна професійна діяльність адвоката щодо здійснення захисту, представництва та надання інших видів правової допомоги клієнту» [8]. Утім, у зазначених нормативно-правових актах немає чіткого визначення окресленої у Конституції України «професійної правничої допомоги», для надання якої в Україні діє адвокатура. Отже, на сьогодні відповідне поняття не має чіткого правового закріплення, що припускає його різнобічне тлумачення з боку як науковців, так і практиків у сфері юриспруденції.

Водночас *правові послуги*, про які йдеться у визначенні правової допомоги в Законі України «Про безоплатну правову допомогу» від 02.06.2011 р., відповідно до п. 4 ст. 1 зазначеного нормативно-правового акта включають «надання правової інформації, консультацій і роз'яснень з правових питань; складення заяв, скарг, процесуальних та інших документів правового характеру; здійснення представництва інтересів особи в судах, інших державних органах, органах місцевого самоврядування, перед іншими особами; забезпечення захисту особи від обвинувачення; надання особі допомоги в забезпеченні доступу особи до вторинної правової допомоги та медіації» [7]. До того ж, розкриваючи зміст адвокатської діяльності, про яку йдеться в Законі України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» від 05.07.2012 р., пункти 5, 9 і 6 ст. 1 зазначеного нормативно-правового акта встановлюють, що «*захист* – вид адвокатської діяльності, що полягає в забезпеченні захисту прав, свобод і законних інтересів підозрюваного, обвинуваченого, підсудного, засудженого, виправданого, особи, стосовно якої передбачається застосування примусових заходів медичного чи виховного характеру або вирішується питання про їх застосування у кримінальному провадженні, особи, стосовно якої розглядається питання про видачу іноземній державі (екстрадицію), а також особи, яка притягається до адміністративної відповідальності під час розгляду справи про адміністративне правопорушення»; «*представництво* – вид адвокатської діяльності, що полягає в забезпеченні реалізації прав і обов'язків клієнта в цивільному, господарському, адміністративному та конституційному судочинстві, в інших державних органах, перед фізичними та юридичними особами, прав і обов'язків потерпілого під час розгляду справ про адміністративні правопорушення, а також прав і обов'язків потерпілого, цивільного позивача, цивільного відповідача у кримінальному провадженні»; «*інші види правової допомоги* – види адвокатської діяльності з надання правової інформації, консультацій і роз'яснень з правових питань, правового супроводу діяльності клієнта, складання заяв, скарг, процесуальних та інших документів правового характеру, спрямованих на забезпечення реалізації прав, свобод і законних інтересів клієнта, недопущення їх порушень, а також на сприяння їх відновленню в

разі порушення» [8]. Подібні тлумачення основ адвокатської діяльності ніяк не сприяють консолідованому формуванню ключового поняття, зміст якого вони мають розкривати – поняття «*професійна правнича допомога*» адвоката. Навпаки, сформульовані та закріплені на законодавчому рівні види адвокатської діяльності розмивають суть цього основоположного поняття.

У світлі цих обставин доречно навести окрему думку судді Конституційного Суду України М. Мельника стосовно висновку Конституційного Суду України у справі за конституційним зверненням Верховної Ради України про надання висновку щодо відповідності законопроекту про внесення змін до Конституції України (щодо скасування адвокатської монополії) від 31.10.2019 р. Ним відзначено, що «поняття «надання професійної правничої допомоги» не тотожне поняттю «представництво особи в суді»... Професійну правничу допомогу надають адвокати, натомість представництво особи в суді може бути здійснено за вибором особи: адвокатом або іншим суб'єктом. Відтак у розумінні ст. 59 Основного Закону України конституційне право на професійну правничу допомогу не вичерпується єдиним можливим засобом його реалізації у вигляді надання такої допомоги лише адвокатом і виключає інших ефективних засобів здійснення цього права, зокрема надання правничої допомоги іншими особами, які мають необхідний рівень юридичних знань і практичних навиків у сфері юриспруденції, – професійними правниками. Таке розуміння суттєво підвищує конституційні гарантії захисту прав людини» [1]. І в нашому випадку повною мірою поширюється на правову роботу юридичної служби на підприємстві.

Під *юридичною службою на підприємстві* варто розуміти функціонально самостійний структурний підрозділ або конкретну посадову особу апарату управління, що безпосередньо спрямовує, координує й виконує методичне керівництво правовою роботою на підприємстві та здійснює загалом правове забезпечення його господарської діяльності згідно з Конституцією та законами України, підзаконними нормативно-правовими актами та міжнародними договорами України. Проте відповідного закону, який би визначав правовий статус юридичної служби на підприємстві загалом та його повноваження як учасника адміністративних, господарських, цивільних та інших правовідносин на сьогодні в Україні немає.

У своїй Окремій думці суддя Конституційного Суду України М. Мельник також наголошує, що на сьогодні «норму ч. 1 ст. 131² Конституції України, згідно з якою для надання професійної правничої допомоги в Україні діє адвокатура, не можна тлумачити обмежувально, зводячи її зміст до того, що крім адвокатів ніхто інший в Україні не може надавати професійну правничу допомогу. Зазначена конституційна норма встановлює, що адвокатура діє для надання професійної правничої

допомоги, але (у системному зв'язку з положеннями ст. 59 Конституції України) не виключає того, що професійну правничу допомогу можуть надавати, крім адвокатів, інші професійні правники. Не можна заперечити, що представництво іншої особи у суді професійним правником, який не має посвідчення адвоката, є наданням професійної правничої допомоги» [1]. Цей висновок має безпосереднє відношення до змісту тієї правової роботи, яка здійснюється самостійним структурним підрозділом або конкретною посадовою особою апарату управління суб'єкта господарювання у сфері суспільного виробництва. До того ж правова робота юридичної служби на підприємстві – це щоденна діяльність самостійного структурного підрозділу або конкретної посадової особи апарату управління правозастосовного та нормотворчого характеру, яка покликана забезпечити дотримання законності у функціонуванні суб'єктів господарювання, використання правових способів і засобів для зміцнення та поліпшення економічних показників виробництва, зберігання майна та захисту прав і законних інтересів підприємства. У цьому є зміст професійної правничої допомоги.

Завершуючи огляд змісту поняття «професійна правнича допомога», у своїй Окремій думці суддя Конституційного Суду України М. Мельник підсумовує, що «приписи статей 59 та 131² Конституції України не дають підстав визначити зміст професійної правничої допомоги виключно через єдиного суб'єкта її надання, стверджуючи, що надання професійної правничої допомоги має місце лише тоді, коли відповідні юридичні послуги надає адвокат, і що така допомога не надається, коли такі самі послуги надає інша особа – професійний правник, який статусом адвоката не наділений» [1]. Підтримуючи точку зору автора Окремої думки загалом, вважаємо, що правова робота юридичної служби на підприємстві є основою забезпечення належної професійної правничої допомоги суб'єкту господарювання у сфері суспільного виробництва. Проте це не має безпосереднього юридичного закріплення на рівні законодавства України.

До того ж відповідно до частин 4 і 5 ст. 131² Конституції України від 28.06.1996 р. «виключно адвокат здійснює представництво іншої особи в суді, а також захист від кримінального обвинувачення. Законом можуть бути визначені винятки щодо представництва в суді у трудових спорах, спорах щодо захисту соціальних прав, виборів та референдумів, у малозначних спорах, а також стосовно представництва малолітніх чи неповнолітніх осіб і осіб, що визнані судом недієздатними чи дієздатність яких обмежена» [6]. У такий спосіб на конституційному рівні закріплено монополію адвокатів на судове представництво фізичних та юридичних осіб.

Водночас згідно з ч. 1 ст. 56 Господарського процесуального кодексу України від 06.11.1991 р., ч. 1 ст. 58 Цивільного процесуального кодексу України від 18.03.2004 р. і ч. 1 ст. 55 Кодексу адміністра-

тивного судочинства України від 06.07.2005 р., сторона, третя особа, а також особа, якій законом надано право звертатися до суду в інтересах іншої особи, може брати участь в судовому процесі особисто – самопредставництво та/або через представника. Водночас згідно з ч. 3 ст. 56 Господарського процесуального кодексу України від 06.11.1991 р., ч. 3 ст. 58 Цивільного процесуального кодексу України від 18.03.2004 р. та ч. 3 ст. 55 Кодексу адміністративного судочинства України від 06.07.2005 р., юридична особа незалежно від порядку її створення бере участь у справі через свого керівника, члена виконавчого органу, іншу особу, уповноважену діяти від її імені відповідно до закону, статуту, положення, трудового договору (контракту) – самопредставництво юридичної особи, або через представника. І нарешті, відповідно до ч. 1 ст. 58 Господарського процесуального кодексу України від 06.11.1991 р., ч. 1 ст. 60 Цивільного процесуального кодексу України від 18.03.2004 р. та ч. 1 ст. 57 Кодексу адміністративного судочинства України від 06.07.2005 р., «представником у суді може бути адвокат або законний представник» [9–11]. Зважаючи на приписи наведених нормативно-правових актів, можна зазначити, що на сьогодні в Україні разом з проголошеним на конституційному рівні адвокатським представництвом як альтернатива діє самопредставництво, зокрема юридичної особи.

Через те, що підприємство, незалежно від форми власності, може бути юридичною особою, зазначене її самопредставництво не повною мірою відповідає вимогам частин 4 і 5 ст. 131² Конституції України від 28.06.1996 р. Зокрема згідно з ч. 5 ст. 65 Господарського кодексу України від 16.01.2003 р., керівник підприємства без доручення діє від імені підприємства, представляє його інтереси в органах державної влади та органах місцевого самоврядування, інших організаціях, у відносинах з юридичними та фізичними особами, формує адміністрацію підприємства й вирішує питання його діяльності в межах і порядку, визначених установчими документами [12]. Отже, керівник підприємства виступає його законним представником – законним представником юридичної особи. У зв'язку з цим варто ще раз нагадати зміст зазначеної ч. 3 ст. 56 Господарського процесуального кодексу України від 06.11.1991 р. [9], в якій визначено, що юридична особа (у нашому випадку – підприємство), незалежно від порядку її створення бере участь у справі через свого керівника, члена виконавчого органу, іншу особу, уповноважену діяти від її імені відповідно до закону, статуту, положення, трудового договору (контракту) або представника. Отже, керівник підприємства, відповідно до локальних актів правового характеру, що діють на підприємстві, має право, наприклад, вводити до складу виконавчого органу підприємства керівника його юридичної служби або призначати юрисконсульта особою, яка буде уповноважена представляти підприємство в суді, або укладати відповідний договір із зовнішнім юридич-

ним радником, яким серед інших може бути й адвокат. Через ці обставини можна говорити про те, що закріплене на конституційному рівні виключно адвокатське представництво на сьогодні у відповідності з наведеними вище нормативно-правовими актами нівельоване.

Водночас позитивним моментом для підприємства в ситуації, яка склалася в Україні з альтернативним підходом щодо представництва його законних інтересів у суді, є те, що воно має право вибору – відстоювати свої інтереси самостійно в порядку самопредставництва або шляхом використання аутсорсингу, зокрема звернувшись до послуг адвокатської контори. Наприклад, юридична служба на підприємстві або його юрисконсульт можуть відповідно до статуту, положення, трудового договору (контракту) тощо самостійно брати участь у справах незначної складності, а адвокатам керівник підприємства на підставі укладеного договору передаватиме складні та/або нетипові справи.

Натомість негативним аспектом самопредставництва юридичної особи є те, що на рівні процесуального законодавства України залишається не визначеним вичерпний перелік документів, якими представники підприємства можуть посвідчувати перед судом свої повноваження. До того ж представництво адвоката згідно з ч. 1 ст. 26 Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» від 05.07.2012 р., «...здійснюється на підставі договору про надання правової допомоги. Документами, що посвідчують повноваження адвоката на надання правової допомоги, можуть бути: 1) договір про надання правової допомоги; 2) довіреність; 3) ордер; 4) доручення органу (установи), уповноваженого законом на надання безоплатної правової допомоги» [8]. Єдиною можливістю належного самопредставництва юридичної особи на сьогодні є юридичне закріплення на рівні локальних актів права конкретного представника підприємства на захист законних інтересів цієї юридичної особи в суді з деталізацією його повноважень.

Висновки. Отже, зміст права особи, зокрема й окремо взятого підприємства, на професійну правничу допомогу та процедуру здійснення його представництва в суді потребує певного його корегування на рівні як Конституції, так і цілої низки законодавчих актів України.

З огляду на викладене, внутрішню соціально-економічну ситуацію та певні кризові явища, що відбуваються в Україні та за її межами, існує потреба в ухваленні Закону України про юридичну службу, зокрема на підприємстві незалежно від його форми власності.

Відповідний законодавчий акт має чітко визначати принципи, умови й порядок здійснення правової роботи юридичної служби, зокрема на підприємстві, формулювати мету створення, функції та її повноваження, закріплювати загалом правовий статус юридичної служби, зокрема на підприємстві, як учасника адміністративних, господарських, цивільних та інших правовідносин.

Закон України про юридичну службу, зокрема на підприємстві, має увібрати весь накопичений теоретико-прикладний вітчизняний і закордонний досвід правого регулювання діяльності юридичної служби на підприємстві як підрозділу, що здійснює правове забезпечення його господарської діяльності, а також стосовно професійної правничої допомоги та процедур здійснення представництва підприємства в суді.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Окрема думка судді Конституційного Суду України Мельника М. І. стосовно Висновку Конституційного Суду України від 29 жовтня 2019 року № 3-в/2019: Конституційний Суд; Окрема думка від 29.10.2019 Верховна Рада України URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/na03d710-19#Text>
2. Шандула О. Роль адвокатури в реалізації права особи на професійну правничу допомогу. *Вісник Національної академії правових наук України*. 2017. № 3 (90). С. 110-119.
3. Слива Л. Консультативна діяльність адвоката: поняття та особливості. *Молодий вчений*. 2018. № 7 (59). С. 229-232.
4. Бутирська І. Професійна правнича допомога у господарському процесі. *Судова апеляція*. 2019. № 2 (55). С. 131-139.
5. Мельниченко А. Адвокатська монополія в судах: поточний стан, виклики та очікування. *Legalhub.online*. URL: <https://legalhub.online/blogy/advokatska-monopoliya-v-sudah-potochnyj-stan-vyklyky-ta-ochikuvannya>
6. Конституція України: прийнята на V сесії Верховної Ради України 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР. Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>
7. Про безоплатну правову допомогу: Закон України від 02.06.2011 р. № 3460-VI. Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3460-17#Text>
8. Про адвокатуру та адвокатську діяльність: Закон України від 05.07.2012 р. № 5076-VI. Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5076-17>
9. Господарський процесуальний кодекс України: Кодекс України від 06.11.1991 р. № 1798-XII. Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1798-12#Text>
10. Цивільний процесуальний кодекс України: Кодекс України від 18.03.2004 р. № 1618-IV. Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15#Text>
11. Кодекс адміністративного судочинства України: Кодекс України від 06.07.2005 р. № 2747-IV. Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2747-15#Text>
12. Господарський кодекс України: Кодекс України від 16.01.2003 р. № 436-IV. Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/436-15#Text>

REFERENCES

1. Mel'nyk, M. I. Okrema dumka suddi Konstytucijnogo Sudu Ukrai'ny stosovno Vysnovku Konstytucijnogo Sudu Ukrai'ny vid 29 zhovtnja 2019 roku № 3-v/2019: Konstytucijnyj Sud; Okrema dumka vid 29.10.2019 Verhovna Rada Ukrai'ny [Dissenting opinion of a judge of the Constitutional Court of Ukraine regarding the Conclusion of the Constitutional Court of Ukraine of October 29, 2019 № 3-v / 2019: Constitutional Court; Separate opinion of October 29, 2019 The Verkhovna Rada of Ukraine]. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/na03d710-19#Text> [in Ukrainian].

2. Shandula, O. (2017). Rol' advokatury v realizacii' prava osoby na profesijnu pravnychu dopomogu [The role of the legal practice in the realization of the individual's right to professional legal assistance]. *Visnyk Nacional'noi' akademii' pravovyh nauk Ukrainy – Bulletin of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine*, 3 (90), 110-119 [in Ukrainian].
3. Slyva, L. (2018). Konsul'tatyvna dijalnist' advokata: ponjattja ta osoblyvosti [Advisory activities of a lawyer: concepts and features]. *Molodyj vchenyj – Young scientist*, 7 (59), 229-232 [in Ukrainian].
4. Butyrs'ka, I. (2019). Profesijna pravnycha dopomoga u gospodars'komu procesi [Professional legal assistance in the economic process]. *Sudova apeljacija – Judicial appeal*, 2 (55), 131-139 [in Ukrainian].
5. Mel'nychenko, A. Advokats'ka monopolija v sudah: potochnyj stan, vyklyky ta ochikuvannja [Lawyer's monopoly in the courts: current situation, challenges and expectations]. Legalhub.online. Retrieved from <https://legalhub.online/blogy/advokatska-monopoliya-v-sudah-potochnyj-stan-vyklyky-ta-ochikuvannya> [in Ukrainian].
6. Konstytucija Ukrainy: pryjnjata na V sesii' Verhovnoi' Rady Ukrainy 28.06.1996 r. № 254k/96-VR. Verhovna Rada Ukrainy [Constitution of Ukraine: adopted at the V session of the Verkhovna Rada of Ukraine on June 28, 1996 № 254k / 96-VR. Verkhovna Rada of Ukraine]. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80> [in Ukrainian].
7. Pro bezoplatnu pravovu dopomogu: Zakon Ukrainy vid 02.06.2011 r. № 3460-VI. Verhovna Rada Ukrainy [On free legal aid: Law of Ukraine of 02.06.2011 № 3460-VI. Verkhovna Rada of Ukraine]. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3460-17#Text> [in Ukrainian].
8. Pro advokaturu ta advokats'ku dijalnist': Zakon Ukrainy vid 05.07.2012 r. № 5076-VI. Verhovna Rada Ukrainy [On Advocacy and legal practice: Law of Ukraine of July 5, 2012 № 5076-VI. Verkhovna Rada of Ukraine]. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5076-17> [in Ukrainian].
9. Gospodars'kyj procesual'nyj kodeks Ukrainy: Kodeks Ukrainy vid 06.11.1991 r. № 1798-III. Verhovna Rada Ukrainy [Economic Procedural Code of Ukraine: Code of Ukraine of November 6, 1991 № 1798-XII. Verkhovna Rada of Ukraine]. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1798-12#Text> [in Ukrainian].
10. Cyvil'nyj procesual'nyj kodeks Ukrainy: Kodeks Ukrainy vid 18.03.2004 r. № 1618-IV. Verhovna Rada Ukrainy [Civil Procedural Code of Ukraine: Code of Ukraine of March 18, 2004 № 1618-IV. Verkhovna Rada of Ukraine]. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15#Text> [in Ukrainian].
11. Kodeks administratyvnogo sudochnystva Ukrainy: Kodeks Ukrainy vid 06.07.2005 r. № 2747-IV. Verhovna Rada Ukrainy [Code of Administrative Procedure of Ukraine: Code of Ukraine of July 6, 2005 № 2747-IV. Verkhovna Rada of Ukraine]. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2747-15#Text> [in Ukrainian].
12. Gospodars'kyj kodeks Ukrainy: Kodeks Ukrainy vid 16.01.2003 r. № 436-IV. Verhovna Rada Ukrainy [Economic Code of Ukraine: Code of Ukraine of January 16, 2003 № 436-IV. Verkhovna Rada of Ukraine]. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/436-15#Text> [in Ukrainian].

Надійшла до редакції 31.01.2022.

Прийнято до друку 03.02.2022.

Публікація онлайн 24.02.2022.

Dubina O. Prava dytyny v administratyvno-deliktnykh vidnosynah. *Zovnishnja torgivlja: ekonomika, finansy, pravo*. 2022. № 1. S. 107-116. Serija. Jurydychni nauky. [https://doi.org/10.31617/zt.knute.2022\(120\)10](https://doi.org/10.31617/zt.knute.2022(120)10)

УДК 342.95:342.7-053

ДУБІНА Олег,
аспірант Одеського державного університету
внутрішніх справ
вул. Успенська, 1, м. Одеса, 65000, Україна
ORCID: 0000-0002-3654-1920
oleg.education@gmail.com

DOI: 10.31617/zt.knute.2022(120)10

DUBINA Oleh,
postgraduate student
Odessa State University of Internal Affairs
1, Uspenska St., Odessa, 65000, Ukraine
ORCID: 0000-0002-3654-1920
oleg.education@gmail.com

ПРАВА ДИТИНИ В АДМІНІСТРАТИВНО-ДЕЛІКТНИХ ВІДНОСИНАХ

Вступ. Як свідчить аналіз вітчизняних нормативно-правових актів, особливий статус дитини найменше враховано в законодавстві про адміністративні правопорушення.

Метою статті є аналіз прав дитини, яка притягується до адміністративної відповідальності, стосовно їх відповідності міжнародним стандартам та достатності для забезпечення найкращих інтересів цієї категорії учасників адміністративно-деліктних відносин.

Методи. Емпіричною базою дослідження стали правові акти міжнародного та українського законодавства, наукові праці авторів у галузі адміністративного права. Завдяки поєднанню загальнонаукових і спеціальних методів пізнання вдалося опрацювати вказаний емпіричний матеріал та отримати власні наукові висновки.

Результати дослідження. Основу статті формує порівняльний аналіз норм міжнародного права та національного законодавства України стосовно відправлення правосуддя щодо неповнолітніх. Встановлено, що певні важливі для захисту та відстоювання своїх інтересів права неповнолітніх осіб, що притягуються до адміністративної відповідальності, які передбачені міжнародним правом, не закріплено в нормах відповідного законодавства України.

Висновки. Наголошено на необхідності створення у національному законодавстві певних адміністративно-правових механізмів захисту та забезпечення конституційних прав дітей на всіх етапах провадження у справах про адміністративні правопорушення; визначення спеціально-процесуального статусу дитини в адміністративно-деліктному провадженні. Доведено, що захист прав дитини, яка притягується до адміністративної відповідальності, має забезпечуватися в судовому та позасудовому порядку.

THE RIGHTS OF THE CHILD IN ADMINISTRATIVE-TORT RELATIONS

Introduction. According to the analysis of domestic regulations, the special status of the child is least taken into account in the legislation on administrative offenses.

The aim of the article is to analyze the rights of the child, who is brought to administrative responsibility, for their compliance with international standards and sufficiency to ensure the best interests of this category of participants in administrative-tort relations.

Methods. The empirical basis of the study were legal acts of international and Ukrainian law, scientific works of other authors in the field of administrative law. Thanks to a combination of general scientific and special methods of cognition it was possible to process the specified empirical material and to receive own scientific conclusions.

Results. The basis of the article is a comparative analysis of the norms of international law and national legislation of Ukraine concerning the administration of justice for minors. It has been established that certain rights of minors, who are brought to administrative responsibility, which are important for the protection and defense of their interests, which are provided by international law, are not enshrined in the relevant legislation of Ukraine.

Conclusions. According to the results of the study, the need to create in the national legislation certain administrative and legal mechanisms to protect and ensure the constitutional rights of children at all stages of proceedings in cases of administrative offenses is emphasized; determination of the special procedural status of the child in administrative tort proceedings. It is argued that the protection of the rights of a child, who is brought to administrative responsibility, should be ensured in court and out of court.

Ключові слова: адміністративна відповідальність неповнолітніх, права дитини, правовий захист, дитини, провадження у справах про адміністративні правопорушення.

Keywords: administrative liability of minors, rights of the child, legal protection, children, proceedings in cases of administrative offenses.

JEL Classification: D74, K23, K42

Конфлікт інтересів: Автор заявляє, що він не має фінансових чи нефінансових конфліктів інтересів щодо цієї публікації; не має відносин з державними органами, комерційними або некомерційними організаціями, які могли б бути зацікавлені у поданні цієї точки зору. З огляду на те, що автор не працює в установі, яка є видавцем журналу, що може зумовити потенційний конфлікт або підозру в упередженості, остаточне рішення про публікацію цієї статті (включно з вибором рецензентів і редакторів) приймалося тими членами редколегії, які не пов'язані з цією установою.

Постановка проблеми. Зв'язки між особою та державою фіксуються в різних юридичних формах, що за своєю єдністю формують правовий статус відповідних учасників правовідносин. Дитина, попри вікові особливості (відсутність психічної та соціальної сформованості особистості), також є учасником різноманітних правовідносин, зокрема тих, що виникають з приводу скоєння (або ймовірного скоєння) нею адміністративного правопорушення. *Правосуб'єктність неповнолітніх* як основний елемент адміністративно-процесуального статусу визначає межі їхніх правових можливостей, встановлює потенційний обсяг прав та обов'язків як учасників юрисдикційних проваджень (зокрема й проваджень у справах про адміністративні правопорушення). Утім, як свідчить аналіз вітчизняних нормативно-правових актів, особливий статус дитини найменше враховано саме в законодавстві про адміністративні правопорушення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми забезпечення та захисту прав дитини привертають увагу багатьох українських та закордонних учених, такі як: М. Веселова [1; 2], Н. Коломоець [3], Т. Рекуненко, Р. Пилипіва, Н. Хмелевської та М. Король [4], Х. Б. С. Хелланд [5], У. Кілкеллі та П. Бергіна [6]. Проте це лише невелика кількість прізвищ авторів, публікації яких із зазначеної тематики опубліковано останнім часом.

Як зауважує М. Веселов, право бере до уваги відмінності в біологічному, психологічному розвитку та рівні соціалізації дитини, що впливає на обсяги її дієздатності в різних галузях права, ступінь гарантій забезпечення права й свободи, соціальну підтримку та державну допомогу [7]. Утім, лишається відкритим питання, наскільки це представлено у нормах, що регулюють провадження у справах про адміністративні правопорушення.

Метою статті є аналіз прав дитини, яка притягується до адміністративної відповідальності, у частині їх відповідності міжнародним стандартам і достатності для найкращого забезпечення інтересів цієї категорії учасників адміністративно-деліктних відносин.

Матеріали та методи. Емпіричною базою дослідження стали правові акти міжнародного та українського законодавства, наукові праці вчених у галузі адміністративного права, судова практика.

Завдяки поєднанню загальнонаукових і спеціальних методів пізнання, зокрема діалектичного, формально-юридичного, порівняльного аналізу та синтезу, опрацьовано наявний в адміністративно-правовій науці емпіричний матеріал та отримано власні наукові висновки, що корелюються з метою та завданнями статті.

Результати дослідження. Загальні принципи проваджень за участю неповнолітніх визначаються актами міжнародного рівня. З урахуванням вимог, що містяться в них, у межах національної юрисдикції розвивається процесуальне законодавство кожної окремої держави, яке, враховуючи пріоритет особистого та соціального благополуччя дитини, за визначення порядку прийняття процесуальних рішень і проведення процесуальних дій передбачає певні характерні особливості на користь неповнолітнього учасника деліктного провадження.

Закріплені на міжнародно-правовому рівні *права дитини*, яка притягується до юридичної відповідальності, мають бути представлені в національному законодавстві та забезпечені державою у відповідних провадженнях незалежно від суспільної небезпеки, а отже й виду делікту.

Наразі можна констатувати, що процедури провадження у справах про адміністративні правопорушення порівняно з кримінальними є спрощеними, а перелік засобів для захисту особи, яка притягується до адміністративної відповідальності, досить обмежений. Певні важливі для захисту та відстоювання своїх інтересів права неповнолітніх осіб, що притягуються до адміністративної відповідальності, які передбачені міжнародним правом, не знаходять закріплення в нормах відповідного законодавства України.

Припустимо, що права дитини у адміністративно-деліктних відносинах можна виокремити на три групи: по-перше, конституційні права; по-друге, основні права, якими дитина користується впродовж усього провадження у справах про адміністративні правопорушення; по-третє, права дитини на окремих етапах (стадіях) провадження.

Звичайно, що до першої групи (*конституційних прав*) варто віднести: фізичні (вітальні) права дитини (на життя та охорону здоров'я, захист від усіх форм насильства); особистісні права, спрямовані на конкретизацію свободи та вільний розвиток дитини (право на ім'я, честь, гідність, право дитини на контакт з батьками, рівність перед законом); культурно-економічні права (право на освіту, залучення дитини до національної та світової культури, права й обмеження щодо залучення дитини до праці, право на майно, соціальний захист дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування тощо). Ці права знаходять пряме чи опосередковане втілення у нормах матеріального чи адміністративно-процесуального права (не лише *Кодексу України про адміністративні правопорушення* (КУпАП), а й інших законів) й утворюють основу загального чи спеціального адміністративно-процесуального статусу будь-якої особи, яка притягується до адміністративної відповідальності, взагалі чи неповнолітньої зокрема.

Основними правами, якими користується дитина впродовж усього провадження у справах про адміністративні правопорушення,

.....

варто вважати: право знайомитися з матеріалами справи; давати пояснення; подавати докази; заявляти клопотання; виступати рідною мовою й користуватися послугами перекладача, якщо не володіє мовою, якою ведеться провадження (це взято з чинної редакції ч. 1 ст. 268 КУпАП) [8]. Крім того, місце в цьому переліку мають посісти ще й: право на конфіденційність, належне та своєчасне повідомлення батьків або законних представників неповнолітнього про його затримання; ефективний доступ до професійної правової допомоги, зокрема безоплатної. Дотепер ці права не знайшли належного урегулювання в українському законодавстві про адміністративну відповідальність.

Як вказано у п. 8.1 *Мінімальних стандартних правил ООН, що стосуються відправлення правосуддя щодо неповнолітніх* (Пекінських правил), право неповнолітнього на конфіденційність має поважатися на всіх етапах проваджень, щоб уникнути заподіяння цій особі шкоди через розголос або шкоди репутації [9]. Зазначене право включає як нерозголошення інформації про її особисте життя, так і відомостей про її вчинки. Так, за кримінально-процесуальним законом слідчий суддя, суд може прийняти рішення про здійснення кримінального провадження у закритому судовому засіданні впродовж усього судового провадження або його окремої частини, якщо обвинуваченим є неповнолітній (ч. 2 ст. 27 Кримінального процесуального кодексу України (КПК України) [10]. Закон України «Про органи і служби у справах дітей та спеціальні установи для дітей» серед основних принципів діяльності цих органів і служб, закріплених у ст. 2, згадує про збереження конфіденційності інформації про дітей, які вчинили правопорушення і до яких застосовувалися заходи індивідуальної профілактики [11]. До того ж через те, що зазначені суспільні відносини виходять за межі суто процедурних питань, можна навести приклади адміністративно-правового урегулювання захисту права на конфіденційність неповнолітніх і з інших законів, наприклад, ч. 3 ст. 62 Закону України «Про телебачення та радіомовлення» [12]. Водночас положення КУпАП жодним чином не гарантують забезпечення вказаного права для неповнолітніх.

У ст. 286 КУпАП зазначено, що особа, яка притягується до адміністративної відповідальності, має право знайомитися з матеріалами справи, давати пояснення. Забезпечення вимог щодо реалізації вказаного права на різних стадіях провадження у справах про адміністративні правопорушення знаходить втілення у низці відомчих інструкцій МВС України, Державної судової адміністрації тощо. Постає законодамірне питання щодо ступеню реалізації цих положень стосовно неповнолітнього учасника провадження, а також здатності такої особи свідомо й ефективно скористатися наданим правом.

Європейська конвенція про здійснення прав дітей 1996 р. закріплює право неповнолітнього бути поінформованим та висловити свою думку під час розгляду справи. Але є суттєва умова, за якою уповноважена особа (судовий орган) під час розгляду справи регламентує обсяги та форму реалізації такої можливості: дитина має

бути визнана такою, що має достатній рівень розуміння процедури та обставин, що з'ясовуються. Зазначена умова має як формально-віковий критерій, так і індивідуальні розумові здібності конкретної особи. Реалізація права поінформованості передбачає не лише певну активність з боку дитини, а й додаткові заходи з боку суб'єктів юрисдикції. Тож дитина наділяється можливістю: вимагати отримання всієї відповідної інформації; одержувати консультацію та мати можливість висловлювати свої думки; бути поінформованою про можливі наслідки реалізації цих думок та про можливі наслідки будь-якого рішення (ст. 3) [13].

У *керівних принципах Конвенції ООН про права дитини* багато йдеться про втілення принципу власної участі неповнолітнього у захисті своїх прав. Але водночас наголошується, що діти часто не мають можливості самостійно захищати свої права або протидіяти їх порушенням (через різні психологічні, розумові та вольові здібності). Вчинення дій, що вимагають оформлення процесуальних документів, навіть подання заяв, скарг через ті самі психологічні здібності рідко доступні для дітей, а дорослі залишаються єдиними особами, хто зазвичай порушує ці питання від їхнього імені [14, с. 45–46]. Як наголошувалося, інтереси неповнолітньої особи, яка притягується до адміністративної відповідальності, мають право представляти її законні представники (батьки, усиновителі, опікуни, піклувальники), або з цією самою метою у розгляді справи про адміністративне правопорушення може брати участь адвокат.

Тобто закон встановлює додаткові гарантії ефективнішої реалізації прав та інтересів дитини у провадженні, але не формулює це як його власне процесуальне право. Водночас у Європейській конвенції про здійснення прав дітей 1996 р. закріплено право дитини клопотати про призначення спеціального представника (ст. 4) [13]. Український закон жодним чином не встановлює обов'язкової участі законних представників у разі виконання процесуальних дій чи прийняття (доведення) процесуальних рішень у адміністративно-деліктних провадженнях за участю дитини. Участь адвоката, за чинним українським законодавством (статті 268 та 271 КУпАП), також не є обов'язковою. До того ж вона допускається, як і для будь-якої іншої дорослої особи, яка притягується до адміністративної відповідальності, лише на стадії розгляду справи. Водночас у правозахисній діяльності адвокати наділені правом використовувати різноманітні засоби комунікації з органом влади та муніципальними органами (зокрема правом звертатись з адвокатським запитом) [15, с. 477], які можуть видатися необхідним для забезпечення прав дитини на всіх етапах адміністративного провадження.

У п. 10.3 *Пекінських правил* зазначено, що контакти між органами правопорядку та неповнолітнім правопорушником здійснюються таким чином, щоб поважати правовий статус неповнолітнього, сприяти його благополуччю та уникати заподіяння такій особі шкоди з належним урахуванням обставин справи [9]. У кримінально-процесуальному законо-

давстві це правило забезпечується вимогою так званої ювенальної спеціалізації слідчих, суддів, участі законного представника, педагога, психолога або лікаря в допиті неповнолітнього підозрюваного чи обвинуваченого (якщо неповнолітній не досяг 16 років або якщо його визнано розумово відсталим) (ст. 491 КПК України) [10]. Такий підхід дає змогу, з урахуванням розумових здібностей дитини, запобігти заподіяння навіть найменшої шкоди її морально-психічному стану, забезпечити доведення у доступній для неї формі звинувачення у правопорушенні, спричинених негативних наслідків, можливих заходів юридичного реагування тощо. Водночас подібних положень не містить українське законодавство про адміністративні правопорушення.

Відсутність достатньої правової визначеності обов'язковості участі законних представників у процесуальних заходах за участю неповнолітніх осіб, які притягуються до адміністративної відповідальності, частково компенсуються судовою практикою. Яскравим прикладом є рішення судді Жовтневого районного суду міста Кривого Рогу від 24.03.2021 р. у справі № 212/2136/21, в якому докази за справою відносно неповнолітнього суд визнав недопустимими, оскільки вони здобуті поліцейськими з порушенням вимог статей 245, 270 КУпАП, зокрема без участі законного представника чи захисника, а саме з порушенням юридичних гарантій захисту прав і законних інтересів неповнолітнього [16].

Захист прав дітей може здійснюватися не тільки в процесі судочинства під час вирішення справ про адміністративні правопорушення або апеляційного перегляду (судового захисту), а й у позасудовому порядку. Порушення чи неналежне виконання зазначених обов'язків мають тягнути за собою відповідальність. Передбачення такого компонента, як юридична відповідальність для посадових осіб у сфері ювенальної юстиції (а відносини, які нами розглядаються, є частиною інституту ювенальної юстиції. – *Прим. авт.*), є додатковою правовою гарантією забезпечення прав дітей, оскільки суспільство виходить з презумпції правомірності та дбального ставлення державних органів (їхніх посадових осіб) до прав і законних інтересів дітей, заснованої на філософії «*parens patriae*» [17, с. 57].

Висновки. *По-перше*, варто прагнути до створення у національному законодавстві певних адміністративно-правових механізмів захисту та забезпечення конституційних прав дітей на всіх етапах провадження у справах про адміністративні правопорушення, надання необхідної допомоги, зокрема забезпечення житлом, здобуття освіти або професійної підготовки, працевлаштування або будь-якої іншої допомоги, яка може бути корисною та практичною для дитини, сприяти процесу її перевиховання.

По-друге, у законодавстві України необхідно визначити спеціально-процесуальний статус дитини в адміністративно-деліктному провадженні, доповнивши права неповнолітньої особи, яка притягається до адміністративної відповідальності, правом на: конфіденційність інформації про

особу неповнолітнього та його життя; належне та своєчасне повідомлення батьків або законних представників неповнолітнього про його затримання та/чи притягнення до адміністративної відповідальності; клопотання про обрання чи заміну свого законного представника, а також висловлення своєї власної думки під час здійснення провадження й розгляду справи; користування юридичною допомогою (зокрема й безоплатною вторинною правовою допомогою) шляхом швидкого залучення захисника (адвоката) з моменту першого контакту дитини з правоохоронними органами (їх посадовими особами); отримання консультації та/або додаткове роз'яснення, водночас й із залученням педагога чи дитячого психолога, щодо кваліфікації інкримінованої неповнолітній особі адміністративного правопорушення та можливих санкцій чи інших заходів правового реагування з боку уповноважених органів; забезпечення захисту прав неповнолітніх, що притягуються до адміністративної відповідальності, має корелюватися з відповідними обов'язками та повноваженнями органів державної влади щодо призначення законних представників, надання безоплатної правової допомоги, доведення необхідної інформації до дитини у зрозумілій для неї формі, забезпечення конфіденційності інформації про дитину тощо.

По-третє, закріплені у міжнародно-правовому та національному законодавстві права неповнолітніх, що притягуються до адміністративної відповідальності, мають бути об'єктом правового захисту в судовому та позасудовому порядку, у зв'язку з чим мають корелюватися з відповідними обов'язками та повноваженнями органів державної влади, передбачати заходи відповідальності для посадових осіб цих органів за неналежне їх виконання.

Згадування в цій статті про уповноважених суб'єктів захисту прав неповнолітніх, що притягаються до адміністративної відповідальності, зумовлює необхідність їх ідентифікації (виокремлення із загальної кількості державних та громадських інституцій), систематизації та детального вивчення завдань і повноважень у зазначеній сфері суспільних відносин. Але це стане завданням для наших подальших наукових розвідок з цієї проблематики.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Веселов М. Ю. Адміністративно-правові засади функціонування ювенальної юстиції у системі забезпечення прав дітей в Україні: дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.07. ДЮІ МВС України; ДНДІ МВС України. Київ, 2020. 381 с.
2. Веселов М. Захист прав неповнолітніх під час притягнення до адміністративної відповідальності. *Зовнішня торгівля: економіка, фінанси, право. Серія. Юридичні науки*. 2020. № 1 (108). С. 73-84. DOI: 10.31617/zt.knute.2020(108)08
3. Коломоець Н. В. Адміністративно-правовий захист прав дитини в Україні: автореф. дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.07. Харківський нац. ун-т внутр. справ. Харків, 2019. 40 с.
4. Veselov M., Rekunenko T., Pylypiv R., Khmelevska N., Korol M. Ensuring the rights and legitimate interests of children as participants in public relations. *AD ALTA: Journal Of Interdisciplinary Research*, 2021. № 11/01, P. 365-368. DOI: 10.33543/1101

5. Helland H. S. Discretion and the Demand for Reasons : Justifications for the Child's Best Interests in Decisions on Adoption from Care in England and Norway. Thesis for the degree of PhD. University of Bergen, Norway. 2021, 216. URL: <https://hdl.handle.net/11250/2828327>
6. Kilkelly U., Bergin P. Advancing Children's Rights in Detention: A Model for International Reform. Policy Press. 2021, 224 p.
7. Веселов Н. Ю. Биологические, психологические и социальные факторы правового концепта «ребенок». *Studia Humanitatis. Международный электронный научный журнал*. 2019. № 2. URL: <http://st-hum.ru/sites/st-hum.ru/files/pdf/veselov.pdf> (дата звернення: 04.11.2021).
8. Кодекс України про адміністративні правопорушення (статті 213-330): Закон України від 07.12.1984 р. № 8073-Х. Редакція від 01.10.2021. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80732-10#Text> (дата звернення: 17.11.2021).
9. Мінімальні стандартні правила Організації Об'єднаних Націй, що стосуються відправлення правосуддя щодо неповнолітніх («Пекінські правила»): Міжнародний документ ООН від 29.11.1985 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_211#Text (дата звернення: 30.10.2021).
10. Кримінальний процесуальний кодекс України: Закон України від 13.04.2012 р. № 4651-VI. Редакція від 04.10.2021. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#n536> (дата звернення: 10.11.2021).
11. Про органи і служби у справах дітей та спеціальні установи для дітей: Закон України від 24.01.1995 р. № 20/95-ВР. Редакція від 09.02.2017. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/20/95-%D0%B2%D1%80#n34> (дата звернення: 10.11.2021).
12. Про телебачення і радіомовлення: Закон України від 21.12.1993 р. № 3759-XII. Редакція від 23.07.2021. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3759-12?find=1&text=%D0%BD%D0%B5%D0%BF%D0%BE%D0%B2%D0%BD%D0%BE%D0%BB%D1%96%D1%82%D0%BD#w1_6 (дата звернення: 10.11.2021).
13. Європейська конвенція про здійснення прав дітей: Міжнародний документ Ради Європи від 25.01.1996 р. Ратифікація від 03.08.2006. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_135/conv#Text (дата звернення: 31.10.2021).
14. Керівні принципи Комітету міністрів Ради Європи щодо правосуддя, дружнього до дітей: прийняті Комітетом міністрів Ради Європи 17.11.2010 р. Страсбург: Вид-во Ради Європи, 2013. 96 с.
15. Pohosian M. A., Horodetska M. S., Veselov M. Y., Pylypenko D. O., Banchuk-Petrosova O. V. The Role of a Lawyer's Request as a Means of Legal Communication in the Field of Human Rights Advocacy. *Cuestiones Politicas*. 2021, 39/70. P. 465-484. DOI: 10.46398/ cuestpol.3970.28
16. Постанова судді Жовтневого районного суду міста Кривого Рогу Дніпропетровської області від 24.03.2021 р. у справі № 212/2136/21. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/95781697> (дата звернення: 31.10.2021).
17. Веселов М. Інститут адміністративної відповідальності у системі ювенальної юстиції. *Зовнішня торгівля: економіка, фінанси, право. Серія. Юридичні науки*. 2019. № 5 (106). С. 49-63. DOI: 10.31617/zt.knute.2019(106)05

REFERENCES

1. Veselov, M. Ju. (2020). Administratyvno-pravovi zasady funkcionuvannja juvenal'noi' justycii' u systemi zabezpechennja prav ditej v Ukrai'ni: dys. ... d-ra juryd. nauk: 12.00.07. DJuI MVS Ukrai'ny; DNDI MVS Ukrai'ny [Administrative and legal principles of the functioning of juvenile justice in the system of ensuring the rights of children in Ukraine: dis. ... Dr of. Jurid. Sciences: 12.00.07. DUI of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine; Research Institute of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine]. Kyi'v [in Ukrainian].

2. Veselov, M. (2020). Zahyst prav nepovnoolitnih pid chas prytjagnennja do administratyvnoi' vidpovidal'nosti [Protection of the rights of minors during administrative prosecution]. *Zovnishnja torgivlja: ekonomika, finansy, pravo. Serija. Jurydychni nauky – Foreign trade: economics, finance, law. Series. Legal sciences, 1 (108)*, 73-84. DOI: 10.31617/zt.knute.2020(108)08 [in Ukrainian].
3. Kolomojec', N. V. (2019). Administratyvno-pravovyj zahyst prav dytyny v Ukrai'ni: avtoref. dys. ... d-ra juryd. nauk: 12.00.07. Harkivs'kyj nac. un-t vnutr. cprav [Administrative and legal protection of children's rights in Ukraine: author's ref. dis. ... Dr. of Jurid. Sciences: 12.00.07. Kharkiv National University of Internal Affairs]. Harkiv [in Ukrainian].
4. Veselov, M., Rekenenko, T., Pylypiv, R., Khmelevska, N., & Korol, M. (2021). Ensuring the rights and legitimate interests of children as participants in public relations. *AD ALTA: Journal Of Interdisciplinary Research*, 11/01, 365-368. DOI: 10.33543/1101 [in English].
5. Helland, H. S. (2021). Discretion and the Demand for Reasons : Justifications for the Child's Best Interests in Decisions on Adoption from Care in England and Norway. Thesis for the degree of PhD. University of Bergen, Norway, 216. Retrieved from <https://hdl.handle.net/11250/2828327> [in English].
6. Kilkelly, U., & Bergin, P. (2021). *Advancing Children's Rights in Detention: A Model for International Reform*. Policy Press [in English].
7. Veselov, N. Ju. (2019). Biologicheskie, psihologicheskie i social'nye faktory pravovogo koncepta «rebenok» [Biological, psychological and social factors of the legal concept «child»]. *Studia Humanitatis. Mezhdunarodnyj jelektronnyj nauchnyj zhurnal – Studia Humanitatis. International electronic scientific journal*, 2. Retrieved from <http://st-hum.ru/sites/st-hum.ru/files/pdf/veselov.pdf> (data zvernennja: 04.11.2021) [in Ukrainian].
8. Kodeks Ukrai'ny pro administratyvni pravoporushennja (statti 213-330): Zakon Ukrai'ny vid 07.12.1984 r. № 8073-X. *Redakcija vid 01.10.2021* [Code of Ukraine on Administrative Offenses (Articles 213-330): Law of Ukraine of December 7, 1984 № 8073-X. Edited on 01.10.2021]. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80732-10#Text> (data zvernennja: 17.11.2021) [in Ukrainian].
9. Minimal'ni standartni pravyla Organizacii' Ob'jednanyh Nacij, shho stosujut'sja vidpravlennja pravosuddja shhodo nepovnoolitnih («Pekins'ki pravyla»): Mizhnarodnyj dokument OON vid 29.11.1985 p. [United Nations Standard Minimum Rules for the Administration of Juvenile Justice («Beijing Rules»): United Nations International Document of 29 November 1985]. Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_211#Text (data zvernennja: 30.10.2021) [in Ukrainian].
10. Kryminal'nyj procesual'nyj kodeks Ukrai'ny: Zakon Ukrai'ny vid 13.04.2012 r. № 4651-VI. *Redakcija vid 04.10.2021* [Criminal Procedure Code of Ukraine: Law of Ukraine of April 13, 2012 № 4651-VI. Edited on 04.10.2021]. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#n536> (data zvernennja: 10.11.2021) [in Ukrainian].
11. Pro organy i sluzhby u spravah ditej ta special'ni ustanovy dlja ditej: Zakon Ukrai'ny vid 24.01.1995 r. № 20/95-VR. *Redakcija vid 09.02.2017* [On bodies and services for children and special institutions for children: Law of Ukraine of 24.01.1995 № 20/95-VR. Edited on 09.02.2017]. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/20/95-%D0%B2%D1%80#n34> (data zvernennja: 10.11.2021) [in Ukrainian].
12. Pro telebachennja i radiomovlennja: Zakon Ukrai'ny vid 21.12.1993 r. № 3759-XII. *Redakcija vid 23.07.2021* [On Television and Radio Broadcasting: Law of Ukraine of December 21, 1993 № 3759-XII. Edited on July 23, 2021]. Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3759-12?find=1&text=%D0%BD%D0%B5%D0%BF%D0%BE%D0%B2%D0%BD%D0%BE%D0%BB%D1%96%D1%82%D0%BD#w1_6 (data zvernennja: 10.11.2021) [in Ukrainian].

13. Jevropejs'ka konvencija pro zdijsnennja prav ditej: Mizhnarodnyj dokument Rady Jevropy vid 25.01.1996 r. Ratyfikacija vid 03.08.2006 [European Convention on the Exercise of Children's Rights: International Document of the Council of Europe of January 25, 1996. Ratification of August 3, 2006]. Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_135/conv#Text (data zvernennja: 31.10.2021) [in Ukrainian].
14. Kerivni pryncypy Komitetu ministriv Rady Jevropy shhodo pravosuddja, družn'ogo do ditej: pryjnjati Komitetom ministriv Rady Jevropy 17.11.2010 r. Strasburg: Vydvo Rady Jevropy [Guidelines of the Committee of Ministers of the Council of Europe on Child-Friendly Justice: adopted by the Committee of Ministers of the Council of Europe on 17 November 2010 Strasbourg: Publishing House of the Council of Europe] (2013) [in Ukrainian].
15. Pohosian, M. A., Horodetska, M. S., Veselov, M. Y., Pylypenko, D. O., & Banchuk-Petrosova, O. V. (2021). The Role of a Lawyer's Request as a Means of Legal Communication in the Field of Human Rights Advocacy. *Cuestiones Políticas*, 39/70, 465-484. DOI: 10.46398/cuestpol.3970.28 [in English].
16. Postanova suddi Zhovtnevogo rajonnogo sudu mista Kryvogo Rogu Dnipropetrovs'koi' oblasti vid 24.03.2021 r. u spravi № 212/2136/21. Jedynyj derzhavnyj rejestr sudovyh rishen' [Resolution of the judge of the Zhovtnevy district court of the city of Kryvyi Rih, Dnipropetrovsk region of March 24, 2021 in the case № 212/2136/21. Unified state register of court decisions]. Retrieved from <https://reyestr.court.gov.ua/Review/95781697> (data zvernennja: 31.10.2021) [in Ukrainian].
17. Veselov, M. (2019). Instytut administratyvnoi' vidpovidal'nosti u systemi juvenal'noi' justycii' [Institute of Administrative Responsibility in the Juvenile Justice System. *Zovnishnja torgivlja: ekonomika, finansy, pravo. Serija. Jurydychni nauky – Foreign trade: economics, finance, law. Series. Legal sciences*, 5 (106), 49-63. DOI: 10.31617/zt.knute.2019(106)05 [in Ukrainian].

Надійшла до редакції 22.11.2021.

Прийнято до друку 23.12.2021.

Публікація онлайн 24.02.2022.